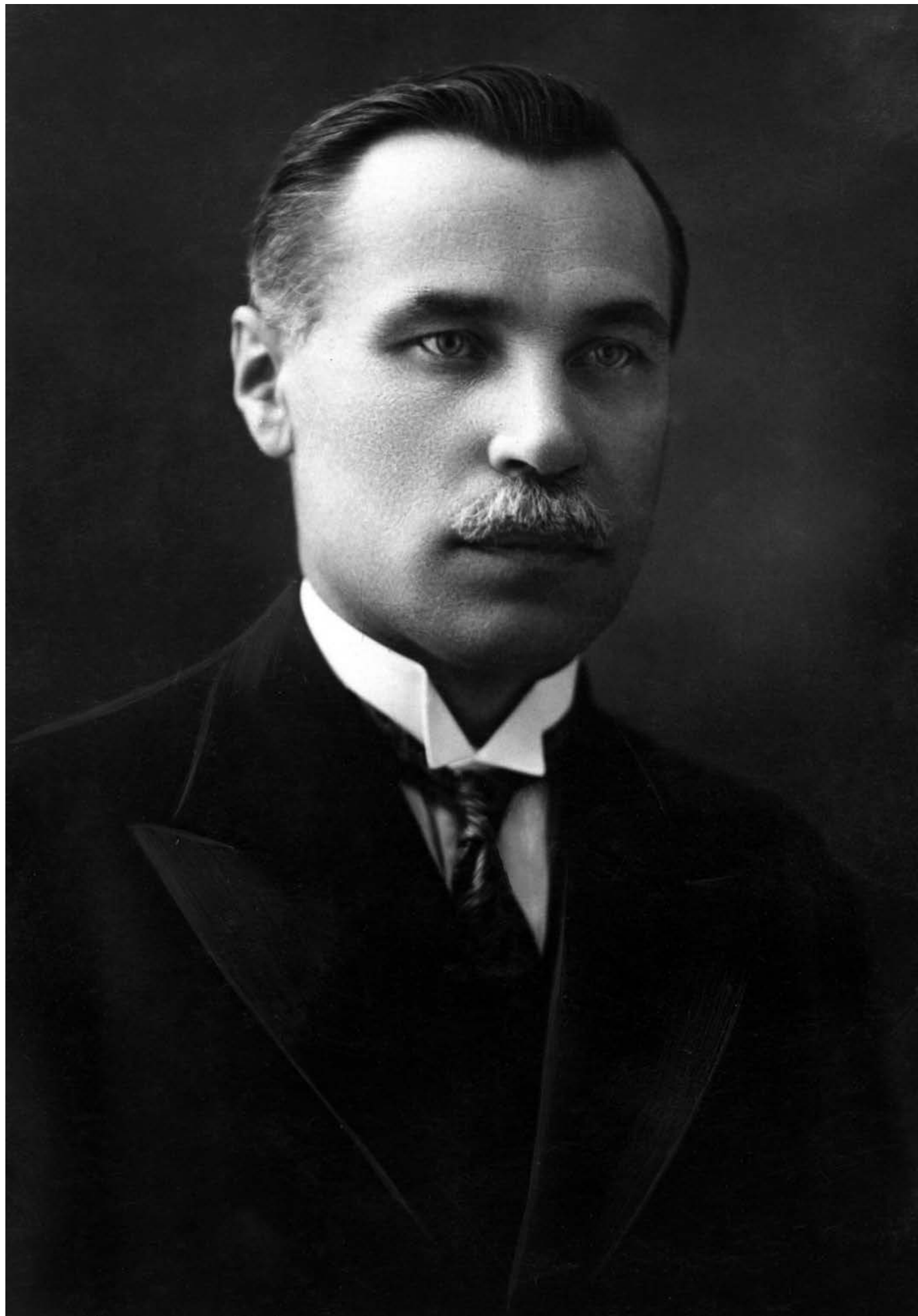

GERBIAMIEJI SKAITITYTOJAI,

Šis numeris vėl pažymėtas solidarumo su didvyriška ukrainiečių tauta simbolika. Tęsiasi kova prieš agresiją, už savo nepriklausomybę, tautos ir valstybės išlikimą. Gilumines karo priežastis, Putino režimo vykdomą „denacifikacijos programą“, galimą karo baigtį ir geopolitinius pokyčius „Mąstymuose“ analizuoja profesorius Vytautas Radžvilas. Kodėl Putiną neteisinga vadinti fašistu ar nacių? Kokie tikrieji jo tikslai? Ar Vakarai pasirengę Ukrainos pergalei? – šių klausimų svarstymas padės susivokti painiame geopolitinių lūžių pasaulyje.

Numerio „Mūsų didysis“ – Juozas Tūbelis, kurio 140-ąsias gimimo metines minime. Knygos apie J. Tūbelį autorius Jonas Rudokas vadina jį „vienu žymiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos veikėjų“ (p. 3). Kartu su juo klausiamo, kodėl J. Tūbelis nei praeityje, nei dabar nesulaukė deramo įvertinimo ir pripažinimo? Kodėl tarpukario Lietuvos ūkinės santvarkos architektas, savito valstybinio kooperatinio kapitalizmo kūrėjas nepagerbtas paminklu ar kitais atminimo ženklais? Kodėl kooperatinio ūkininkavimo patirtimi nepasinaudota atkūrus nepriklausomą valstybę po 1990 metų?

„Faktuose ir įžvalgose“ profesorius Juozas Žilys imasi naujos temos – Konstitucinis Teismas teisinėje kultūroje. Straipsnyje atkuriamos istorinės konstitucinės kontrolės ištakos Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, išeivijoje ir atgimstančioje Lietuvoje, pristatomos Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjo Mykolo Romerio idėjos, išeivijos teisininko Vinco Mašalaičio parengtas pirmasis Lietuvos valstybės konstitucijos projektas, aktyvaus Sąjūdžio dalyvio Alfredo Smailio iniciatyvos ir pastangos atgimstančioje Lietuvos valstybėje turėti konstitucinės kontrolės instituciją.

„Dokumentuose“ dvi temos. Minime Romo Kalantos metus. Protesto akcijos penkiasdešimtmečiui skirtuose archyvinuose dokumentuose – R. Kalantos brolio Antano Kalantos 1989 m. kovo 29 d. prašymas LTSR prokurorui atlikti naują tyrimą dėl brolio mirties fakto. Skelbiame pakartotinę teismo psichiatrinę ekspertinę analizę dėl mirties fakto. Antroji tema – „Atgimimo banga“ – legendinė Sąjūdžio televizijos laida. Virgilijaus Čepaičio parengtos dokumentinės apžvalgos dėmesio centre žiūrovų skambučiai, liudijantys Atgimimo žmonių nuotaikas, jų įsitraukimo mastą.

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ – R. Ozolo ankstyvieji politiniai raštai. Skaitytojui siūlome 1972 m. rugsėjo 17 d. rankraštį „Karas ar revoliucija?“, saugomą Lietuvos centriniame valstybės archyve. Jame politiškai brandūs svarstymai apie tuomet brendusį TSRS ir Kinijos karinį konfliktą ir galimas jo politines pasekmes Lietuvos išsilaisvinimui.

„Paminėjimuose“ tęsiame 1972 metų Kauno pavasario atgarsių temą. Kristina Burinskaitė, remdamasi archyvine medžiaga, atskleidžia, kokiomis priemonėmis sovietinis režimas reagavo į R. Kalantos susideginimą ir viešą protesto akciją 1972 m. gegužės 18–19 d. Tuometinė valdžia siekė įvykius nupolitinti, suteikti jiems hipiojančio jaunimo chuliganizmo pobūdį. Viktorija Jenciūtė fiksuoja Kauno pavasario atgarsius ir dalyvius Šiauliuose, Vilkaviškyje ir Kėdainiuose. Skelbiame straipsnius turėtų sudominti jaunąją kartą, aiškinantis kalantinių politinę prasmę.

„Pristatymuose“ – žymaus eseisto ir publicisto Vytauto Rubavičiaus straipsnių rinktinė „Pakelėj į Europą“. Tai pirmojo nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio įvykių apmąstymai, pasak Vytauto Sinicos, padėsiantys rasti autentišką santykį su šiuo laikotarpiu.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

JONAS RUDOKAS

JUOZO TŪBELIO ŽYGDARBIS

Šių metų balandžio 18 d. sukako 140 metų, kai gimė vienas žymiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos veikėjų Juozas Tūbelis (1882–1939). Jubiliejiniai metai yra tinkama proga prisiminti jo darbus, nuopelnus Lietuvai, tautai ir valstybei. Jie dideli, reikšmingi, bet šiandien užmiršti ir mažai kam žinomi.

Paaiškinti, kodėl taip atsitiko, nėra lengva: gal amžininkų nuomonėms apie šį veikėją darė įtaką paprastas pavydas dėl jo sėkmingos veiklos, o vėlesnių laikų istorikai nuopelnų nepastebėjo, neįvertino? Gal dėl to, kad J. Tūbelis buvo pernelyg kuklus, nesigyrė savo darbais ir negarsėjo skandalais kaip jo kolega ir varžovas Augustinas Voldemaras? Kad ir kaip būtų, jis iki šiolei išliko Antano Smetonos šešėlyje, neretai minimas tik kaip paklusnus jo politikos vykdytojas ar – dar blogiau – kaip dėmesio nevertas jo giminaitis – svainis. Geriausiu atveju galėjome sužinoti, kad J. Tūbelis – tik vienas iš daugelio ano meto mūsų niekuo ypatingai nepasižymėjusių veikėjų.

Tačiau taip primityviai, neteisingai vertinti J. Tūbelį ir pasmerkti jį užmarščiai ne tik nesąžininga, nedora, bet ir būtų daroma nedovanotina skriauda šviesiam jo atminimui. Dar svarbiau, kad tokiu atveju ir visa Pirmosios Lietuvos Respublikos istorija be J. Tūbelio, jo nuveiktų darbų būtų kur kas blankesnė ir neišsami. Beveik nieko nežinome apie didžiules permainas tarpukario Lietuvos kaime, žemės ūkyje, jų priežastis ir aplinkybes. O juk tos permainos, kurių įgyvendinimui taip daug pastangų skyrė šis veikėjas, žinoma, ir jo nelengvai sukurtos organizacijos – stambūs kooperatyvų susivienijimai „Lietūkis“, „Pienocentras“, akcinė bendrovė „Maistas“, ir mūsų kaimo žmonės, jų darbštumas, aktyvumas kaip tik ir lėmė mūsų valstybės pažangą, buvo jos pamatas. Taip įdomūs, svarbūs to meto istorijos faktai ir liktų „baltosiomis dėmėmis“, kurių šiandien niekuo negalėtume pateisinti.

Kad taip neatsitiktų, esu parengęs ir 2019 metais su gerų žmonių pagalba išleidęs knygą „Juozo Tūbelio laikai“¹.

Keletas svarbiausių J. Tūbelio biografijos faktų

Juozas Tūbelis – rokiškėnas, gimęs ir užaugęs Panemunėlio valsčiaus Ilgalaukių kaime darbščių, pasiturinčių valstiečių šeimoje. Ypač didelę įtaką jam turėjo tėvas – energingas, sumanus ir visuomeniškai aktyvus ūkininkas. Mokslus, tiesa, ėjo nelengvai, bet ne dėl to, kad būtų trūkę gabumų, darbštumo ar lėšų. Anaipol, viso to buvo užtekčiai, sunkumai atsirado dėl to, kad mokytis J. Tūbeliui teko carinės priespaudos, rusinimo laikais. O jis anksti tapo tautiškai sąmoningu. Dar besimokydamas rusiškoje Panemunėlio pradžios mokykloje susipažino su draudžiama lietuviška spauda, užsikrėtė priešišku svetimai valdžiai.

Mokslą J. Tūbelis tęsė Mintaujos (Jelgavos) gimnazijoje. Čia kartu su A. Smetona, Vladu Požela, Vladu Stašinsku ir kitais tautiečiais aktyviai veikė slaptoje Kūdikio draugijoje. Pasitaikius progai dar visai jaunas keturiolikmetis drąsiai pasipriešino rusinimui – atsisakė viešai skaityti 1886 m. rugsėjį gimnazijoje prieš pamokas įvestą rusišką maldą. Jį palaikė ir kiti bendraminčiai, už tai buvo pašalinti iš gimnazijos.

¹ Rudokas J. Juozo Tūbelio laikai. Vilnius, Žemės trauka, 2019.

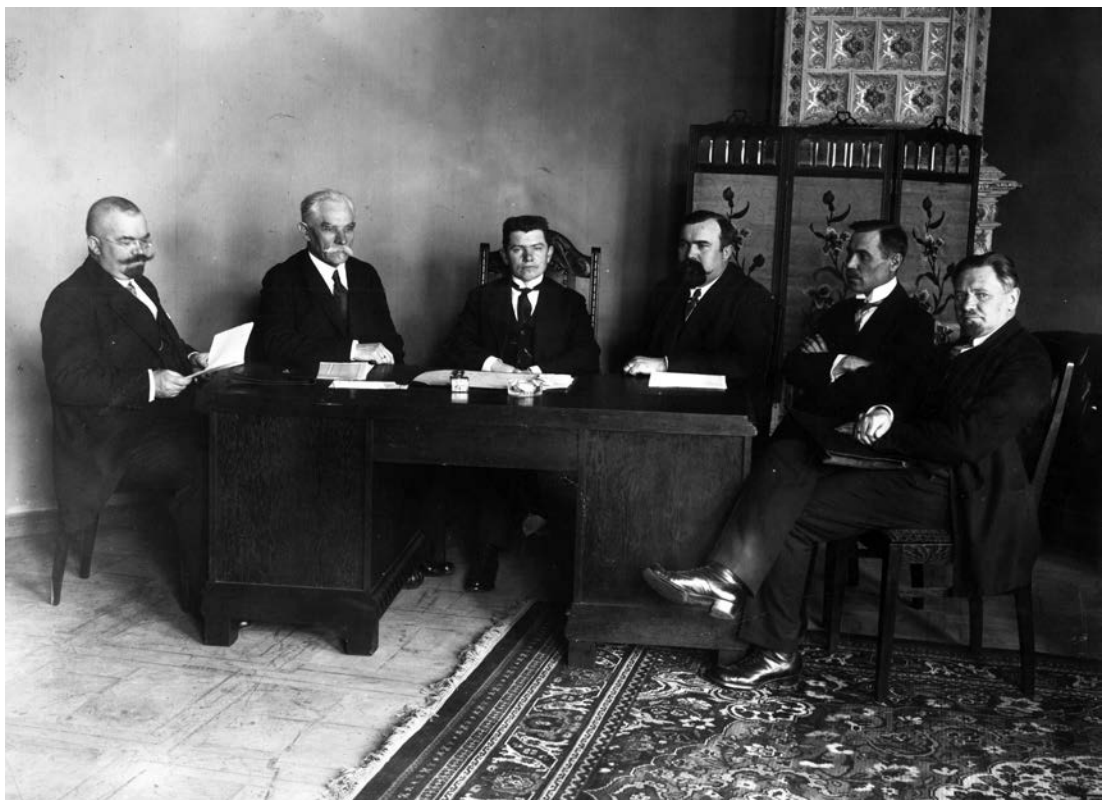
Šis įvykis nuskambėjo plačiai: Vincas Kudirka „Varpe“ gimnazistus pavadino didvyriais, apie tai su užuojauta pranešė net Peterburgo ir Maskvos laikraščiai. Pratęsti mokslą J. Tūbeliui teko Liepojoje, ten taip pat ėmėsi lietuviškos veiklos.

1902 metais baigus gimnaziją iškilo nelengvas profesijos, gyvenimo kelio pasirinkimo klausimas. Žinoma, J. Tūbelis norėjo dirbti Lietuvoje, o anais laikais to galėjo tikėtis tik kunigai ir gydytojai. Tačiau pabandęs medicinos studijas Varšuvoje įsitikino, kad geru gydytoju nebūtų. Todėl vargais negalais studijuoti jį labai dominusios agronomijos perėjo į Rygos politechnikos institutą ir jį sėkmingai baigė 1908 m. pavasarį.

Caro valdžia kategoriškai draudė priimti į valstybės tarnybą diplomuotus katalikus. Tačiau J. Tūbeliui pasisekė: Lietuvos kaime prasidėjo garsioji Stolypino reforma – kaimų skirstymas į vienkiemius, tad agronomų valdžiai labai reikėjo. Bet svarbiausia – Kauno gubernatoriumi tuo metu buvo lietuviams palankus Piotras Veriovkinas. Jis, nuo jaunystės pažįstamas su caru Nikolajum II, nepabijojo pažeisti esamą tvarką – patvirtino J. Tūbelio paskyrimą agronomu Kauno gubernijos žemėtvarkos komisijoje.

Daugiausia J. Tūbeliui teko darbuotis Žemaitijoje. Darbas sekėsi, nors buvo sunkus, atsakingas. Tuo pat metu jaunas agronomas daug rašė žemės ūkio klausimais lietuviškoje spaudoje, bene pirmasis papasakojo apie Danijos ūkininkų kooperacijos patyrimą, kuris mums taip pravertė tarpukariu.

Karo metais J. Tūbelis dirbo Rusijoje, kariuomenės intendantūroje, o imperijai byrant vėl galėjo imtis lietuviškos veiklos – telkti tautiečius agronomus. Su jais kūrė projektus, kaip reikės tvarkyti žemės ūkį Lietuvoje, savoje valstybėje. 1918 m. balandį grįžo į Lietuvą, dalyvavo Valstybės Tarybos darbe, būdamas jau patyręs spaudos darbininkas redagavo „Lietuvos aidą“ priedą „Mūsų ūkis“, skirtą ūkininkams, daug jame rašė.

Pirmoji Lietuvos Respublikos Vyriausybė (1918 11 11–1918 12 26). Iš kairės: Švietimo ministerijos valdytojas Jonas Yčas, teisingumo ministras Petras Leonas, Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras, finansų, prekybos ir pramonės ministras, susisiekimo ministras Martynas Yčas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras Juozas Tūbelis, vidaus reikalų ministras bei laikinai einantis maitinimo ir darbų ministro pareigas Vladas Stašinskas. Vilnius, 1918 m. Autorius nežinomas. LCVA

1918 m. lapkričio 11 d. tapo žemės ūkio ministru pirmojoje A. Voldemaro vadovaujamoje vyriausybėje. Šias pareigas ėjo iki 1919 m. kovo, 1919 m. balandį – švietimo ministras, 1919 m. spalį – 1920 m. birželį – vėl žemės ūkio ministras, 1923–1927 metais – „Liet-ūkio“ ir „Pienocentro“ valdybų pirmininkas. Nuo 1927 m. gegužės – finansų ministras, o nuo 1929 m. rugsėjo – kartu ir ministras pirmininkas iki pat 1938 m. kovo. Negana to, 1931–1938 metais dar ir Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininkas: jo dėka A. Smetona tikėjosi pakelti nelabai aukštą šios organizacijos autoritetą.

J. Tūbelis dirbo labai daug – po 14–16 valandų kasdien, faktiškai be poilsio, be atostogų. Intensyvus darbas išsekino jėgas, jis sunkiai susirgo, nepajėgė padėti net šveicarų profesoriai... Mirė eidamas 57-uosius, 1939 m. rugsėjo 30 d. Kaip vėliau tvirtino daugelis įvykių liudytojų ir dalyvių, netekęs artimiausio patarėjo A. Smetona tapo nervingesnis, ūmesnis, sprendimus priimdavo tarsi sukaustytas. O juk kaip tik tada jam teko priimti nemaža sunkių, lemtingų sprendimų.

Kas iš tiesų valdė Lietuvą 1929–1938 metais?

Kas gi buvo J. Tūbelis? Koks jo vaidmuo, indėlis į 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos istoriją? Į šį klausimą būtina atsakyti, kad atkurtume istorinę tiesą. Daugelis mūsų piliečių tebėra įsitikinę, kad A. Smetona buvo vienintelis šeimininkas to meto Lietuvoje, kad viskas, kas tada gero pas mus padaryta – jo nuopelnas. Juk ne veltui sakome – tai buvo Smetonos laikai, apie buvusį prezidentą tiek daug knygų jau parašyta, išleista ir dar turbūt rašoma.

Skautų stovyklos atidarymo iškilmėse. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, žemės ūkio ministras Juozas Tūbelis, finansų ministras Julius Indrišiūnas, skautų šefo pavaduotojas Jurgis Alekna. Aukštoji Panemunė, 1938 m. liepos 21 d. Juliaus Miežlaiškio nuotrauka. LCVA

Tiesa, pastaruoju metu išgirstame ir kitokių aiškinimų: neva Lietuvą tada valdė Sofija Smetonienė – viena arba kartu su seseria Jadvyga Tūbeliene. Tuo metu, kai buvo rašoma ši knyga, apie tai buvo net kuriamas kino filmas¹, kuriame šias seseris kažkodėl net žadėta vadinti grafaitėmis... Bet tai nėra naujiena: dar 1929 metais lenkų žvalgyba rašė, kad „Smetona kaip kariuomenėje, taip ir visuomenėje ne vaidina svarbesnio vaidmens /.../, jis yra žmogus be valios ir visiškai priklausomas nuo ambicingos ir energingos žmonos“².

Kad lenkai taip rašė, nėra ko stebėtis: jie tada dažnai skelbė, kad be jų tautiečių Lietuvos valstybė neišgyventų. Bet kodėl mes patys dabar tą kartojame? Žinoma, A. Smetona buvo nebejaunas (gimęs 1874 metais), bet prirėkęs mokėjo būti tvirtas ir ryžtingas, tą įrodė, pavyzdžiui, 1939 m. rudenį, sutramdydamas patriotus – pramušgalvius, daugiausia jaunuolius, norinčius kariauti prieš Lenkiją vokiečių pusėje, teisingai numatydamas, kad III Reichas karo nelaimės. O tada „žiauresnis likimas galėjo ištikti mūsų tautą, nei jis iš tikrųjų ištiko, jei Lietuva būtų tapusi Vokietijos bendrininku nuo pirmųjų karo dienų“³. Ir knygos apie Smetonų šeimą autorė Ingrida Jakubavičienė pabrėžia, kad S. Smetonienės įtaka valdžiai perdėta⁴. Juo labiau nėra pagrindo tikėti dideliu J. Tūbelienės poveikiu. Pagaliau prisiminkime, kad paskalas apie seserų Chodakauskaičių viešpatavimą tarpukario Lietuvoje tada aktyviai skleidė radikalioji opozicija: krikdemai ir voldemarininkai, „Geležinis Vilkas“. Jų tikslas buvo aiškus ir paprastas – diskredituoti valdžią, bet neparodyti, kaip iš tikro yra. Todėl ši versija yra neįdomi, ją nesunku paneigti.

Taigi teisingai pasverti, palyginti A. Smetonos ir J. Tūbelio vaidmenis ano meto Lietuvoje, jos valdymo procese nėra taip paprasta. Nešališkai įvertinti labiausiai trukdo tai, kad apie A. Smetonos nuopelnus, be abejo, didelius, dėl gausios smetonianos mūsų visuomenė žino daug, o apie J. Tūbelį – beveik nieko. Todėl žmonės susiformavę neteisingą jo įvaizdį: kad tai buvo, aišku, žymus tarpukario Lietuvos veikėjas, bet tik vienas iš daugelio, neypatinai svarbus. Tiesa, patikimas A. Smetonos pagalbininkas, patarėjas, jo planų vykdytojas, bet ne daugiau. Vincas Rastenis taip ir parašė: „Tūbelio politika, apskritai imant, buvo A. Smetonos idėjos, perkeltos praktikon.“⁵

Šiuose teiginiuose tiesos yra, bet nedaug. A. Smetona buvo bene svarbiausias mūsų tautinės valstybės (1918–1940) kūrimo architektas, jos politinės santvarkos, vadinamosios autoritetinės demokratijos kūrėjas. Tačiau neturime pagrindo vertinti J. Tūbelį tik kaip eilinį Prezidento valios vykdytoją, kad visi ar bent dauguma jo darbų būtų Prezidento padiktuoti, ypač ekonomikos srityje. Anaipol, tai buvo paties premjero iniciatyva, jo ir jo kolegų idėjos – ar tai būtų kooperatyvų susivienijimai, ar žemės ūkio pertvarkymas, ar aktyvus valstybės poveikis ekonomikai. Pagaliau nesavarankiškas veikėjas iš principo nebūtų galėjęs tiek metų sėkmingai vadovauti Lietuvos Respublikos vyriausybei tokiu sudėtingu laikotarpiu, kai reikėjo daug padaryti labai nelengvomis išorės ir vidaus sąlygomis. Ir buvo padaryta, Prezidentui ir premjerui veikiant sutartinai ir lygiagrečiai, kiekvienam dirbant savo darbą, vykdamas savo konstitucines funkcijas. Prezidentas tvarkė politinį šalies gyvenimą, J. Tūbelis – daugiausia ekonominį. O kadangi tos sritys tarpusavyje glaudžiai susijusios, tai savo sprendimus iš anksto svarstė, tarėsi, derino: ne veltui 1929–1939 metų laikotarpis vis dėlto kartais vadinamas Smetonos–Tūbelio valdymo laikotarpiu, kad taip iš tiesų buvo, patvirtina ir arti valdžios „virtuvės“ buvę Aleksandras Merkelis ir Vaclovas Šliogeris.

Atrodo, kad premjerui savo srityje tvarkytis sekėsi net geriau galbūt iš dalies ir dėl to, kad joje demokratijos buvo daugiau. Ne tik dėl kooperacijos, bet ir dėl Žemės ūkio rūmų, Prekybos, pramonės ir amatų rūmų veiklos: sprendžiant aktualius klausimus čia galėjo aktyviai dalyvauti ūkininkai, pramonininkai, prekybininkai, amatininkai. A. Smetonos sukurta politinė santvarka buvo nepatenkinti net dalis tautininkų, ką jau kalbėti apie krikščionis

¹ Šepetytė D. Lietuvos bėga ir bėga nuo blogo pono // *Respublika*, 2018, nr. 30.

² Cit. iš Jakubavičienė I. *Duetas*. Vilnius, *Versus aureus*, 2016, p. 12.

³ Jakštas J. *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918–1940*. Čikaga, 1992, p. 198.

⁴ Jakubavičienė I. *Seserys*. Vilnius, *Versus aureus*, 2014, p. 132.

⁵ V. R. (Rastenis V.) *Tūbelis Juozas // Lietuvių enciklopedija*. T. 31. Bostonas, 1964, p. 542.

demokratus, liaudininkus, socialdemokratus, kurie, nesant tikro Seimo (1936 metais sušauktasis vis dėlto toks nebuvo), dalyvauti sprendžiant politinius reikalus negalėjo.

Ką nuveikė J. Tūbelis?

Skaitytojui reiktų priminti nors pačius svarbiausius jo darbus, nuopelnus mūsų tautai ir valstybei. Visų pirma – tai svarus indėlis organizuojant ir plėtojant valstybės valdymo struktūras pačiu sunkiausiu jos kūrimo metu; stambių kooperatyvų susivienijimų organizavimas 1920–1927 metais. Antra – jo vadovaujamų vyriausybių darbai: tai aktyvi ir labai naudinga valstybės politika ekonomikos srityje, ypač ženkli parama kooperatyvų susivienijimams, žemės ūkio gamybos modernizavimo, pertvarkymo organizavimas šalies mastu, valstybinio kooperatinio kapitalizmo įgyvendinimas ir tuo pagrindu tautinės valstybės ekonomikos suformavimas, pagaliau – neigiamų ekonominės krizės pasekmių sumažinimas. Šiuos darbus atliekant J. Tūbelio vaidmuo buvo didžiulis, galima sakyti, lemiamas. Jokių būdų negalima tvirtinti, kad valstybė galėjo gyvuoti, stiprėti, žengti pirmyn ir be jų arba kad tuos darbus galėjo padaryti kas nors kitas, o ne valstybė, jos vyriausybė. Anaipol, kaip tik tas turbūt daugiausia ir nulėmė didžiulę Pirmosios mūsų Respublikos pažangą, gerokai spartesnę, ryškesnę už Antrosios, tai ne kartą yra pabrėžęs Zenonas Norkus: „Tarpukario Lietuva vystėsi šiuolaikinės Estijos (ir Lenkijos) tempais, o šiuolaikinės Lietuvos ūkio raidos tempai daugmaž atitinka tarpukario Lenkijos tempus.“¹ Apie tai rašė Valdas Adamkus: „Nesupraskite klaidingai, bet pirmasis nepriklausomybės laikotarpis buvo našesnis, kūrybingesnis, palyginti su dabartiniu laikotarpiu.“²

Tą 2012 metais patvirtino ir „Veido“ žurnalo parengti tyrimai: pakviesti į talką istorikai, ekonomistai, sociologai įvairiais požiūriais palygino Pirmosios ir Antrosios Respublikų raidą per 22 metus, išvados gana įdomios, pacituosiu tik keletą:

„Palyginti su to meto Danija, Olandija atlyginimai pragyvenimo lygio atžvilgiu Lietuvoje buvo labai panašūs. Gal todėl ir emigracijos tempai nesulyginami su dabartiniais.“³

„Pirmoji Lietuva turėjo sulipdyti valstybę kaip ūkinį vienetą ir tai padarė; Antroji iki šiol ieško sau vietos pasaulyje.“⁴

„Valdininkija labiau rūpinosi žmonių nei savo interesais.“⁵

„Tarpukariu meilės Lietuvai ženklai buvo ryškūs įvairiose srityse: politikoje, spaudoje, renginių metu, ugdymo įstaigose ir net kasdienėje žmonių aplinkoje... Patriotizmas buvo laikomas dorybe.“⁶

„Demokratinės valstybės kelyje antrasis Lietuvos mėginimas daug sėkmingesnis už pirmąjį.“⁷

Kaip matome, palyginimai ne mūsų laikų, ne mūsų kartos naudai. Žinoma, ta sparti, didžiulė Respublikos pažanga buvo visų jos piliečių pastangų, sunkaus darbo rezultatas. Tačiau kad J. Tūbelio indėlis čia buvo labai svarbus, patvirtina ne tik gausūs istoriniai faktai, bet ir paties Prezidento A. Smetonos pareiškimai. Antai jis ne kartą yra pabrėžęs, kad „Lietuva tik Tūbeliu gyva“⁸. O jau atsidūręs tremtyje JAV rašė: „J. Tūbelis, vadovavęs Ministrų Tarybai 8,5 metų ilgiausiai išsilaikė šioje pozicijoje, garantavo vyriausybių stabilumą ir vieningą visų kolegų ministrų politiką, sudarydamas Lietuvai šansą plėtoti įvairią kultūrą visose sferose, padėjo turtinti tautinę sąmonę, pasitikėjimą savo jėgomis, negaudamas jokios paramos iš užsienio. J. Tūbelis gebėjo ir turėjo didelę administravimo patirtį, sutelkdamas visas krašto jėgas, harmonizuodamas valstybės materialias ir moralias jėgas jo paties siekiams. Įvairios ekonominės ir finansinės įmonės, kompanijos ir kooperatyvai, draugijos, įkurtos jo rūpesčiu ir išdo remiamos išaugo į nacionalinės svarbos įmones. /.../ 2/3 viso kūrybinio nepriklausomybės metų darbo padaryta J. Tūbelio administracijos metais. Su

¹ Norkus Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Vilnius, Aukso žuvys, 2014, p. 108.

² Cit. iš Norkus Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, p. 16.

³ Lėka A. *Pirmoji Respublika – vaikų su degtukais, Antroji – su emigranto lagaminu* // *Veidas*, 2012, nr. 10, p. 15.

⁴ Gadeikis L. *Dvi Lietuvos: griauti sunkiau nei statyti* // *Veidas*, 2012, nr. 10, p. 16.

⁵ Lėka A. *Pirmoji Respublika – vaikų su degtukais, Antroji – su emigranto lagaminu* // *Veidas*, 2012, nr. 10, p. 14.

⁶ Stoškuvienė V. *Tarpukariu patriotizmas buvo svarbu kiekvienam, šiandien – vienam kitam* // *Veidas*, 2012, nr. 10, p. 18.

⁷ Lėka A. *Pirmoji Respublika – vaikų su degtukais, Antroji – su emigranto lagaminu* // *Veidas*, 2012, nr. 10, p. 13.

⁸ Merkelis A. *Antanas Smetona*. Vilnius, Vyčio paramos fondas, 2017, p. 404.

jo vardu sietina privalomas pradinis išsilavinimas, profesinių mokyklų atidarymas, ligos draudimas darbininkams ir kitos socialinės ir kultūros pažangos raiškos. Žmonės stebėjosi, iš kur jis gauna lėšų visiems tiems darbams. Kiekvienas biudžeto skirsnis, kiekvienas įstatymo projektas būdavo apsvarstytas J. Tūbelio.¹

Papildant A. Smetoną reikėtų pridurti, kad kaip tik tada, anot A. J. Greimo, Lietuva pagaliau buvo „sulietuvinta“. Ką tai reiškė konkrečiai? Ne tik tai, kad lietuvių kalba tapo valstybine ir niekas neragino įvesti dvikalbystę – lietuvių ir lenkų ar lietuvių ir anglų. Reiškė kur kas daugiau: kad mūsų tautiečiai pagaliau užėmė svarbiausias jiems pritinkančias pozicijas ir valstybės valdyme, savivaldybėse, kultūroje, pagaliau – ir ekonomikoje, kur tą pasiekti buvo sunkiausia. Bet už tai ne tik A. Smetonai turime būti dėkingi, o gal net daugiau J. Tūbeliui – už jo vykdytą gerai apgalvotą, tikslingą ir sėkmingą politiką daugelyje valstybės gyvenimo, visų pirma, žinoma, ekonomikos, sričių. Juk labiausiai kaip tik dėl to mūsų to meto valstybė tapo tautine.

Ekonomika buvo tvirtas pamatas, tada padėtas tolesniam mūsų valstybės stiprėjimui, jos piliečių materialinės ir dvasinės kultūros, gerovės kėlimui. Tikrai ne J. Tūbelio, ne mūsų tėvų ir senelių kaltė, kad ne viską suspėta padaryti, kad tuo pamatu, sunkiais savo darbo vaisiais jie nespėjo daugiau pasinaudoti, kad jų gyvenimas vis dar buvo nelengvas – sutrukdė klastinga okupacija ir aneksija 1940 m. vasarą, po to – Antrasis pasaulinis karas, o po jo dar ilgi priklausomybės metai – iki pat 1990-ųjų.

Ta proga štai viena idėja skaitytojui pasvarstyti: ar nebūtų šiandieną mūsų kaimo žmonių gyvenimas daug geresnis, ar kaimai nebūtų taip sparčiai ištuštėję, sunykę, jeigu po 1990 m. kovo pas mus vėl būtų atsiradę kas nors panašaus į „Lietūkį“ „Pienocentrą“ ir „Maistą“? Jeigu taip, tai gal verta, kad ir labai pavėluotai, vis dėlto imtis kurti panašias organizacijas, visų pirma „Pienocentro“ darbų ir tradicijų tęsėją, žinoma, pritaikytas naujoms, šių dienų sąlygoms? Gal tada mūsų tėvynėje būtų mažiau dirvonuojančių, piktžolėmis užžėlusių laukų, mažiau apleistų sodybų kaimuose? O svarbiausia – gal tai būtų efektyvi priemonė, nors ir viena iš daugelio būtinų, sustabdyti tokį spartų mūsų tautos nykimą?

Pagaliau galbūt tos organizacijos, tęsdamos gražias „Lietūkio“ ir „Pienocentro“ tradicijas, paremtų mūsų sunkioje būklėje atsidūrusią kultūrą? Dabartinės stambios firmos, kaip ne kartą teko patirti, tokios paramos vengia. Apie tai rašo ir spauda, pavyzdžiui, prie Vyčio skulptūros atsiradimo jos visai neprisidėjo, šį darbą parėmė tik smulkios įmonės ir paprasti žmonės².

Tačiau nemaža dalis J. Tūbelio amžininkų, ankstesnio meto ir net dabartinių istorikų, būdami kiek atsilikę nuo gyvenimo, neįvertindami svarbaus ekonomikos vaidmens valstybės būklei, neįvertino ir nevertina to, ką jis darė, kokie dideli, reikšmingi buvo jo darbų mastai. Pavyzdžiui, kad tų darbų dėka mūsų žemės ūkis, tarpukario ekonomikos pagrindas, tik per dvidešimt metų padarė šuolį į priekį, kokiam kitur prireikė net 100 metų³. Arba kad tada visai tuščioje vietoje maždaug per dešimtmetį (1924–1933) buvo sukurta moderni, galinga maisto pramonė, kurios pajėgumų Lietuvai pakako net iki 1960 metų⁴. J. Tūbelį jie neretai kritikavo – kad jis ne toks premjeras, koks turėtų būti, kad per mažai „politikuoja“, nesidomi diplomatija, per daug domisi ūkio reikalais. Nors, tarp kitko, tarpukario Lenkijos spaudoje labai teigiamai rašyta, kad „ministras pirmininkas agronomas Juozas Tūbelis mesdavo į šalį svarbiausius ir sunkiausius valstybės reikalus, kai tik kas nors ateidavo pas jį su įdomiu ekonominiu pasiūlymu“⁵.

Iš tiesų klydo ne J. Tūbelis, o jo kritikai, nes laikai, ypač po Didžiosios krizės, jau buvo kiti, valstybės beveik visur ėmė rūpintis ekonomikos reikalais, plėsti jai įtaką, vyriausybės veiklos prioritetai pasikeitė. Todėl kaip tik J. Tūbelis – ministras pirmininkas – tada buvo tinkamas žmogus savo vietoje, o ne A. Voldemaras, kurio taip ilgėjosi Valentinas Gustainis, Dovas Zaunius ir dar kai kas...

¹ Cit. iš Jakubavičienė I. *Duetas*, p. 221, 222.

² Šepetytė D. *Kaip mes statėme Vytį // Respublika*, 2018, nr. 27.

³ Greimas A. J. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius, Vaga, 1991, p. 256, 257.

⁴ Norkus Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, p. 241.

⁵ Buchowski K. *Litvomanai ir polonizuatoriai*. Vilnius, Baltos lankos, 2012, p. 394, 395.

Žinoma, J. Tūbelis visada buvo tvirtas rinkos ekonomikos ir privatinės nuosavybės šalininkas. Tačiau suprato ir pripažino, kad privatinės iniciatyvos ne visada pakanka, ypač kritiškais, didelių permainų laikotarpiais. Todėl aktyvus valstybės dalyvavimas, planavimas ekonomikoje ne tik reikalingas – jis neretai yra būtinas, to reikalauja valstybės ir jos piliečių interesai, tas jo įrodyta praktiškai. Tačiau ypač sunkiu perėjimo iš planinės į rinkos ekonomiką metu mūsų valstybės vyrai šiuo J. Tūbelio patyrimu, deja, nepasinaudojo, jie skelbė ir tikėjosi, kad „rinka pati viską sutvarkys“. O sutvarkė taip, kad patyrėme milžiniškus nuostolius, praradome šimtus tūkstančių darbo vietų, ypač sudėtingų technologijų pramonėje. Bet „versdamasi technologiškai paprasta, kuriančia santykinai nedidelę pridėtinę vertę, gamyba, Lietuva negali būti ir tokia turtinga, ir taip sėkmingai vystytis, kaip aukštesnėje darbo pasidalijimo lygoje įsitvirtinusios šalys“¹. Iš dalies todėl šiandien turime mūsų istorijoje neregėto masto ir intensyvumo emigraciją. Mūsų žmonės nepatenkinti esama tvarka valstybėje, jos ekonomikoje, pažangos, gerovės kilimo tempais, kurie 1918–1940 metais buvo spartesni, ir bėga iš jos. O tai kelia grėsmę visų pirma tautos egzistencijai: prarastą valstybę atkurti sunku, bet, kaip patyrėme, vis dėlto galima, o tauta gali išnykti visiems laikams...

Kodėl darbai sekėsi?

Ypač svarbus J. Tūbelio vaidmuo mūsų valstybės istorijoje iki šiol nėra pripažintas, manau, dar ir todėl, kad tinkamai neįvertinti didžiuliai sunkumai, ekonominės, finansinės, organizacinės, techninės, diplomatinės ir kitokios kliūtys, kurias jam su bendradarbiais, bendraminčiais teko įveikti dirbant minėtus svarbius darbus. Pavyzdžiui, kiek daug pastangų prireikė išplėtoti pieno ūkį ir jo produktų eksportą – pradėjus nuo nulio parduoti Vakarų šalims tūkstančius tonų sviesto už dešimtis milijonų litų! Bet tai natūralu – pažanga visada brangiai kainuoja, visada nelengvai pasiekama. O kodėl J. Tūbeliui, jo bendraminčiams vis dėlto pavyko įgyvendinti užsibrėžtus tikslus? Priežastų buvo daug, pabandykime jas išvardyti ir trumpai aptarti.

Viena pačių svarbiausių – kad jis žinojo, ką konkrečiai reikia daryti, norint sustiprinti mūsų valstybę, pakelti jos ekonomiką ir kultūrą. Jis pasirinko teisingą – aktualią, didelių užmojų savo veiksmų programą, kuri rėmėsi žemės ūkio gamybos intensyvinimu, jos modernizavimu. Tam savo ruožtu padėjo ta aplinkybė, kad pats jis buvo agronomas, žemės ūkio specialistas, bet ne eilinis, o plataus akiračio, turintis valstybininko patirties, sugebėjęs teisingai įvertinti ne tik mūsų žemės ūkio, bet ir visos valstybės padėtį ir kelis dešimtmečius į priekį numatyti jos ateitį. Kad tokia programa, galima sakyti – revoliucinė, buvo aktuali Lietuvai, manau, daug aiškinti nereikia: juk žinome, kodėl ir kiek daug buvome atsilikę net nuo artimų kaimynų, ką jau kalbėti apie Vakarų Europą.

Daugelio šalių vyriausybės, jų vadovai visais laikais bando siekti sparčios pažangos, bet toli gražu ne visiems tas pavyksta, ypač kai tikslai užsibrėžiami tokie dideli. J. Tūbeliui pavyko savo programą įgyvendinti visų pirma todėl, kad tame procese aktyviai dalyvavo mūsų žmonės, svarbiausia, žinoma, ūkininkai. Nors tas jiems dažnai buvo labai nelengva, reikalavo didelio darbštumo, sumanumo, ištvermės, net pasišventimo. Tačiau žmonių pastangų jokių būdu nebūtų pakakę, jeigu jiems į pagalbą nebūtų atėjusi tada pas mus veikusi valstybinio kooperatinio kapitalizmo santvarka, kuri sujungė kooperatyvų ir valstybės jėgas į vieną galingą mechanizmą². Ne veltui ji pavadinta tūbeliškąja – sugalvota J. Tūbelio, įgyvendinta jam vadovaujant.

Tiesa, kartais rašoma, kad tautininkų valdžia, plėtodama kooperaciją, iš esmės vykdė liaudininkų programą³. Tai ne visai teisinga. Žinoma, liaudininkai tame darbe aktyviai dalyvavo, tačiau jų programos tikslai buvo gana riboti: „Prekyba ir žmonės, kurie ima ta prekyba verstis, tai yra pirkliai, už savo nedideles paslaugas be galo valstiečius išnaudoja.

¹ *Norkus Z. Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai, p. 273.*

² *Ten pat, p. 210.*

³ *Ten pat, p. 226.*

Iš čia kyla būtinas reikalas patiems valstiečiams paimti į savo rankas žemės ūkio produktų bei reikalingų tam ūkiui dalykų prekybą, kurią reikia sutvarkyti kooperacijos pagrindais, sudarant įvairias žemės ūkio draugijas bei vartotojų bendroves.¹ Na, o J. Tūbelis iš kooperatyvų, sujungtų į stambius, galingus susivienijimus ir veikiančių ranka rankon su valstybės įstaigomis, tikėjosi kur kas daugiau – ir neapsiriko: pažangos kelyje valstybinis kooperatinis kapitalizmas padėjo įveikti gausybę kliūčių.

Suprantama, įgyvendinti plataus masto valstybės pažangos programą J. Tūbeliui daug padėjo ir tai, kad jis ilgą laiką būdamas finansų ministru ir ministru pirmininku, turėdamas visišką Prezidento pasitikėjimą, paramą ir dar nesant Seimo savo rankose turėjo galingus valdžios svertus, galėjo daryti valstybėje tai, ką manė esant reikalinga jos ir jos piliečių labui. Tačiau niekas nėra net užsiminęs ar įtaręs, kad jis tokios valdžios būtų siekęs, kad ta valdžios koncentracija būtų piktnaudžiaavęs, pasinaudojęs asmeniškais tikslais. Valdžia jam buvo tik priemonė veikti, įgyvendinti savo planus Lietuvos valstybei stiprinti – ir vadovaujant vyriausybei, ir prieš tai, kooperatyvų susivienijimams. Tą pabrėžė net žymus lenkų diplomatas: „Ministeris pirmininkas J. Tūbelis buvo sąžiningas žmogus ir nieko neuždirbo iš kooperatyvų.“²

Čia turime progą dar kartą palyginti du buvusius mūsų vyriausybių vadovus – J. Tūbelį ir A. Voldemarą, ir tai bus labai reikšminga jų charakteristika: pastarajam valdžia, galybė ir garbė buvo svarbiausias gyvenimo tikslas, kurio jis siekė bet kuria kaina. Tą patvirtina toks žinomas faktas: „.../ prieš prof. Voldemaro išsiuntimą iš Kauno (1930 metais – J. R.) Voldemaro bute buvo susirinkę keletas asmenų /.../. Susirinkusieji kalbėjo, kad reikalinga nužudyti visą eilę asmenų /.../. Respublikos Prezidentą Smetoną, kun. Mironą, Musteikį, pulk. Birontą, Lapėną, Saladžių ir dar kai ką. Buvo kalbėta, kad šiuos asmenis nužudyti vienu metu ir po to vykdyti perversmą. /.../ Nors prof. Voldemaras buvo šiame susirinkime, bet jokios nuomonės nereiškė“³, t. y. neprotestavo, o tylėjimas paprastai reiškia sutikimą, pritarimą.

Respublikos Prezidentas Antanas Smetona ir Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis.
Autorius nežinomas. LCVA

¹ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas. Kaunas, 1933, p. 31.

² Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 172.

³ Gailius B. Nusikaltimai „prie Smetonos“. Vilnius, Aidai, 2008, p. 123.

Bet grįžkime prie kitų J. Tūbelio sėkmės priežasčių: ją žymiu mastu lėmė ir jo asmeninės savybės, visų pirma puikūs organizatoriaus, vadovo sugebėjimai, daug kuo pavyzdingas, racionalus jo darbo stilius. Juk valstybės pažangos procesas, kuriam tiek daug jėgų, pastangų atidavė premjeras, buvo labai sudėtingas jo organizavimo ir valdymo požiūriu, į jį reikėjo įtraukti šimtus tūkstančių dalyvių, vykdytojų, jų darbą tinkamai planuoti, organizuoti, koordinuoti, skatinti. Ir tas pavyko – dideliu mastu todėl, kad, kaip pabrėžė J. Tūbelio bendradarbiai, jis „buvo neišsemiamas šaltinis įvairių naudingų, gerų sumanymų, jis juos kūrė tiek dieną, tiek naktį. Jojo dirbamas darbas buvo visuomet giliai apgalvotas, gerai suplanuotas, numatant ir tolimą ateitį.“¹

Iš tiesų, sugalvoti gerų idėjų paprastai būna lengviau, negu jas įgyvendinti – todėl pažanga dažnai vyksta taip sunkiai, lėtai. Ar ne dėl to esame įpratę manyti, kad idealizmas – tai realizmo priešybė, kad tai nesuderinami dalykai? J. Tūbeliui įgyvendinti savo planus, galima sakyti – idealus, sekėsi gerai, tą daryti jis mokėjo, ir už tai A. Smetona gana taikliai jo idealizmą pavadino realiu².

Ir dar viena rimta priežastis, kodėl J. Tūbeliui taip sekėsi vadovauti pažangos procesams valstybėje: jis nebuvo tipiškas, standartinis valdininkas, kuris visada priešiška vertina bet kokią iniciatyvą „iš apačios“, ginasia nuo jos visomis išgalėmis. Taip yra todėl, kad valdininkui pakanka savo planų, instrukcijų, komandų iš vyresnybės, už jų uolų vykdymą jis gauna algą, premijas, ordinus. O pašalinės idėjos – tai, jo manymu, neteisėti kūdikiai, bereikalingi rūpesčiai. J. Tūbelis, kaip rašė lenkų istorikas Kšyštofas Buchovskis³, manė kitaip ir buvo teisingas: juk nemaža dalis vertingų idėjų gimsta ne pagal planus ir ne tose galvose, kur priklausytų gimti.

Tiesa, nėra jokių žinių, kad J. Tūbelis būtų domėjęsis vadybos mokslu, teorija, nors tuo metu Lietuvoje propaguotojų jau buvo spėję atsirasti. Tai visų pirma inžinierius Vytautas Andrius Graičiūnas (1898–1952), pasaulyje žinomas vadybos autoritetas, gimęs JAV ir 1935 metais atvykęs į Kauną. Čia jis rado bendraminčių ir 1938 metais įkūrė Mokslinės vadybos draugiją. Tarp jos steigėjų matome ir J. Tūbelio bendradarbį Vladą Juodeiką⁴. Nepaisant to, nesunku pastebėti, kad premjeras buvo labai geras vadovas todėl, jog rėmėsi turtingu savo patyrimu, sveika intuicija, racionalia logika – taip gyvenime pasitaiko ne taip retai.

Kas gi labiausiai buvo būdinga J. Tūbeliui – vadovui, aukšto rango administratoriui? Apie kai kurias jo savybes jau teko užsiminti, ypač apie sugebėjimą gerai panaudoti žmoniškuosius išteklius, personalą. Reikia pridurti, kad J. Tūbelis iš bendradarbių ne tik reikalavo gero darbo, bet ir nuoširdžiai rūpinosi jų reikalais. Nors turėjo aibes rūpesčių, daugelį metų faktiškai dirbo be poilsio, bet nusprendė išleisti atostogų užsienio reikalų ministrą D. Zaunių ir pats jį pavaduoti, rūpinosi, kad Vincas Mašalaitis galėtų pasigydyti užsienyje, kad jo darbas būtų įvertintas aukštu valstybės apdovanojimu ir t. t.⁵ Tai galėtų būti pavyzdys mūsų nūdienos administratoriams ir verslininkams: jeigu jie šiuo pavyzdžiu pasektų, tai tikrai masiškai bėgančių iš Lietuvos jaunų, darbingų žmonių srautas ženkliai sumažėtų, nors atlyginimai už darbą būtų tokie patys.

Žinoma, mūsų vadovai galėtų pasimokyti iš J. Tūbelio ir dar daug ko – kad ir jo sprendimų priėmimo meno. Apie ją vertėtų papasakoti plačiau. Visų pirma būtina pabrėžti, kad premjeras visada būdavo labai gerai informuotas, kokia padėtis Lietuvoje. Apie tai sklido vos ne legendos: „Ne vieną kartą pasitaikė, kad iš tolimo Lietuvos kampo atvažiavusi delegacija, vis vien, ar ūkininkų, ar miestelėnų, išeina nustebusi ir sumišusi: „Mes – sako – manėme papasakoti ir pasiskųsti, kas pas mus darosi, o gi Jis už mus ne blogiau žino, kaip pas mus yra.“⁶ O vienas tautininkas (gal ir voldemarininkas) bandė nustebinti premjerą kokia nors, jo manymu, labai svarbia naujiena ir išgirdo tokį jo atsakymą: „Ar tai jau viskas, ką žinai? Aš žinau daugiau, viskas š...“⁷

¹ Kregždė P. Juozas Tūbelis – žemės ūkio kooperacijos kūrėjas, jos valdytojas ir žemės ūkio kultūrinių draugijų steigėjas // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.

² Smetona A. Pasakytą parašyta. T. II. Bostonas, Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1974, p. 305.

³ Buchowski K. Litvomanai ir polonizatoriai, p. 394, 395.

⁴ Vadyba Lietuvoje 1918–1940 metais. Vilnius, Mintis, 1991, p. 6.

⁵ Žr. Tūbelytė-Kuhlmanienė M. Vaikystės atsiminimai // Žvaigždutė, 1990, nr. 12, p. 19; Jakubavičienė I. Seserys, p. 155–158.

⁶ Rastenys V. Juozas Tūbelis – tautininkų pirmininkas // Juozo Tūbelio gyvenimo ir veiklos bruožai. Kaunas, 1936, p. 63.

⁷ Pyragius J. Kovosiu, kol gyvas. Kaunas, Plieno sparnai, 1993, p. 63.

Būdamas puikiai informuotas, J. Tūbelis galėjo objektyviai įvertinti esamą padėtį ir bent iš dalies numatyti ir ateitį, priimti teisingus – optimalius, realistinius – sprendimus. Apie tai rašė jo kolega Stasys Jakubauskas: „Ypatingai prisimena J. Tūbelio pramatymo momentai. Pirkti ar nepirkti garines pienines užsienyje? Šaltai galvojant pirkti neverta, nes pieninės neturės darbo ir taip kalbančių netrūko. Bet J. Tūbelis pasakė: pieninės reikalingos, darbo jos turės.“¹ Ir neapsiriko, nes žinojo mūsų kaimo žmonių darbštumą, kantrybę, ištvermę, tikėjo, kad jie neišsigąs sunkumų siekiant pažangos, geresnio gyvenimo.

Supratimas, kas dedasi valstybėje, ateidavo ne veltui – tam reikėjo negailėti pastangų, laiko. Reikėjo rinkti informaciją iš daugelio šaltinių, svarbiausia – iš pirminių, todėl dažnai lankytis įmonėse, apskrityse ir valsčiuose, kaimuose pas ūkininkus, tartis su išmanančiais žmonėmis, išgirsti ir suprasti juos nepaisant jų padėties, partiškumo, gerbti įvairias nuomones ir t. t. Tą patvirtino Jonas Tallat-Kelpša, kitas artimas J. Tūbelio bendradarbis, pabrėžęs, kad iš jo buvo galima daug ko pasimokyti: „Buvo visada gerai informuotas. Informaciją rinkdavo netarpiškai iš pirmų šaltinių, kone kasdien telefonu kalbėjo su ekonominių organizacijų vadovais apie planus, projektus ir apie kasdieninius reikalus, duodavo patarimų, nebuvo nei teoretikas, nei kabineto žmogus. Į įmones atvykdavo netikėtai – į „Maistą“ 6 val. ryto. Ir darbštumas: kviesdavosi į butą 9–10 val. vakaro. Pats važiuodavo į periferiją įsitikinti, kokia ten padėtis, pievos, gyvuliai, javai, kalbėdavo su vietų ūkininkais.“²

Kad J. Tūbelis sugebėjo teisingai numatyti ateitį, rodo ne tik sėkminga pieno ūkio plėtra mūsų krašte, bet ir jo sprendimas plėsti bekonų gamybą ir eksportą, statyti elevatorius ir kiti labai svarbūs valstybei sprendimai. Iš tiesų, gausios ir patikimos informacijos apie reikalų būklę turėjimas, rūpestingas jos apdorojimas ir objektyvus įvertinimas paprastai padeda vadovams išvengti klaidingų sprendimų. J. Tūbelis tą gerai žinojo: „Mėgo kiekvieną klausimą visapusiškai, nuodugniai apsvarstyti, negailėdamas nei laiko, nei pastangų. Kiekvieną reikalą mėgo pastudijuoti, užuot iš karto ryžusis, iš karto derino sprendimą, pirmiau dar mėgo pasiteirauti kitų nuomonės... Kaip žmogus buvo malonus, nuoširdus, kantriai pasiryžęs išklausyti kiekvieną pasiryžusį dirbti.“³ Apie tai rašė ir žurnalistas: „Nėra ūkio srities, kur jis nebūtų savo darbu ir iniciatyva prisidėjęs, bet kiekvieną jo darbą lydi gilus ištyrimas ir tik po to sprendimas, nors tai pareikalautų ilgesnio laiko.“⁴

Suprantama, taisyklės „septynis kartus atmatuok ir tik aštuntą kirpk“ arba „jokių neapgalvotų, skubotų sprendimų“ galioja bet kokiam vadovui. Bet J. Tūbeliui jos buvo ypač aktualios: juk jis užėmė pačią aukščiausią pakopą valstybės vykdomosios valdžios piramidėje, priimdavo strateginius sprendimus, todėl dėl jo klaidų galėjo nukentėti tūkstančiai valstybės piliečių.

Tiesa, J. Tūbelį neretai kritikuodavo, ypač tautininkų jaunimas, voldemarininkai, kad jis sprendimus priima pernelyg lėtai: „Pasitaikydavo nemaža žmonių, tiek iš tautininkų, tiek iš kitų srovių tarpo, ypač ekonomistų, baigusių aukštuosius mokslus ir šiaip ilgai dirbusių ekonominėje srityje, kurie priekaištaudavo J. Tūbeliui, jog jis per ilgai svarstęs ekonominius klausimus ir neprieinas prie greitesnio tų klausimų vykdymo.“⁵ Buvo kaltinimų premjerui, kad jis neryžtingas, kad jam vadovaujant vyriausybei šalyje įsigalėjo stagnacija⁶ ir t. t. Ši kritika dažniausiai buvo nepagrįsta ir net nesąžininga, ypač iš A. Voldemaro šalininkų pusės. Jie norėjo bet kuria kaina grąžinti į valdžią savo lyderį, kuris padidintų ir taip didelės karines išlaidas, ypač karininkų algas. O kad dėl to pablogėtų ir taip nelengva padėtis valstybėje, jie nesuprato arba nenorėjo suprasti.

Neklysta tik tas, kuris nedarba. Todėl ir J. Tūbelis galėjo suklysti, pavyzdžiui, yra pagrindo įtarti, jog streikai, tragiški įvykiai Suvalkijoje 1935 m. vasarą iš dalies kilo ir dėl to, kad vėlavo valdžios sprendimai dėl pagalbos krizės metu prasiskolinusiems ūkininkams, dėl smurto veiksmų kurstytojų sutramdymo.

¹ Jakubauskas S. *Velioniui už visa labiausia prieš akis buvo bendras reikalas, tautos gerovė // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.*

² Tallat-Kelpša J. *Velionis buvo ne tik formaliai, bet ir faktiškai ekonominio gyvenimo prižiūrėtojas ir vadovas. Nuolatos ekonominio gyvenimo sukuryje // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.*

³ Jakubauskas S. *Velioniui už visa labiausia prieš akis buvo bendras reikalas, tautos gerovė // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.*

⁴ Kemežys V. *Juozas Tūbelis laisvosios Lietuvos kūrimo darbe // Juozas Tūbelis. Kaunas, 1936, p. 46.*

⁵ Šliogeris V. *Antanas Smetona. Mičiganas, 1966, p. 111.*

⁶ Pyragius J. *Kovosiu, kol gyvas, p. 62, 66.*

Labai vertingą J. Tūbelio kaip vadovo savybę nurodė generolas Stasys Raštikis: jis „buvo negreitas sprendimuose, bet labai kietas principuose ir priimtų sprendimų vykdyme“¹. Tą patvirtino ir žurnalistas V. Kemežys: „Juozo Tūbelio būde ryškiai išskyla taip pat rūpestingumas ir pasiryžimas pasiekti užsibrėžtą tikslą iki galo.“² Labai teisingos pastabos: vadovas, kuris abejoja savo paties sprendimų teisingumu, ne tik griaua savo autoritetą, bet ir kenkia organizacijai, iš esmės griaua ir ją.

J. Tūbelis buvo ypatingai darbštus vadovas, apie tai jau buvo ne kartą minėta, tą pabrėžė ir vienas svarbiausių jo bendradarbių: „Jis pats daug dirbo ir kitus mokėjo prie darbo pritraukti.“³ Iš tikrųjų, tik pats daug ir sumaniai dirbantis vadovas turi moralinę teisę reikalauti to paties iš savo pavaldinių.

Pagaliau J. Tūbelis buvo geras vadovas dar ir todėl, kad pats nuo pat jaunystės buvo gero, malonaus būdo žmogus⁴. Ir labai charakteringa, kad aukštos pareigos, valdžia to būdo nepakeitė į blogąją pusę – o juk dažniau būna priešingai. Tą vieningai patvirtino daugelis jo bendradarbių, amžininkų, net S. Raštikis, su kuriuo J. Tūbelis, kaip žinoma, turėjo rimtų, principinių nesutarimų dėl finansų politikos. Tą patį rašo ir istorikai, kurie vadina jį visiška priešingybe ekscentriškam, arogantiškam A. Voldemarui⁵. Beje, dėl pastarojo elgesio skundėsi ir Prezidentas: „Toks gabus žmogus tas mūsų ministeris pirmininkas, – pradėjo nusidejuoti Smetona, – bet turėk man tokį netikusį būdą.“⁶

Tačiau sąvoka „gero būdo žmogus“ labai plati, bandykime ją atskleisti, detalizuoti – kokios J. Tūbelio būdo ypatybės liudija, kad jis iš tikro toks buvo? Visų pirma mums rūpi tos, kurios padėjo jam tapti geru, autoritetingu ir mėgstamu vadovu, formuoti palankų mikroklimatą jo aplinkoje, organizacijose. Tai visų pirma nuosaikumas, nekategoriškumas, nekonfliktiškumas: jis „turėjo nuoširdų norą ieškoti kompromisų. Visada su juo buvo galima surasti išėjimo kelią.“⁷ Apie ramų J. Tūbelio būdą, o tuo pačiu ir apie jo praktiškumą, racionalumą kalba ir nuotykių su liftu: kartą vėlai grįždamas iš darbo Finansų ministerijoje jis įstrigo lifte – negalėjo išeiti. Bet nekėlė triukšmo (kuris kažin ar būtų padėjęs?), o išsitraukė iš portfelio savo dokumentus ir ramiai dirbo iki ryto. Jį „išvadavusiems“ pareiškė, kad darbas sekėsi, nes niekas netrukė⁸.

¹ Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. Čikaga, 1972, p. 35.

² Kemežys V. Juozas Tūbelis laisvosios Lietuvos kūrimo darbe, p. 456.

³ Glemža J. Niekas Lietuvos pieno gražia ateitim taip netikėjo, kaip J. Tūbelis // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.

⁴ Dėdelė A. Juozo Tūbelio jaunystė // Juozo Tūbelio gyvenimo ir veiklos bruožai. Kaunas, 1936, p. 19.

⁵ Eidintas A. Antanas Smetona ir jo aplinka. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 339.

⁶ Gustainis V. Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus. Vilnius, Spindulys, 1991, p. 79.

⁷ Jakubauskas S. Velioniui už visa labiausia prieš akis buvo bendras reikalas, tautos gerovė // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.

⁸ Jakubavičienė I. Sėserys, p. 89, 90.

Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis darbo kabinete. Kaunas, 1938 m. Mejerio Smečchausko nuotrauka. LCVA

Toliau – atlaidumas, nekerštingumas, nepavydumas, tą J. Tūbelis, matyt, paveldėjo iš savo tėvelio¹. Ir draugiškumas, gerumas visiems žmonėms, ne tik bendradarbiams: „Kaip žmogus /.../ mokėjo giliai atjausti ir suprasti kiekvieną žmogų. Gilaus žmoniškumo ir meilės kupinas kiekvienam daug padėjo. Kiekvieną suprasdavo, kiekvienam buvo prieinamas, į kiekvieno asmens reikalą įsigilindavo ir atjausdavo.“²

J. Tūbelio draugiškumą, o tuo pačiu jokio aukštam pareigūnui būdingo pasipūtimo neturėjimą, kuklumą patvirtino ir jo santykiai su giminėmis Rokiškio krašte. Nors ir labai užimtas darbais, jis buvo daugeliui padėjęs, daugelį aplankęs ir būtinai su dovanomis, kurias,ėjusias iš kartos į kartą, ir dabar su meile saugo giminaičiai. Apie tai byloja prof. Elvyros Užkurėlytės prisiminimai apie J. Tūbelio ryšius su Stašių gimine iš motinos pusės – ne viena jų šeima gyveno Rokiškio valsčiaus Vikonių kaime. Čia jis taip pat vasaromis viešėdavo ir vis mėgdavo pasivaikšioti virtomis bulvėmis su rūgusiu pienu. E. Užkurėlytės mama Emilija Stašytė buvo J. Tūbelio pusseserė, ji su vyru Julium Užkurėliu 1938 m. vasarą lankėsi Kaune, Nepriklausomybės 20-mečiui skirtoje žemės ūkio ir pramonės parodoje, o po to jiedu buvo pakviesti į išpūdingas vaišes Tūbelių namuose, kur dalyvavo daugybė įžymių, garbingų svečių. Tačiau apie tai, apie giminystę su Lietuvos ministru pirmininku E. Užkurėlytę sužinojo iš savo mamos tik praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje – kaip didelę paslaptį³.

Kita Stašių giminės atšaka gyveno Veseliškėse, Panemunio valsčiuje. J. Tūbelis mokėsi Mintaujos gimnazijoje ir buvo iš jos pašalintas kartu su Konstantinu Stašiu. Palaikė ryšius su juo ir vėliau, kai šis tapo provizorium, žymiu okupuoto Vilniaus lietuvių veikėju, per kurį nepriklausomos Lietuvos valdžia, visuomenė, išsivija daugiausia rėmė vilniečių pasipriešinimą nutautinimui. 1939–1940 metais jis dirbo atgautos sostinės burmistru, žuvo Sibire, nežinoma net tiksli mirties data.

Pagaliau Tūbeliai turėjo net 33 krikštąsūnius ir krikštadukras, visiems jiems Kalėdų proga pirkdavo dovanas⁴. Ir dar apie kuklumą: J. Tūbelis buvo apdovanotas aukščiausiais valstybės pasižymėjimo ženklais: Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ir Vytauto Didžiojo 1 laipsnio ordinais, daugybe medalių, jam buvo įteikti aukšti Lenkijos, Estijos, Italijos, Danijos, Belgijos, Rumunijos apdovanojimai. Tačiau nepavyko rasti nė vieno jo portreto, kuriame jis būtų tais garbingais, prašmatniais apdovanojimais pasidabinęs.

Prisimindami didžiulius J. Tūbelio nuopelnus mūsų tautai ir valstybei mes nepamirštame ir jo abejotinų, ginčytinų sprendimų ar net klaidų: požiūris į žemės reformą, pozicija pramonės plėtros klausimu, vyriausybės politika skaudžių įvykių Suvalkijoje metu ir kt. Tačiau joks valstybininkas, politikas pasaulyje, net pats įžymiausias, klaidų nėra išvengęs. Juo labiau negalėjo taip būti to meto Lietuvos Respublikoje, kurios padėtis buvo tokia sudėtinga.

Lygiai taip pat pasakodami apie J. Tūbelio gyvenimą, darbus greta jo ypatingų vadovo, administratoriaus sugebėjimų, puikių būdo savybių minime ir silpnybes – juk žmonių be silpnybių nebūna. Bet didžiausia jo silpnybė, manau, buvo nesaikingas darbštumas, dėl kurio atsirado ir kitos. J. Tūbelis, būdamas geras daugeliui žmonių, deja, nebuvo geras pats sau, nes dirbdamas be poilsio metų metais nualino savo sveikatą ir todėl anksti paliko šį pasaulį.

Ar galėjo jis gyventi kitaip, pavyzdžiui, kaip Prezidentas, kuris taip pat nemažai dirbdamas visada rasdavo laiko poilsiui Palangoje ar čia pat Kaune⁵? Turbūt negalėjo, nes buvo kitoks žmogus, sakytume, didvyrio tipo, tokie pamiršdami save aukojasi svarbių, didelių tikslų labui, kitų žmonių labui. Ar reikalingi tokie žmonės ne tik kautynių metu, bet ir kasdiniame darbe? Dėl to būna ginčų, bet aš manau, kad reikalingi. Ir ne vien todėl, kad jie daug nuveikia, nugali tokias kliūtis, prieš kurias daugelis kapituliuoja, bet ir todėl, kad jie yra optimistai. Reikalingi ir dėl to, kad jie mums, ypač jaunimui, yra ryškus ir sektinas pavyzdys. Tokiu pavyzdžiu J. Tūbelis buvo dar gyvas būdamas, tokiu, norėčiau tikėti, jis bus ir ateityje – kaip reikia mylėti tėvynę Lietuvą, negailėti jėgų jos gerovei.

¹ Dėdėlė A. Juozo Tūbelio jaunystė, p. 9.

² Kregždė P. Juozas Tūbelis – žemės ūkio kooperacijos kūrėjas, jos valdytojas ir žemės ūkio kultūrinių draugijų steigėjas // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 14 d.

³ Užkurėlytė E. Užkurėliai na Žiobiškia arba žiobiškėnai Užkurėliai // Žiobiškis. Vilnius, Versmė, 2000, p. 535.

⁴ Tūbelytė-Kuhlmanienė M. Vaikystės atsiminimai // Žvaigždutė, 1990, nr. 7, p. 9.

⁵ Šliogeris V. Antanas Smetona, p. 72–108.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

KONSTITUCINIS TEISMAS TEISINĖJE KULTŪROJE: ISTORINĖS, TEISINĖS PARADIGMOS. I

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sukūrimas susijęs su Lietuvos konstitucionalizmo raida ir ją nulėmusiais socialiniais reiškiniais, aktualiomis politinėmis, teisinėmis laikmečio idėjomis. Negalima nepabrėžti, kad šis vyksmas savaime jungiasi ir su Europos tautų bei valstybių istorinėmis pastangomis subrandinti konstitucinės demokratijos, teisinės valstybės pagrindus. Kitaip tariant, kaip ir Konstitucinis Teismas Lietuvoje, konstitucinės kontrolės (priežiūros) institucijos Europoje ir kitose pasaulio šalyse buvo įsteigtos siekiant teisinėmis priemonėmis užtikrinti konstitucijos, kaip aukščiausiojo rango teisės, saugą, žmogaus teises ir laisves, konstitucijų pagrindų veikiančias valstybines politines sistemas.

Oficialioji konstitucinė doktrina, kurią formuoja Konstitucinis Teismas kaip vienintelis konstitucinių ginčų ir konfliktų arbitras, yra pagrindinis teisinis veiksnys, užtikrinantis konstitucinės sistemos tvarumą, politinių ir teisinių procesų tolygumą. Teismo aktais skleidžiama ir postuluoama konstitucinė kultūra yra vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių demokratinę Lietuvos valstybingumo raidą, ir ši kultūra daro įtaką visiems, kurie kuria Lietuvos teisę ir ją įgyvendina.

1918–1940 metų Lietuvos Respublikos teisinis paveldas ir įstatymų teisėtumo klausimas

1918 m. vasario 16 d. Aktu Lietuvos Taryba skelbė atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę. Fundamentalioji demokratinių pamatų idėja buvo įgyvendinama laikiniais konstituciniais aktais, nustatančiais pirminius gimstančios Respublikos funkcionavimo politinius ir teisinius pagrindus.

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose¹ konstruojant valdžios sąrangą „/.../ neužsimenama apie teisminės valdžios organizaciją ir teismų teisinę padėtį. Konstitucijoje sąmoningai, kad nepadarius sunkiai pataisomų klaidų, neaptariamoms valstybės teritorijos sienos. Joje labiau buvo reglamentuojama ne būsimų, dar tik steigtinų, o jau esamų Lietuvos valstybės tarybos ir jos Prezidiumo, dabar įvardytų laikinosiomis valstybės valdžios institucijomis, teisinė padėtis.“²

1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniuose Dėsniuose³ valstybės valdžios institucionalizavimas atskleistas jau visapusiškiau – aiškesnės kompetencijos, detaliau reglamentuota įstatymų leidyba. Tačiau ir čia nėra nuostatų apie teismų sandarą, o juo labiau – apie aktų teisėtumą.

Laikiniųjų konstitucijų laikotarpį užbaigė Lietuvos Steigiamasis Seimas 1920 m. birželio 10 d., priimdamas Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją⁴. Kaip ir prieš tai minėtose laikinosiose konstitucijose, taip ir šioje visapusiškiau reglamentuotas tik Respublikos Prezidento ir Vyriausybės statusas, fiksuojami kai kurie piliečių teisių garantijų fragmentai.

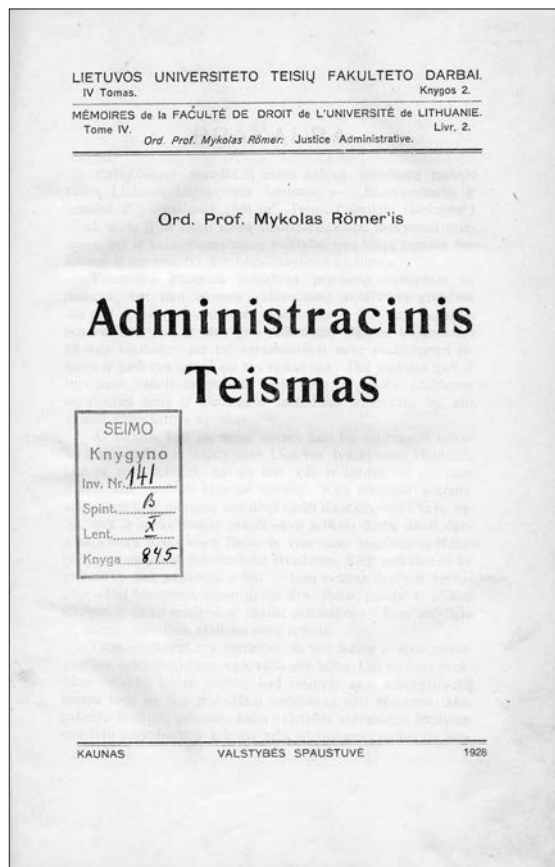
¹ Lietuvos aidas, 1918, nr. 130.

² Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė). Vilnius, Justitia, 2005, p. 67.

³ Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių, 1919, nr. 6-24a.

⁴ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920, nr. 37-407.

Straipsnio iliustracijos iš autoriaus asmeninio archyvo.

Apibūdindamas laikinųjų konstitucijų egzistavimo laikotarpį Mykolas Romeris rašė: „/.../ kad nebuvo ir negalėjo būti konstitucinio teismo – apie tai ir kalbėti nėra reikalo: tai dar beveik visur yra teisėtumo prabanga. Lietuvoje gi tuo laiku, dar nesant nuolatinės konstitucijos ir steigiamajai galiai dar tebeveikiant, tatau būtų ir neįmanoma /.../. Dar labiau sustiprėjusi seimokratinė kryptis valdžios santvarkoje ir konstituciniame režime negalėjo, žinoma, šioje srity būti palanki kuriai nors reformai, stiprinančiai valdžios darbų teisėtumą ypač administracijos atžvilgiu: vadinas, ji negalėjo būti palanki administraciniam teismui, nes jisai imtų konkuruoti su pačiu Steigiamuoju Seimu /.../“¹

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamasis Seimas priėmė nuolatinę Lietuvos Valstybės Konstituciją. Viena jos nuostatų skelbia: „Lietuvos Valstybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai.“²

Tokia konstitucinė nuostata nebuvo maksimalus pasiekimas konstitucinės kontrolės reikale. Steigiamajame Seime

svarstant konstitucijos projektą buvo siūloma nurodyti, kad konstitucijai prieštaraujantis įstatymas ne tik neturi galios, bet ir negali būti skelbiamas. Diskutuota ir apie tai, kad konstitucijoje reikėtų nustatyti konkrečią teisinę tvarką, kuri užtikrintų įstatymų konstitucingumo principo realizavimą. Svarstyta, ar nevertėtų Vyriausiajam Tribunalui suteikti teisę spręsti teisės akto konstitucingumo klausimą. Lietuvos teisininkų draugija siūlė konstitucinę normą, kad visi teismai gali tikrinti, ar įstatymai neprieštarauja konstitucijai. Būta ir priešingų nuomonių – antai viename iš konstitucijos projektų tiesiog skelbta, kad „teismas nesvarsto atitinkamai išleistų ir paskelbtų įstatymų teisėtumo“.

Apie Steigiamajame Seime vykusias diskusijas byloja 1922 m. kovo 8 d. posėdžio nuotrupos. Referentas Antanas Tumėnas, pagrįsdamas įstatymų konstitucingumo principo įtvirtinimo būtinumą, aiškino, kad tuo siekiama išvengti tokios padėties, kai įstatymai gali panaikinti pačią konstituciją. Steigiamojo Seimo narys socialdemokratas Kazimieras Venclauskis, iš esmės pritardamas šiai idėjai, iškėlė jos įgyvendinimo ir sankcijos problemą. Jo nuomone, vien tik principo deklaravimas neužtikrina prielaidų užkirsti kelią nekonsituciniams įstatymams. Zigmas Pranas Starkus, sutikdamas, kad šis klausimas yra labai aktualus, ragino grąžinti toliau svarstyti komisijai, kuri pasiūlys teismą, galintį vertinti įstatymo konstitucingumą. K. Venclauskis vėl atkakliai reikalavo sukurti konkrečias konstitucines procedūras šiam reikalui spręsti: „Aš sakau aiškiai, kad turi būti sudarytas organas, ta tvarka, kuri turi išspręsti tuos klausimus, koks organas turi būti? Mano išmanymu, turi būti teismas.“ Krikščionių demokratų atstovas Vytautas Bičiūnas buvo įsitikinęs, kad šią problemą išspręs „pats gyvenimas“: „/.../ jeigu eisime ir ieškosime kontrolės organo, tai čia gali būti kontrolės organas tikrai vienas būtent tų visų įstatymų leidėjų sąžinė.“³

1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos⁴ rengėjai ir ją priimdami Seimas neatsisakė esminio konstitucinio dėsno: „Įstatymai, kurie yra priešingi Konstitucijai, neturi

¹ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, Mintis, 1990, p. 109.

² Vyriausybės žinios, 1922, nr. 100-799.

³ Steigiamojo Seimo darbai, 1922 m. kovo 8 d., 180 posėdis, p. 65.

⁴ Vyriausybės žinios, 1938, nr. 608-4271.

galios.“ Šis dėsniš buvo suformuluotas tiek 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, tiek ir 1928 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Tiesa, konstitucinių normų sisteminėje hierarchijoje jis iš pirmojo skyriaus, kuriame buvo nustatyti esminiai valstybės apibūdinimai, „nukeliavo“ į tryliktąjį skyrių „Įstatymai“. Beje, pažymėtina, kad pirmuosiuose 1938 metų Lietuvos Konstitucijos projektuose atsispindėjo Lietuvos vyriausybės sudarytos Lietuvos Valstybės Tarybos komisijos naujos konstitucijos projektui rengti siekis ne tik deklaruoti įstatymų konstitucingumo dėsni, bet ir sukurti organizacinę struktūrą, kuri spęstų su teisės aktų teisėtumo patikra susijusius klausimus. Pirminiuose projektuose komisija buvo numačiusi, kad Konstitucinis Teismas bus Vyriausiojo Tribunolo padalinys, kuriam vadovaus pats Tribunolo pirmininkas. Tačiau netrukus buvo nusistatyta jį steigti kaip savarankišką instituciją, nesusijusią su bendrosios kompetencijos teismais. Projektuota, kad „teismo sudėtyje bus pirmininkas, jo pavaduotojas ir trys teisėjai, kuriuos septyneriems metams skirs Respublikos Prezidentas“¹.

Teisė teikti Konstituciniam Teismui prašymą spęsti įstatymo ar tam tikros jo dalies konstitucingumo klausimą buvo numatoma Ministrų Tarybai arba bent trečdaliui Seimo narių, taip pat teismams, Vyriausiajam Tribunalui arba administraciniam teismui. Kreiptis į Konstitucinį Teismą būtų galėjęs ir Respublikos Prezidentas – tuo atveju, jeigu būtų suabejoję gauto tvirtinti įstatymo ar pateiktos ratifikuoti tarptautinės sutarties atitikimu konstitucijai.

Konstituciniam Teismui leista tikrinti konstitucingumą tik tokio įstatymo ar atskiros jo nuostatos, nuo kurio įsigaliojimo dar praėję treji metai arba kurio jis nustatyta tvarka dar nebuvo tikrinęs. Teismas savo sprendimu turėjo nustatyti tvarką ir laiką, kaip ir kada neatitinkančiu konstitucijos pripažintas įstatymas ar jo nuostata nustos veikti.

Konstitucijos projekto rengimo komisijos nuostatos dėl Konstitucinio Teismo nebuvo įgyvendintos ir iš vėlesnių konstitucijos projekto tekstų buvo pašalintos. Nėra abejonės, kad konstitucijoje įtvirtinti šią instituciją atsisakyta ne komisijos, o tuometinės valdžios valia. Čia reikėtų pažymėti, kad toks teismas pagal savo prigimtį ir paskirtį visiškai nesiderino su ta valstybės valdžios idėja, kuri Lietuvoje buvo įgyvendinama po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo ir kuria vadovautasi kuriamoje konstitucinėje doktrinoje. Konstitucijoje paskelbiant, kad „Lietuvos Valstybė yra respublika“, čia pat teigiama: „Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja Valstybei.“ Remiantis tokiu vadizmo principu buvo konstruojamos valstybės valdžios struktūros, tarpinstituciniai ryšiai ir nustatomos atitinkamos galios.

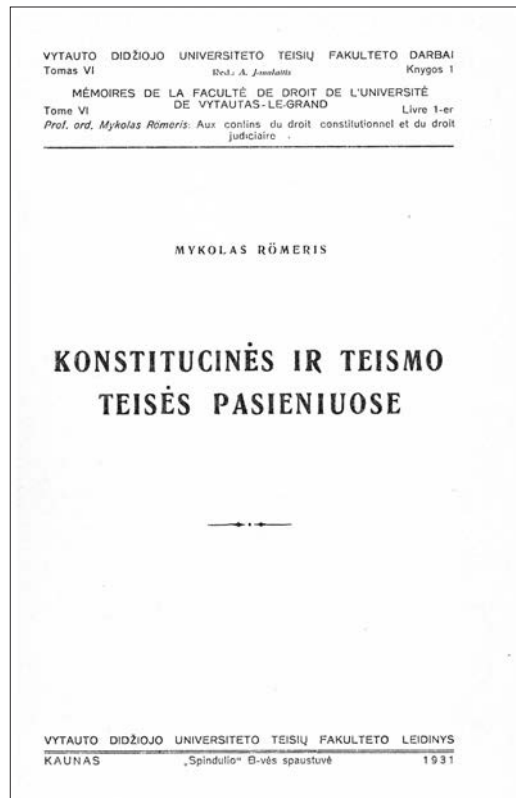
Atsigręžiant į 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos teisinį paveldą, konkrečiai – į tada reikštas idėjas dėl konstitucinės kontrolės, savaime iškyla prof. M. Romerio vardas ir jo svarstymai apie tai, kaip užtikrinti konstitucijos saugą. Jo požiūriu tai buvo kertinė problema, nes ji siejosi su demokratine valstybės idėja, visuomenės darna ir su žmonių teisių bei laisvų konstitucinėmis garantijomis.

Ieškodamas atsakymo į klausimą, kokiomis priemonėmis būtų galima užtikrinti konstitucinę saugą, M. Romeris nagrinėjo įvairius variantus ir jų veiksmingumą konstitucinėje sistemoje. Pažymėdamas, kad viena tokių garantijų paprastai yra įtvirtinta konstitucijoje, t. y. sunkesnė jos keitimo tvarka, jis konstatuoja, jog tokios konstitucijos stabilumą lyg ir užtikrinančios normos negarantuoja jų efektyvumo: „Nes kas iš to, kad tie nuostatai yra sunku pakeisti, jei ir nekeičiant jų galima jie padaryti neveikliais, išleisus priešingus jiems įstatymus, kurie turės būti taikomi, arba padarius bet kurį priešingą konstitucijai aktą, kuris bus vykdomas kaip vadovo įsakymas.“²

Profesoriaus žvilgsnis krypta į priesaką ar iškilmingą pasižadėjimą, kuriais išipareigojama nepažeisti konstitucijos ar įstatymų. Tačiau čia pat taria: „Iš viso politiniuose reikaluose, ten, kur eina socialinių grupių reikalų kova, pavojinga per daug pasitikėti tikrai

¹ Maksimaitis M. *Įstatymų konstitucingumas Lietuvos tarpukario konstitucijose ir jo kontrolės problema // Konstitucinė jurisprudencija, 2012, nr. 2 (26), p. 284.*

² Römeris M. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, Pozicija, 1994, p. 124.*

pačių politinės galios laikytojų formaliniu žodžio drausmingumu. Tai bent labai netobula formalinio teisėtumo apsauga.¹

M. Romeris kelia klausimą: o gal viešoji nuomonė gali sudrausminti tuos, kurie linkę pažeisti konstituciją? Ir atsako: „Pirma, ji toli gražu ne visais kylančiais klausimais yra vieninga, dažniausiai gi yra grupinė ir įvairiuose socialiniuose junginiuose labai skirtinga, valdantiems gi svarbiausia bus viešpataujančių socialinių grupių nuomonė; antra, ji būna labai nuolaidi tiems, kurie disponuoja politine galia ir turi priemonių patys viešąją nuomonę veikti; ir trečia, ji būna jautri ne tik tai teisėtumo, bet ir šios valandos tikslingumo atžvilgiu.“²

Ar tiesioginė demokratija (referendumai) nėra prielaida užtikrinti konstitucijos normų ne formalią viršenybę, bet realų veiksmingumą? Ir šiuo atveju konstatuojama: „Tiesioginės demokratijos konstrukcijoje įsteigtasis piliečių rinkikų „corpus“ esąs tam tikra prasme paritetinis pačiai sutvarkiusiajai jojo

veikimą konstitucijai: dėl jojo sprendimų konstitucingumas gal ir atkrinta.“³

Profesorius samprotauja, ar baudžiamoji atsakomybė už konstitucijos pažeidimus nebūtų veiksminga priemonė užkertant kelią konstituciniams pažeidimams? Šios idėjos profesorius taip pat atsisako: „/.../ baudžiamoji konstitucinių valdančiųjų atsakomybė konstitucijai rimtos ir tikslios apsaugos nesuteikia. Ypatingai gi yra visiškai bejėgė prieš nekonstitucingus įstatymus, nes a) klaidingas įstatymo (tad ir konstitucijos) aiškinimas nesudaro nusikalstamojo darbo, b) parlamentas, kaip kolektyvas, iš viso baudžiamąją tvarka neatsako ir c) einant atstovų imunitetu, parlamento nariai už savo balsavimo žygius baudžiamąją tvarka neatsako. Tad nėra nė kaltininko nė kaltės, o nekonstitucingas įstatymas yra kaip buvęs.“⁴

Vertindamas, kas galėtų sąlygoti įstatymų nepriekaištingumą konstitucijos atžvilgiu, M. Romeris iškelia politinės atsakomybės idėją (nauji parlamento rinkimai, atleidimas iš pareigų). Tačiau ir šiuo atveju jis daro išvadą, kad politinė atsakomybė, būdama veiksminga kitais atvejais, negali būti efektyvi konstitucingumo užtikrinimo priemonė: nors ir paskiriama politinė sankcija, nekonstitucinės normos klausimas vis tiek neišsprendžiamas⁵.

Aktualizuojama civilinės ar administracinės atsakomybės už konstitucinius pažeidimus nustatymo galimybė. Tačiau ir šiuo atveju pažymima, kad tiesioginio atsakymo į šį klausimą nėra, nes tai susiję su parlamento ir jo narių specifine konstitucine prigimtimi. Administracinės atsakomybės klausimas gali būti sprendžiamas tik tuo atveju, jeigu tai susiję su administraciniais teisės aktais, bet ne su įstatymais⁶.

M. Romerio mokslo darbuose gvildinama esminė tema, t. y. kuri institucija turėtų įgyvendinti konstitucinės kontrolės funkciją. Ir šiuo atveju jo išvada buvo nedviprasmiška: „/.../ atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė, būdama pavesta bendriesiems teismams, rodos, nebūtų pilnai suderinama su klasiška reprezentacinės demokratijos konstitucine konstrukcija ir ypač su aiškiu ir kategorišku bendro teismo išskyrimu iš valdymo politikos srities“⁷.

¹ Ten pat, p. 128.

² Ten pat, p. 127.

³ Römeris M. *Administracinis Teismas. Lietuvos universiteto teisių fakulteto darbai. Kaunas, Valstybės spaustuvė, 1928, p. 197.*

⁴ Römeris M. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 128.*

⁵ Ten pat, p. 128–130.

⁶ Ten pat, p. 130–132.

⁷ Römeris M. *Administracinis teismas, p. 196.*

Konstitucijos apsaugos užtikrinimo paieškose M. Romeris randa išeitį: „Tai yra atskiras išskirtas iš bendrosios teismų instancijų sistemos aukštas įsteigtosios valdžios organas, turįs reprezentacinio pobūdžio (deleguoto teisingumo pagrindais), kuriam tarp kita ko, priklauso tiksliai leidžiamųjų įstatymų konstitucingumo teismo kontrolė, savaime tikslesnė ir rimtesnė, negu toji atsitiktinė quasi-kontrolė, kuri yra praktikuojama Amerikos Jungtinėse Valstybėse ir dėl kurios, kaip mes matėme, kyla tiek ginčų Europos kontinente.“¹

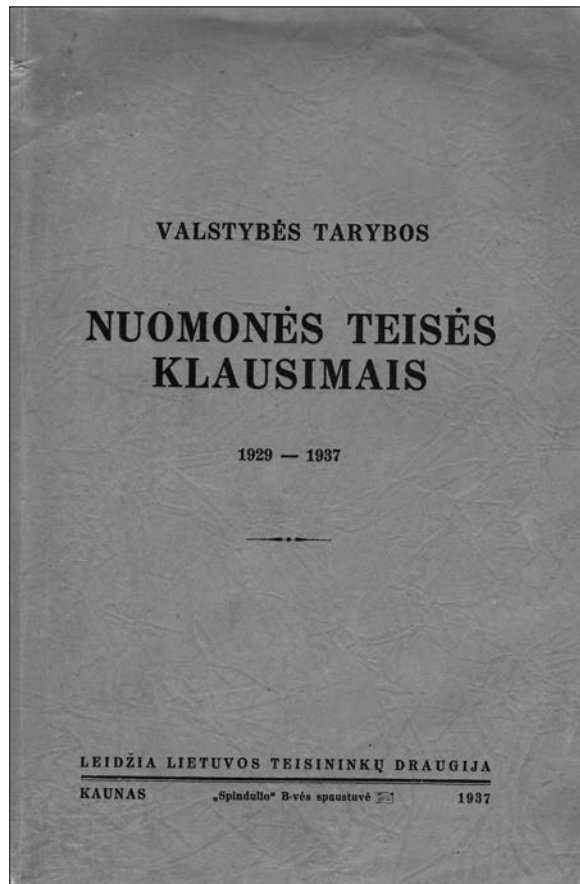
Nors 1918–1940 metais Lietuvos Respublikoje dar nebuvo subrandinta vieninga Konstitucijos aiškinimo ir tiesioginio taikymo doktrina, tačiau pagal 1933 m. liepos 12 d. Teismų santvarkos įstatymą teisės klausimus galėjo aiškinti Vyriausiasis Tribunolas². Inicijuoti tokį aiškinimą galėjo teisingumo ministras, Vyriausiojo Tribunolo teisėjų kolegija, nagrinėjanti konkrečią bylą.

Šie išaiškinimai turėjo privalomąją galią. Tribunolas susidurdavo ir su poreikiu interpretuoti Konstituciją ar kai kurias jos nuostatas. Neturėdamas konstitucinių galių pašalinti Konstitucijai prieštaraujančias teisės normas iš teisinės apyvartos, Tribunolas neretai vis dėlto nagrinėjo konstitucinių nuostatų turinį, o argumentai, kuriais buvo remiamasi, buvo svarbūs ne tik teisiniu, bet ir politiniu požiūriu³.

Šiuo atžvilgiu verta prisiminti bent vieną tokį atvejį. 1928 m. gegužės 11 d. Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas nagrinėjo buvusio finansų ministro Vytauto Petrulio bylą, o priimtame nutarime⁴, be visų kitų teiginių, interpretavo savo konstitucinį statusą: „/.../ politinės kovos sprendimas nepriklauso Teismui, kuris yra tam tikros valstybės valdžios organas, skiriamas ne politinės, bet veikiančios imperatyvinės teisės apsaugos (teisės imperatyvų sankcijų taikymo) funkcijai, ir pačia savo struktūra yra apolitinis; revoliucijos ir perversmo metu ar jiems įvykus Teismas tegali konstatuoti tas nepaprastos politinės kovos išdavas. /.../ Būtų nerimta manyti, kad Teismas galės sudrausti laimėjusią revoliuciją arba perversmą ir atstatyti suardytą teisinę *Status quo ante*, pasipriešinęs revoliucijos ar perversmo išdavoms, kurių nesugebėjo sulaikyti atatinkamos politinės tvarkos jėgos.“

Vertinant 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos teisinį paveldą reikėtų atkreipti dėmesį į tuo metu veikusią Valstybės Tarybą ir į bandymą įsteigti Statutinį teismą, nes daugelis tyrėjų abiejų institucijų funkcijose išvelgia teisės aktų teisėtumo kontrolės pradus.

1928 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijos skyriuje „Vyriausybė“ įrašyta lakoniška nuostata: „Įstatymams tvarkyti ir jų sumanymams ruošti bei svarstyti steigama Valstybės Taryba. Jos sudėtį, teises ir pareigas nustato atskiras įstatymas.“ Netrukus Respublikos Prezidentas paskelbė Valstybės Tarybos įstatymą⁵, kuriuo buvo gerokai išplėstos Konstitucijoje numatytos jos funkcijos. Būtų galima atkreipti dėmesį į keletą to įstatymo nuostatų, kurios sudarė prielaidas įvairiai vertinti šios institucijos statusą:

¹ Ten pat, p. 197.

² Vyriausybės žinios, 1933, nr. 419–200.

³ Plačiau žr. Žilys J. Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. Vilnius, VĮ Teisinės informacijos centras, 2001, p. 51–61.

⁴ Teisė, 1928 m. sausis–birželis, nr. 13, p. 61–72.

⁵ Vyriausybės žinios, 1928, nr. 283–1813.

„Valstybės Taryba, pastebėjusi, kad vykdomosios valdžios organų įsakymai, taisyklės ir instrukcijos nesutinka su veikiančiais įstatymais, praneša apie tai Ministerių Kabinetai arba atitinkamam ministeriui“;

„Valstybės Taryba pristato savo nuomonę su paaiškinimais dėl Ministerių Kabineto arba įstatymų leidimo įstaigos priimtų įstatymų sumanymų, jei to pareikalautų Respublikos Prezidentas.“

Ir tada, ir dabar įvairiai vertinamas šios institucijos statusas ir vaidmuo: 1) Valstybės Taryba (VT) vykdė dalį konstitucinės priežiūros funkcijų; 2) VT įstatymas faktiškai sukūrė prielaidas administracinio teismo užuomazgai; 3) VT atliko tam tikrą vaidmenį tik įstatymų leidyboje; VT tebuvo „aukšta teisės dalykų patariamąja institucija, skirta valstybės administracijos viršūnių reikalams“; 4) VT, arba antrųjų rūmų, įvedimas buvo labai svarbus įnašas į Lietuvos valstybinės santvarkos „performavimą“; 5) VT „nuomonės teisės klausimais“ bus vertingos tada, kai bus įkurtas administracinis teismas.

M. Romeris, vertindamas šią instituciją kaip vieną valstybės mechanizmo grandžių, konstatavo: „/.../ Valstybės taryba jokio pavojaus Seimui, demokratijai arba kuriam nors konstituciniam režimui nesudaro, bet ji taip pat negali pakeisti politinės galios organų. /.../ Ji neduoda pagrindo nei ypatingai baimei, nei perdėtoms viltims. Tai kukli institucija, kurią vertinkime jos tikrais patarnavimais: *suum cuique*.“¹

To meto Lietuvoje buvo aktualizuota neordinarinė Statutinio teismo idėja², o ją įgyvendinantis žingsnis buvo Statutinio teismo įstatymo priėmimas³.

Steigti tokį teismą paskatino sudėtingos aplinkybės, kuriomis Lietuvos vyriausybė siekė užtikrinti savo galias Klaipėdos krašte, nes jo autonominis statusas buvo apibrėžtas 1924 m. gegužės 8 d. Klaipėdos krašto konvencijoje, pasirašytoje Paryžiuje Lietuvos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos atstovų. Konvencijos sudedamoji dalis buvo Klaipėdos krašto statutas. Realizuojant Konvenciją radosi aibė teisinio reguliavimo prieštarų, kurios savo ruožtu nulėmė ir politinio pobūdžio konfliktus. Viena šių ginčų ir konfliktų dingčių – aktyvi vokiečių nacionalistinių organizacijų, kurias aktyviai rėmė Vokietija, veikla Klaipėdos krašte.

Tada ir buvo kuriamas Statutinis teismas, o pagal įstatymą jis būtų nagrinėjęs tokias bylas: dėl Respublikos įstatymų prieštaravimo Krašto Statutui; dėl Krašto įstatymų prieštaravimo Krašto Statutui; dėl Respublikos administracijos aktų prieštaravimo Krašto Statutui; dėl Krašto administracijos organų aktų prieštaravimo Krašto Statutui; dėl Krašto gubernatoriaus akto prieštaravimo Krašto Statutui; dėl Krašto Seimelio aktų prieštaravimo Krašto Statutui. Buvo nustatyta, kad Statutinis teismas yra Vyriausiojo Tribunolo organizacinės struktūros dalis. Jį sudarė pirmininkas, kurio pareigas turėjo eiti Vyriausiojo Tribunolo vadovas, ir keturi teisėjai⁴.

Nors iš esmės buvo pasirengta pradėti šio teismo darbą, tačiau dėl išorės politinių priežasčių ir visų pirma dėl Vokietijos agresyvaus pasipriešinimo ši institucija veikti nepradėjo.

Baigiant Lietuvos valstybės teisinio paveldo reiškinių atrankinę apžvalgą reikėtų pasakyti ir tai, kad nors viešuosiuose debatuose ir nebuvo įtaigiau aktualizuojama konstitucinės kontrolės funkcija, tačiau ši tema būdavo fragmentiškai paliečiama įvairiuose politiniuose, teisiniuose kontekstuose. Įstatymų teisėtumo klausimas buvo suprantamas kaip neatskiriama teisinės, politinės kultūros, pagaliau – ir kaip krikščioniškosios moralės dalis. Antai buvęs ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras laiške visuomenės veikėjui filosofui Pranui Dovydaičiui rašė: „Lietuvos Konstitucija, sekama kultūrinių valstybių konstituciniais įstatymais, įveda labai svarbią sąvoką įstatymų teisėtumo /.../. Gali įstatymas formaliai būti visai tvarkoje, bet įstatymo reikšmė jam nepripažinta. Kai kuriuose kraštuose, sakykime, Prancūzijoje yra numatyta procedūra patikrinti, ar įstatymas nėra priešingas konstitucijai. Tas pats pradai įvestas ir Lietuvoje. Visos jos konstitucijos veda

¹ Römeris M. Valstybės Taryba // Teisė, 1929, nr. 16, p. 36.

² Žr. Deviatnikovaitė I. Statutinis teismas: įstatymų projektai, aiškinamieji raštai, diplomatų pokalbiai (1930–1935) // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2018, nr. 25 (1), p. 91–114.

³ Vyriausybės žinios, 1935, nr. 474–3326.

⁴ Žr. Žilys J. Klaipėdos krašto statutinis teismas: įkūrimo prielaidos ir teisinis statusas // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 1999, nr. 14 (6), p. 50–59.

raudonu siūlu mintį, kad Lietuvoje veikia tik tie įstatymai, kurie nepriešingi Konstitucijai. Tas pats išplėstas ir ant valdžios aktų, kurie teisėtumo žvilgsniu gali būti apskūsti teismui. /.../ Formaliai teisėtas įstatymas iš esmės gali būti neteisėtas.¹

Būsimosios Respublikos konstitucinės sandaros projekcija išeivijoje. Konstitucinės kontrolės apmatai

1947 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiuje vykusioje antrojoje Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) konferencijoje jos pirmininkas Mykolas Krupavičius konstitucijų tema kalbėjo: „Kas dėl vienybės, tai nei viena, nei kita Konstitucija absoliutinės vienybės neduos. 1922 m. Konstitucijos principai yra grupių priimta kompromisinė formulė. Pagaliau norėčiau paklausti visų tų, kurie šiuo, sunkiausiu Lietuvos metu, ir buvusias konstitucijas panaudoja nesantaikoms ir skirtumams palaikyti, kokia iš jų nauda kryžiuojamai Lietuvai ir jos laisvinimo darbams? Ar mūsų sąlygose konstitucijos nepriklauso prie tos rūšies veiksmų, kuriuos parinks ir nustatys išlaisvintos Lietuvos veiksniai, o ne mes ščia tremtyje. /.../ Konstitucijos byla – politinių grupių arkliukas. Joms ji reikalinga gal tik tarpusaviam antagonizmui palaikyti. /.../ Ji ir tik ji turi teisės iš naujo perarpuot visus politiniai visuomeninius vienetus ir vienus palaidot, kitus iškelt ar visai naujus sudaryt.“²

Ši citata byloja apie ankstyvojo laikotarpio dalies lietuvių išeivijos ketinimų dalyvauti svarstant ir vertinant įvairius su Lietuvos išlaisvinimu ir naujos konstitucinės sistemos kūrimu susijusius projektus mastą.

1948 m. sausio 24–25 d. mažame Vokietijos Bad Kanštato miestelyje, greta Štutgarto, vyko Lietuvių Fronto suvažiavimas, į kurį susibūrė „jaunoji lietuvių intelektualų karta, dar iki karo brandinusi Lietuvos valstybingumo tobulinimo planus“³.

Suvažiavimo protokolo Lietuvių Fronto programos gairių skyrelyje „Politinės demokratijos principai“ skelbiama: „Kad teismas būtų tikrai nepriklausomas ir teklaustyti savo sąžinės ir įstatymų, savo mandatą taip pat turėtų gauti betarpiai iš tautos. Jei praktiškai tatai visų teismų atžvilgiu būtų sunku įvykdyti, tai bent vyriausiojo teismo teisėjai turėtų būti renkami. Politinė demokratija nėra pilna, jeigu teisiamaoji valdžia neapima visų valstybinio gyvenimo sričių. Teismas turi apimti visą gyvenimą ir pilietis turi galėti teismui skųstis dėl kiekvieno jį neteisėtai palietusio dalyko. Todėl papildant buvusią Lietuvos teismų sąrangą turi būti įsteigtas administracinis teismas. Kita sritis, kur teismas pas mus neturėjo galios, yra įstatymų konstitucingumas. Šiam reikalui teismų sąranga turi būti papildyta arba atskiru konstituciniu teismu, arba jo funkcijos pavestos vyriausiajam teismui su aiškiai nustatyta tos rūšies teiseną.“

Konstitucinio Teismo, administracinio ir kitų teismų modeliavimas konstitucinėje sandaroje, aišku, buvo siejamas su įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios demokratine vizija, jos pagrindiniai postulatai buvo tokie: „/.../ Lietuvos valstybės suverenumas priklauso tautai. Ji vienintelė turi teisę apsispręsti Lietuvos valstybės formą ir rinkimų keliu nurodyti žmones, gaunančius jos mandatą suverenumui atstovauti ir įgyvendinti. Konkretūs tautos suverenumo reiškėjai Lietuvos valstybėje yra seimas, prezidentas ir teismas. /.../ Visos trys valdžios galios turėtų betarpiai kilti iš tautos, kad juo mažiau viena būtų palenka bet kuriai kitai. Valdžios galių nepriklausomumas viena nuo kitos ir jų tiesioginis kilimas iš tautos yra valstybės klestėjimo ir stiprumo laidas.“⁴

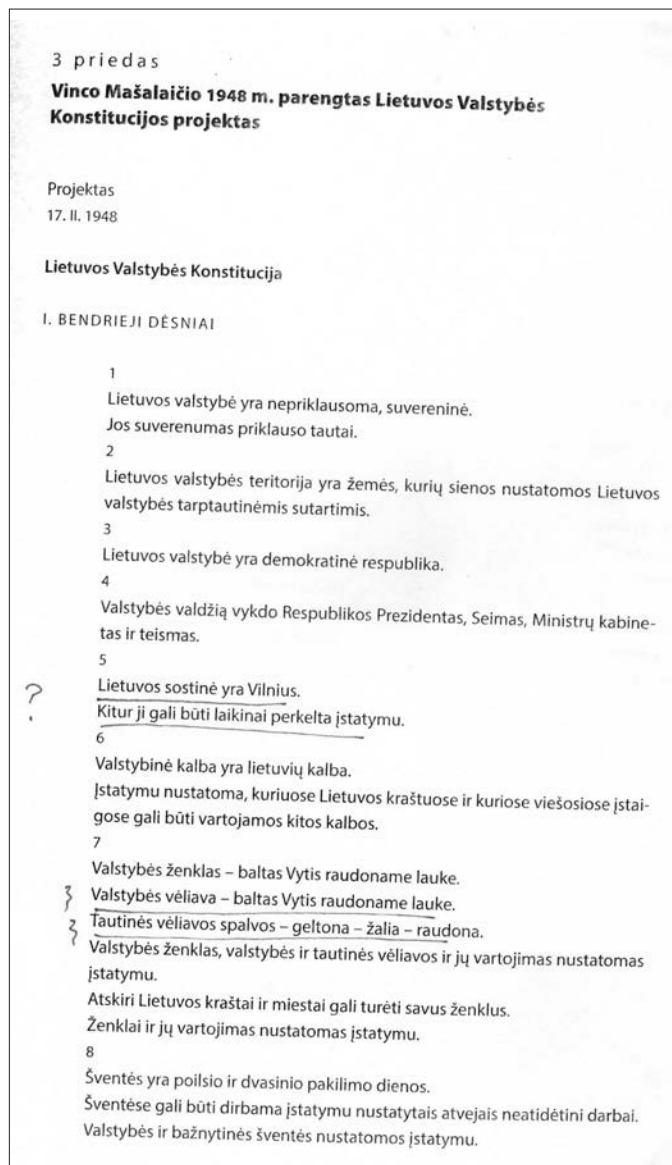
Beje, 1948 metais, kai vyko Lietuvių Fronto suvažiavimas, perkeltųjų lietuvių stovykloje Vokietijoje, Švabijos Gmiunde, gimė pirmasis pokarinis Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektas. Jį sukūrė Vincas Mašalaitis, jis iki okupacijos dirbo Lietuvos vyriausybės kanceliarijoje: Ministrų kabinete ėjo kabineto vedėjo, kanceliarijos vadovo ir generalinio sekretoriaus pareigas, redagavo „Vyriausybės žinias“. 1944 metais pasitraukė į Vokietiją, perkeltųjų asmenų stovyklose dalyvavo visuomeninėje veikloje – buvo VLIK'o narys.

¹ Voldemaras A. *Pa-stabos saulėlydžio valandą*. Vilnius, Mintis, 1992, p. 128, 129.

² Cit. iš Liekis A. *Nėnugalėtoji Lietuva. Lietuvių tremtinių vadovybės Vakarų Europoje (1944–1955)*. 6. Vilnius, Margi raštai, 2002, p. 448, 449.

³ Plačiau žr. Valiušaitis V. *Lietuvos atkūrimo projektas // Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2013, nr. 2 (4), p. 8–45.

⁴ *Ten pat*, p. 29–30.

1949 metais su žmona ir sūnumi išvyko į JAV ir aktyviai veikė lietuvių organizacijose, rašė „Teisininkų žiniomis“, kitiems spaudos leidiniams. V. Mašalaičio parengtas Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektas visą laiką buvo jo asmeniniame archyve iki tada, kai buvo paskelbtas Alfonso Eidinto parengtoje ir išleistoje knygoje¹. Konstitucijos projekto teksto pabaigoje pažymėta: „Schw. Gmünd, 1.XII.1948“.

Visapusiškiau nevertinant šio konstitucinio modelio reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad projekto rengėjas akivaizdžiai orientavosi į prezidentinės demokratijos prioritetus, tiesa, atsisakydamas 1938 metų Lietuvos Konstitucijos nuostatų, kurios bylojo apie „autoritetinę“ valdžią. Projekte nebeliko nuorodos į tai, kad Lietuvos valstybės „priešakyje“ yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja Valstybei“, ir be išlygų skelbiama: „Lietuvos valstybė yra demokratinė respublika.“

Projekto sudarytojas, perimdamas prieškarinių konsti-

tucijų nuostatas, formuluoja: „Kiekvienas įstatymas derinamas Konstitucijai“, „Įstatymai, kurie yra priešingi Konstitucijai, neturi galios.“ Ir toliau: „Įstatymo konstitucingumo klausimui spręsti yra Konstitucinis Teismas.“

Projekte neapsiribojama šiomis nuorodomis ir konkretizuojami tokio teismo statuso dalykai. Siūlyta nustatyti, kad „Konstitucinį Teismą sudaro: 1. Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas. 2. Valstybės tarybos pirmininkas. 3. Teismų fakultetų po vieną atstovą. 4. Teisininkų organizacijos atstovas.“ Numatyta: „/.../ Teismo pirmininką, vicepirmininką ir kitus narius skiria Respublikos Prezidentas Ministro Pirmininko pristatymu. Pirmininkas, vicepirmininkas ir kiti nariai skiriami 5 metams.“ Taip pat onkretizuojami kai kurie pagrindiniai konstitucinio proceso klausimai: „Įstatymo konstitucingumo bylą Konstituciniame Teisme kelia Vyriausiojo Tribunolo prokuroras.“ Įtvirtinamas fundamentalus pradmuo: „Kol Konstitucinis Teismas nėra pripažinęs įstatymo prieštaraujančio Konstitucijai, niekas negali remtis jo nekonstitucingumu. Teismo pripažintą nekonstitucingumo įstatymą Respublikos Prezidentas panaikina. Toks įstatymas laikomas nesamu nuo Respublikos Prezidento jo panaikinimo paskelbimo.“

¹Eidintas A. Gyvenimas Lietuvai. Vincas Mašalaitis ir jo darbai. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 417–435.

1954–1955 metais JAV leistame žurnale „Į laisvę“ buvo publikuojamas dokumentas „Į pilnutinę demokratiją“. Tai buvo pirmos lietuvių inteligentų kolektyvinės opozicinės akcijos – 1936 metų deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ – tęsinys. Šią valstybės pagrindų studiją paskelbė Vakaruose atsidūrę šviesuoliai, ne vienas jų dalyvavęs rengiant ankstesnį dokumentą¹.

Skyrelyje „Valstybė ir valdžia“ rašoma: „Demokratinės valstybės santvarka reikalauja, kad į trilypi valdžios funkcijų pobūdį būtų atsižvelgta valstybės institucijų sąrangoje. Valdžios demokratinė sąranga tik tada gali sklandžiai veikti, kai nei įstatymų leidžiamoji valdžia neviešpatauja vykdomajai, nei, atvirkščiai, vykdomoji valdžia savo galia neviešpatauja nei seimui, nei teismui. /.../ Valdžios demokratinė sąranga tik tada bus įgalinta sklandžiai funkcionuoti ir valstybė bus apsaugota nuo vienašališko valdžios susitelkimo arba seimo, arba vyriausybės rankose, kai seimo, vyriausybės ir teismo sąveika bus pagrįsta tam tikra jų kompetencijos pusiausvyra. Kitaip sakant, ateities.“

Studijos „Į pilnutinę demokratiją“ autoriai samprotavo apie tai, kokį valdymo modelį galėtų pasirinkti laisva Lietuva: „Savaime suprantama, valdžios galių pusiausvyrai išlaikyti turės reikšmės ir teismo kompetencijos išplėtimas administracijos veiksmų teisėtumui ir seimo priimtų įstatymų konstitucingumui. /.../ Turint galvoje, kad aukščiausiojo teismo įstatymus aiškinantieji nutarimai turi kaip ir įstatyminės reikšmės ir kad aiškinantieji įstatymų konstitucingumą nutarimai saistys ir įstatymų leidžiamąją, ir vykdomąją valdžią, bus tikslinga, kad aukščiausiojo teismo teisėjus parinktų prezidentas ir tvirtintų seimas.“²

Išvijoje nuolat diskutuota apie pagrindinių valstybės institucijų – Respublikos prezidento, Seimo ir vyriausybės konstitucinių galių ribas ir jų tarpusavio sąveiką. Baimintasi tiek dėl „seimokratijos“, tiek ir dėl „prezidentinės diktatūros prielaidų“, kitaip tariant, siekta derinti parlamentinę ir prezidentinę demokratiją, kad darniai funkcionuotų būsimoji demokratinė valstybės organizacija. Buvo užsimenama apie dviejų rūmų parlamento galimybę. Manoma, kad partinė sistema turėtų būti grindžiama „ne pasaulėžiūrinio, o valstybės politinių, socialinių, ūkinių uždavinių ir jų vykdymo supratimo skirtumų pagrindu“.

Atgimstančioje Lietuvoje: konstitucijos projektai ir teisės aktų konstitucingumo klausimas

Praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje paskelbus vadinamąjį persitvarkymą (*perestroika*), deklaruota apie viešumo principą, kuris neva turi apimti visus visuomenės gyvenimo reiškinius, buvo sumanytos ir pradėtos kai kurios konstitucinės reformos. Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje suvokta, kad randasi politinės prielaidos siekti ne tik visapusiškesnio ekonominės veiklos savarankiškumo, bet ir politinių laisvių. Tokiame politiniame kontekste Lietuvoje kilo idėja revizuoti galiojančią sovietinę konstituciją. Prasidėjo kova dėl „teisės turėti savo teisę“. Vyko tikras konstitucinis karas.

1988 m. vasarą Mokslų akademijoje gimusį Lietuvos TSR konstitucijos projektą reikėtų apibūdinti kaip pirmąją valingą iniciatyvą, kuria siekta aktualizuoti aibę klausimų, susijusių su Lietuvos politinio, ekonominio, kultūrinio savarankiškumo plėtimu, suvereniteto stiprinimu. Nors toje konstitucinėje versijoje nebuvo numatomas ryžtingas saitų su TSRS nutraukimas, tačiau tai buvo atspindys tų laisvės idėjų, kurios vis tvirčiau telkė žmones priešintis egzistavusiai politinės administracijos sistemai³.

Be visų kitų principinio pobūdžio konstitucinių naujovių, radosi tokia nuostata: „TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik priimtieji sutinkant Respublikos suverenitetą TSRS Aukščiausiojoje Taryboje atstovaujantiems liaudies deputatams, arba jų neužprotestavus Respublikos Aukščiausiajai Tarybai ar piliečiams pareiškiant savo suverenią valią per referendumą.“

¹ Cit. iš *Valstybės kūrimo drama: krizė ir vizijos*. Vilnius, Margi raštai, 2000, p. 263–332.

² Ten pat, p. 295.

³ Plačiau žr. Žilys J. *Konstitucijų projektai atgimstančioje Lietuvoje // Lietuvos konstitucionalizmas. Ištakos, raida ir dabartis*. Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, p. 130–137.

Greta šios normos formuluota konstitucinės kontrolės funkcija, kurią turėtų įgyvendinti Konstitucinis Teismas: „Įstatymų ir įstatyminių aktų konstitucingumo priežiūrą vykdo Lietuvos TSR Konstitucinis teismas, kuris susideda iš pirmininko, pirmininko pavaduotojo ir 7 narių. Konstitucinį teismą renka Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 5 metams iš reikalingą išsilavinimą turinčių asmenų.“ Preliminariai numatyta: „Konstitucinio teismo pripažintas nekonstituciniu įstatymas bei įstatyminis aktas (įsakas, nutarimas, sprendimas ir t. t.) skelbiamas negaliojančiu.“

Šis konstitucijos projektas buvo apsvaistytas Mokslų akademijos visuotinėje sesijoje rugsėjo 21 d., oficialiai pateiktas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, o „Atgimimo“ redakcija jį paskelbė viešiesiems svarstymams¹.

Tuometinė valdžia ryžosi nebevenkti visuomenėje kylančios diskusijos dėl naujos konstitucijos, o Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas sudarė darbo grupę, kuri turėjo rengti pasiūlymus dėl konstitucinės reformos. Ją sudarė jau ne vien valdančiųjų, bet ir Sąjūdžio iniciatyvinės grupės atstovai.

Darbo grupė, kurios pirmininku buvo Pranas Kūris, parengė naują konstitucijos projektą, kuriam pritarė Sąjūdžio Seimas 1988 m. lapkričio 13 d. sesijoje ir kuris taip pat buvo paskelbtas ne administracijos kontroliuojamoje, o Sąjūdžio spaudoje². Valdžia tiesiog dar vengė tapatintis su projektu, kurio daugelis nuostatų akivaizdžiai nesiderino su Maskvos politinėmis, teisinėmis dogmomis.

Šioje projekto versijoje visapusiškiau atskleista Konstitucinio Teismo vieta valstybės institucijų sąraše, taip pat jo statuso turinys. Nustatyta, kad „Aukščiausiąjai konstitucinei priežiūrai“ vykdyti Aukščiausioji Taryba renka Konstitucinį Teismą. Teismo sudėtis – pirmininkas, pirmininko pavaduotojas ir 7 nariai, renkami iš aukštos kvalifikacijos teisės specialistų dešimčiai metų. Asmenys, išrinkti į Konstitucinį Teismą, tuo pačiu metu negali įeiti į organų, kurių aktai priklauso teismo priežiūrai, sudėtį. Įtvirtintas teisėjų nepriklausomumas: į Konstitucinį Teismą išrinkti asmenys, vykdydami savo pareigas, yra nepriklausomi ir klauso tik konstitucijos.

Konstitucinio Teismo kompetencija apibūdinta taip:

- 1) savo iniciatyva arba Aukščiausiosios Tarybos pavedimu pateikia išvadas, ar Aukščiausiosios Tarybos aktų projektai atitinka konstituciją;
- 2) stebi, ar konstituciją ir įstatymus atitinka Ministrų Tarybos nutarimai;
- 3) savo iniciatyva arba Aukščiausiosios Tarybos pavedimu, Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinųjų komisijų pasiūlymais pateikia išvadas, ar konstituciją ir įstatymus atitinka kitų valstybinių organų ir visuomeninių organizacijų normatyviniai aktai.

Išsiaiškinęs, kad teisės aktas ar jo atskiri nuostatai prieštarauja konstitucijai ar įstatymams, teismas siunčia aktą išleidusiai institucijai savo išvadą, kad būtų pašalintas šis prieštaravimas. Išvados siuntimas sustabdo atitinkamo akto ar jo atskirų nuostatų vykdymą.

Konstituciniam Teismui buvo numatoma teisė pateikti pasiūlymą Aukščiausiąjai Tarybai ar Ministrų Tarybai panaikinti jiems atskaitingų institucijų arba pareigūnų konstitucijai ar įstatymui prieštaraujančius aktus.

1988 m. lapkričio 17–18 dienomis vykusioje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje net nebuvo nusiteikimo išsamiau svarstyti konstitucijos projektą. Išklausiusi darbo grupės vadovo P. Kūrio informaciją, Aukščiausioji Taryba nutarė: „Atsižvelgti į tai, kad darbo grupės prie Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Konstitucijos tobulinimo sekcija darbą baigė ir pateikė Lietuvos TSR konstitucijos projektą, kuris vertintinas kaip pagrindas toliau organizuojant Tarybų Lietuvos Pagrindinio įstatymo rengimą.“³ Konstitucijos projektui toliau rengti buvo sudaryta Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisija

¹ Atgimimas, 1988 m. spalio 10 d.

² Atgimimas, 1988 m. lapkričio 15 d.

³ 1988 m. lapkričio 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos projekto“ // Žinios, 1988, Nr. 33-360.

(pirmininkas Algirdas Mykolas Brazauskas), kuri galutinai parengtą projektą turėjo perduoti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

Nesigilinant į tada rengto ir spaudoje paskelbto¹ projekto kūrimo peripetijas, būtų galima reziumuoti, kad čia „sugyveno“ ir Lietuvos suverenitetą stiprinančios normos, ir visos politinės, teisinės dogmos.

Šiame konstitucijos projekte buvo numatomas ne Konstitucinis Teismas, o Lietuvos TSR konstitucinės priežiūros komitetas, t. y. analogas institucijos, kuri buvo projektuojama Sovietų Sąjungos valstybinės valdžios struktūroje. Pažymėtina, kad komiteto statuso apibūdinimas iš esmės nesiskyrė nuo Konstitucinio Teismo apibrėžimo prieš tai minėtame konstitucijos projekte, kuriam buvo pritarta Sąjūdžio Seime. Vieną specifinę komiteto funkciją būtų galima paminėti: savo iniciatyva arba suvažiavimo pavedimu pateikia suvažiavimui išvadas, ar įstatymų projektai, kuriuos turi apsvarstyti suvažiavimas, atitinka konstituciją.

Teisės aktų konstitucingumo patikros idėja ir ją įgyvendinančios institucijos steigimo poreikis formuluotas Sąjūdžio politiniuose dokumentuose. Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje Nr. 25 „Dėl konstitucinio teismo įsteigimo“² rašoma: „Siekdamas stiprinti teisėtumą, kelti teisėtvarkos kultūrą, ugdyti demokratinius santykius ir socialinį teisingumą, Sąjūdžio suvažiavimas siūlo Respublikos Aukščiausiajai Tarybai įsteigti Lietuvos TSR konstitucinį teismą, susidedantį bent iš 7 kompetentingų asmenų.“ Tokio teismo pagrindinė funkcija turėtų būti įstatymų ir įstatyminių aktų konstitucingumo priežiūra. Teismo pripažintas nekonstituciniu įstatymas ar įstatyminis aktas turėjo būti skelbiamas negaliojančiu.

Šiuo atveju negalima neprisiminti Pabaltijo respublikų teisininkų seminaro, vykusio 1988 m. lapkričio 17–18 dienomis Taline³. Beje, seminaro metu buvo pranešta apie Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos lapkričio 16 d. sprendimus dėl Estijos nuosavybės instituto atkūrimo, respublikos įstatymų viršenybės, konstitucinių teisių teismo gynimo, ne formaliai deklaruojamo, bet respublikos suvereniteto tikrąja jo reikšme. Seminare reikštos idėjos, formuluoti pasiūlymai dėl visapusiško respublikų suverenumo siekių plačiai pasklido ir darė įtaką Baltijos tautų kelio į laisvę politinių programų turiniui, konkrečiai visuomeninių judėjimų ir organizacijų veiklai.

Seminare buvo suformuluota idėja, kad iš esmės reikia pakeisti egzistavusią dogmą dėl TSRS įstatymų viršenybės, t. y. absoliutų jų prioritetą respublikų teisėkūroje gimstančių teisės normų atžvilgiu. Būtent seminare radosi „sąjunginio įstatymo registracijos“ samprata, kuri reiškė ne ką kita, o to įstatymo „patikrinimo procedūrą sutinkamai su sąjunginės respublikos konstitucija“. Seminaro rezoliucijoje skelbta, kad „galutinės registracijos teisė priklauso respublikos Aukščiausiajai Tarybai“. Preliminarią registraciją turėtų vykdyti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir pateikti tokios registracijos išdavus Aukščiausiajai Tarybai, kuri jas „svarstytų ir tvirtintų“.

Rezoliucijos rengėjai numatė ne tik galimybę įvertinti TSRS įstatymų atitikimą respublikų konstitucijoms ir apskritai jų priimtinumą, bet ir žemesnio rango teisės aktų atitikimą respublikų politiniams interesams: „Kiti Sąjungos normatyviniai (taip pat žinybiniai) aktai laikomi galiojantys respublikoje, jeigu jie teismine tvarka nėra paskelbti nekonstituciniais. Pabaltijo respublikose kaip pirmoji ir galutinė teismo instancija konstituciniais klausimais yra respublikos Aukščiausiasis teismas arba Konstitucinis teismas“.

Konstitucinio Teismo kontūrai ir steigimo prielaidos

1989 m. rugsėjo 28 d. tuometinės Aukščiausiosios Tarybos posėdyje buvo svarstomas įstatymo, kuriuo keičiama galiojanti Konstitucija, projektas. Tais konstituciniais pakeitimais ir papildymais buvo orientuojamasi į naują rinkimų sistemą, pagal kurią bus formuojama

¹ Tiesa, 1988 m. vasario 28 d.

² Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, „Mintis“, 1990, p. 237, 238.

³ Atgimimas, 1988 m. lapkričio 22 d.

būsimoji Aukščiausioji Taryba. Naujojo teisinio reguliavimo nuostatos turėjo užtikrinti būsimąjo parlamento narių kokybiškai naują statusą. Buvo atsižvelgiama į tai, kad per einama nuo epizodiškai, vieną ar keletą kartų per metus susirenkančio parlamento, prie nuolat veikiančios įstatymų rengiančios ir leidžiančios institucijos.

Nors tomis konstitucinėmis pataisomis nebuvo numatoma steigti Konstitucinį Teismą, tačiau šią temą suaktualino posėdyje dalyvavęs TSRS liaudies deputatas prof. Alfredas Smailys. Apie tai jis prabilo neatsitiktinai, nes jam teko būti Maskvoje sudarytos komisijos, rengiančios Konstitucinės priežiūros įstatymą, nariu. Iš rengiamų projektų deputatas suprato, kad vienas pagrindinių šio įstatymo tikslų yra sukurti teisinį mechanizmą, kuriuo būtų reaguojama į sąjunginių respublikų „nukrypimus“ nuo TSRS konstitucijos ir kitų įstatymų dogmų.

Tada A. Smailys samprotavo, kad atsvara tokiems politiniams ketinimams galėtų būti konstituciniai teismai, o Konstitucinio Teismo pagrindinė funkcija turėtų būti „/.../ Lietuvos Konstitucijos viršenybės – siūlyčiau mandagesnį terminą – arba jos juridinio imuniteto užtikrinimas prieš sąjunginę Konstituciją ir sąjunginius įstatymus bei Lietuvos vidinių įstatymų atitikimo Konstitucijai garantavimas. Jeigu šis teismo veiklos elementas nebus užtikrintas, anksčiau priimti mūsų demokratiniai įstatymai atsidurs pavojuje.“¹

A. Smailys formulavo kai kuriuos tokio būsimąjo teismo statuso „rėmus“:

„Konstitucinis teismas negali galutinai apspręsti įstatymo ar normatyvinio akto anti-konstitucinio pobūdžio tol, kol nebus sudaryta galimybė organui, paruošusiam dokumentą, pavyzdžiui, per 3 mėnesius nurodytas klaidas pašalinti. Jeigu per 3 mėnesius organas nurodytų antikonstitucinių elementų akte nepašalino, tuomet klausimą reikėtų perduoti Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai“;

„/.../ konstitucinis teismas svarsto tik tada, kuomet visos kitos apskundimo galimybės yra išsemtos, ir kai klausimai, liečiant antikonstitucinį įstatymo traktavimą, yra išnagrinėti“;

„/.../ konstitucinis teismas turi spręsti ir klausimus, kurie iškyla susidūrus teismų ir kitų organų kompetencijai“;

„Labai svarbi konstitucinio teismo funkcija – tai galutinis Konstitucijos straipsnių aiškinimas pagal atitinkamų institucijų pareigūnų užklausimus.“²

Beje, tuo metu būtent medikas prof. A. Smailys, o ne kas nors iš teisininkų bendruomenės, paskelbė keletą straipsnių, kuriuose išsamiai nagrinėjo konstitucinės kontrolės esmę, istorinę raidą ir aktualias to meto tokių institucijų funkcionavimo problemas³.

1989 m. gruodžio 7 d. besibaigiant Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos penkioliktajai sesijai prof. A. Smailys, turėdamas išsamią informaciją apie tai, kaip Maskvoje skubama sukurti konstitucinės priežiūros mechanizmą ir suformuoti komitetą, posėdyje replikavo: „/.../ įstatyme paliestas Respublikos suvereniteto klausimas. Įstatymas yra paruoštas taip, kad Konstitucinės priežiūros komitetas bet kuriuo metu per deputatų suvažiavimą gali veikti, kontroliuoti ir anuliuoti Respublikos įstatymus. Vadinas, gali juos nuimti, nušalinti, paneigti ir taip toliau. Kitas klausimas – į tą komisiją turi įeiti mūsų Respublikos atstovas ir, manau, renkant tokį atstovą, apie tai turėtų žinoti ir Aukščiausioji Taryba, ką Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ar kas nors siūlys.“⁴

Taigi kaip minėjome ir prieš tai, buvo akivaizdu, kad konstitucinė priežiūros institucija, greta visų kitų jau veikiančių politinių, teisinių represinių priemonių, skiriama tiesiog juridškai pažaboti respublikas ir užtikrinti „darnų“ egzistuojančios teisinės sistemos funkcionavimą.

Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje buvo kategoriškai pasisakyta prieš tokios politinės, teisinės institucijos primetimą ir nepriimtinumą respublikoms siekiant suvereniteto. Priminsime, kad dar 1989 m. gruodžio 19 d. TSRS liaudies deputatų Baltijos parlamentinė grupė paskelbė

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) tryliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 191.

² Ten pat, p. 193.

³ Smailys A. Konstitucinis teismas – galimybės ir pavojai // Vasario 16, 1989, nr. 14; Smailys A. Konstitucinis teismas – galimybės ir pavojai // Žaltvykslė, 1990, nr. 1.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktąją sesiją. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, p. 469.

pareiškimą, kuriame išdėstė savo požiūrį į kurią konstitucinės priežiūros komitetą ir jam suteikiamus įgaliojimus. Pareiškime konstatuota:

„Ir įstatymas, ir komitetas palies esmines suverenias respublikų teises, sudarys galimybę institucijoms, esančioms už respublikų ribų, atšaukti jų įstatymus, įskaitant bet kurios respublikos pagrindinį įstatymą“;

„Mes neturime įgaliojimų taip atsisakyti respublikų valstybinio suvereniteto, /.../ priimti sprendimus dėl įstatymo ir komiteto galima tiksliai konsensuso principu, tačiau tokie klausimų svarstymo ir sprendimų priėmimo mechanizmai dar neparengti“;

„Konstitucinė priežiūra pasitarnautų antipertvarkos reakciniams tikslams. Ji galėtų būti taikoma, kol nėra pertvarkos laikų vientisos TSRS konstitucijos prieš bet kurių respublikų bet kurią jau priimtą įstatymą ir nutarimą“;

„Lietuvos, Latvijos ir Estijos įjungimas į TSRS neturi tarptautinio teisinio pagrindo, todėl TSRS konstitucinė priežiūra ir reikalavimas, kad TSRS įstatymai turėtų viršenybę tose respublikose, prieštarauja tų respublikų tautų apsisprendimo principui.“¹

Deputatai siūlė nutraukti teikiamų teisės aktų projekto svarstymą ir komiteto išrinkimą atidėti ateičiai, kai tam bus subrendusios konstitucinės sąlygos. Pabrėžta, kad „/.../ bet kuris galimas suvažiavimo sprendimas dėl minėto įstatymo ir komiteto nepagrįstas konsensu bus teisiškai negaliojantis“.

Nors buvo protestuojama prieš tokio komiteto steigimą, tačiau 1989 m. gruodžio 23 d. TSRS liaudies deputatų antrasis suvažiavimas priėmė įstatymą „Dėl konstitucinės priežiūros TSR Sąjungoje“², nutarimą dėl šio įstatymo įgyvendinimo tvarkos ir papildė TSRS konstituciją normomis, kurios siejosi su kuriama konstitucine priežiūra.

Tokioje politinėje situacijoje konstitucinės priežiūros klausimas svarstytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. sausio 15 d. vykusioje sesijoje. Pranešėju buvo Kazimieras Motieka. Pranešime konstatuota: „Neseniai paskelbti demokratizavimo, decentralizavimo, ekonomikos pakėlimo, kovos su komandine administracine sistema ir panašūs šūkliai visose srityse liko tuščiai, o geriausiu atveju, apytuštė nieko neduodanti ir nesuteikianti deklaracija. /.../ Tarybų Sąjunga niekada nebuvo ir nebus sąjunga, jeigu jos nesudarys suverenių valstybių sąjunga. Šiandieninė Tarybų Sąjunga – tai ne sąjunga, bet aiški kolonijinė unitarinė valstybė, kurios egzistavimas paremtas ne demokratija, bet jėga ir grubiu centro diktatu. Kas ne kas, bet mes, Baltijos valstybių žmonės, tai puikiai žinome.“³

Įvertinimo susilaukė įstatymas dėl konstitucinės priežiūros: „/.../ aišku, kad jo uždavinys – ne skatinti, o stabdyti demokratizavimo procesus sąjunginėse respublikose. Čia irgi neužmirštama prisidengti labai populiariu demokratiniu piliečių teisių ir laisvių gynimo šūkiu. /.../ naujai priimto Konstitucinės priežiūros įstatymo sąlygomis nedaug liko dienų ir valandų, kol gyvuos mūsų priimti įstatymai, jeigu dabar nepasinaudosime Lietuvos TSR Konstitucijos 70 straipsnio nuostata. /.../ Konstitucinės priežiūros įstatymas TSR Sąjungoje atima iš mūsų paskutines įstatymines, nors ir ribotas, bet savarankiškos parlamentinės kovos teises, nors formalų, bet Konstitucijoje paskelbtą suverenitetą.“⁴

A. Smailys, dalyvavęs komisijos, rengusios įstatymo projektą, darbe, atskleidė jo rengimo peripetijas. Deputatas atkreipė dėmesį į daugelį komiteto statuso nuostatų, kurios rodo jo prigimtį ir galimą partinę įtaką jam, ir pritarė idėjai, kad Lietuvoje turi būti įsteigta konstitucinė priežiūra, kurią įgyvendintų Konstitucinis Teismas: „Respublikos Konstitucinės priežiūros įstatymas turėtų būti esminis, pagrindinis teisinis ginklas, ginant mūsų nepriklausomybę ir suverenitetą. /.../ visuomenė turi žinoti, kokie žmonės rengs įstatymą. Gi ne Prezidiumas jį ruoš, o bus sudaryta komisija. Norėtųsi viešumo elemento, kad darbas būtų nuoširdžiai ir gerai atliktas.“⁵

Vytautas Landsbergis, ragindamas deputatus priimti nutarimą, kuriuo TSRS liaudies deputatų suvažiavime būtų pritarta Baltijos parlamentinės grupės ir Lietuvoje išrinktų

¹ Visą pareiškimo tekstą žr. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) šešioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, p. 64, 65.

² TSRS liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios, 1989, nr. 29-572.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) šešioliktoji sesija. Stenogramos, p. 57, 58.

⁴ Ten pat, p. 59.

⁵ Ten pat, p. 62.

TSRS liaudies deputatų pareiškimams, taip pat numatyti kitus veiksmus reaguojant į suvažiavime priimtus teisės aktus, kalbėjo: „/.../ jūs paremsite mūsų deputatų grupės ir delegacijos veiklą Maskvoje. Tai bus vienas iš tokių atvejų, kurių jau buvo ir kurių labai reikia, kad Respublikos parlamentas bendradarbiautų su savo atstovais Maskvoje.“¹

Nutarimas buvo priimtas be trikdžių. Posėdžio pirmininkas Lionginas Šepetys paskelbė, kad už nutarimą balsavo 205, prieš nebuvo, susilaikė 18 deputatų².

Nutarimu „Dėl TSRS įstatymo „Dėl konstitucinės priežiūros TSR Sąjungoje“³ buvo ne tik pritarta Baltijos parlamentinės grupės ir Lietuvoje išrinktų TSRS liaudies deputatų pareiškimams, bet ir be kompromisų paskelbta: „Ginant Lietuvos TSR Konstitucijoje paskelbtą Respublikos suverenitetą ir Lietuvos valstybingumo teisę, nustatyti, kad Konstitucinės priežiūros TSR Sąjungoje įstatymas Lietuvos TSR teritorijoje neveikia nuo jo priėmimo dienos.“ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui nurodyta „neregistruoti Konstitucinės priežiūros įstatymo“. Be visa kita Prezidiumui buvo pavesta sudaryti komisiją Konstitucinio Teismo įstatymo projektui rengti ir apie tai paskelbti spaudoje.

Įgyvendindamas šią direktyvą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. sausio 31 d. sudarė darbo grupę ir nurodė jai parengti Lietuvos TSR Konstitucinio Teismo įstatymo projektą ir pateikti jį Prezidiumui iki 1990 m. gegužės 1 dienos⁴. Darbo grupę sudarė: Egidijus Bieliūnas, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Juridinio skyriaus vyr. konsultantas, Aleksandras Dobryninas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto katedros dėstytojas, Algimantas Dziegoraitis, Vilniaus miesto antrosios juridinės konsultacijos advokatas, Juozas Galginaitis, Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto sektoriaus vedėjas, Gintautas Kiškis, Aukščiausiojo teismo narys, Kęstutis Lapinskas, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas, Kęstutis Lipeika, Advokatų kolegijos pirmininkas, Kazimieras Motieka, TSRS liaudies deputatas, Zenonas Namavičius, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas, Vladas Nikitinas, teisingumo ministro pavaduotojas, Alvydas Pumputis, TSRS vidaus reikalų ministerijos Minsko aukštosios mokyklos Vilniaus fakulteto viršininko pavaduotojas, Alfredas Smailys, TSRS liaudies deputatas, Stasys Stačiokas, Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto direktorius, Vytautas Vegys, Lietuvos TSR prokuroro pavaduotojas.

¹ *Ten pat*, p. 65.

² *Ten pat*, p. 66.

³ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, nr. 4-95.

⁴ *Ten pat*, 1990, nr. 6-128.

DOKUMENTAI**ROMO KALANTOS PROTESTO AKCIJOS
PENKIASDEŠIMTMEČIUI**

Šie metai – tai Romo Kalantos metai, skirti pažymėti jo protesto akcijos penkiasdešimtmetį. Ta proga šalia visuomenės atsiminimų ir patirtų emocijų, parodų ir istorikų vertinimų pateikiame archyvinius dokumentus, saugomus Kauno regioniniame valstybės archyve.

2006 metais Kauno miesto apylinkės prokuratūra (iki 1995 01 01 – Kauno miesto prokuratūra) perdavė nuolatinio saugojimo vidaus administravimo dokumentus Kauno apskrities archyvui (nuo 2017 01 01 – Kauno regioninis valstybės archyvas). Tarp šių dokumentų yra 1972 ir 1989 metų baudžiamosios bylos Nr. 20-2-036-72 dėl Romo Kalantos mirties fakto.

Baudžiamoji byla Nr. 20-2-036-72 dėl Romo Kalantos mirties fakto (pradėta 1989 07 03, baigta 1989 09 06) prasideda 1989 m. liepos 3 d. Lietuvos TSR prokuratūros Tardymo valdybos vyr. prokuroro vyr. justicijos patarėjo T. Viršico priimtu nutarimu: „1. Panaikinti Kauno m. prokuratūros tardytojos 1972 06 30 nutarimą nutraukti baudžiamąją bylą ir ją atnaujinti. 2. Paskirti šioje byloje pakartotinę pomirtinę teismo psichiatrinę ekspertizę, pavedus ją padaryti Centrinei teismo psichiatrinės ekspertizės komisijai prie Lietuvos TSR SAM.“ Naują tyrimą dėl Romo Kalantos mirties fakto atlikti paskatino 1989 m. kovo 29 d. inžinieriaus Antano Kalantos pareiškimas LTSR prokurorui. A. Kalanta prašė patikrinti 1972 metais atliktos medicininės išvados dėl brolio Romo Kalantos žūties teisingumą.

Baudžiamojoje byloje Nr. 20-2-036-72 dėl R. Kalantos mirties fakto esantys dokumentai demonstruoja tolesnę atsakingų ir įpareigotų asmenų bei institucijų veiklą. Užduotys reikalavo operatyvumo, visuomenė spaudė reabilituoti R. Kalantą. Atlikti naują ekspertizę nebuvo paprasta, komisijos nariai pasigedo papildomų dokumentų, kuriais buvo naudotasi 1972 metais, pokalbių su šeimos nariais.

Publikuojami archyviniai dokumentai iš 1989 m. baudžiamosios bylos Nr. 20-2-036-72 dėl R. Kalantos mirties fakto leis skaitytojams patiems susipažinti su 1989 m. birželio 10 d. konsultacinės komisijos išvada „R. Kalantos, gim. 1953 m., mirusio 1972 m., psichinės būklės konsultacinis pomirtinis kompleksinis-psichologinis įvertinimas“.

*Nijolė Ambraškienė
Dokumentų naudojimo skyriaus vyriausioji specialistė
Kauno regioninis valstybės archyvas*

Lietuvos TSR Prokurorui ⁸⁸ 2

lyp. Mokymas

d. Vizitiui V.
830404. Prisut

Antano Kalantos
Kauno Partizanų 112-102
sp3 31 y. tel. 77-28-66

Pareiškimas

GAUTA → ПОЛУЧЕНО
 19 89 m. 03 mėn. 31
 Nr.

1972m. gegužės mėn. 14d. Kauno Miesto tautos Sodelyje tragiškai žuvo mano brolis Romas Kalanta. Buvo prarastas laukimas, sudaryta komisija medicininei išvadai pareikšti. Po kelių dienų išvada skelbi, kad R. Kalanta yra psi-
 chiai sergęs žmogus ir numirėsi lūdančio ligoninėje lūtenoje. Nors tada ta išvada skelbiu man, mūsų šeimai, visuomenai, bet
 tai laikais tai buvo įprasta. Po 1988 metų
 spalio mėn. LPS nuvairianius atnaujinau
 rūpestis dėl šios medicininės išvados tikro
 tikslumo, ar ne mūsų šeimai, nei visuomeni-
 hai ar, visi mūsų pažiūrai, ^{Romas} bandymais
 netikime šio komisijos išvada, todėl pra-
 me pareikšti Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos
ministerijai patikrinti mūsų išvados
tikslumą ir kurti komisiją pari-
naudoti archyvoje medžiaga mania tar-
dyms organe.

Kauno, 1989. kovo mėn. 29 d. pram

Antano Kalantos pareiškimas LTSR prokurorui. 1989 m. kovo 29 d.

4

LIETUVOS TSR
SVEIKATOS APSAUGOS
MINISTERIJA
ISAKYMAS

Lietuvos TSR Sveikatos
apsaugos ministrui
A.Vinkui

1989 05 03 11/296-88

Dėl R.Kalantos išvados

1982m.gegužės 14 d.Kauno Valstybinio muzikinio teatro modelyje, apsipylęs benzinu,susidegino Kalanta Romas,Adolfo,gim.1953 m.

Iš pomirtinės teismo psichiatrinės ekspertizės,kurią atliko gydytojų ekspertų komisija-Gutmanas,Šurkus,Andriuškevičienė,Berneris ir Daukšienė,akto matyti,kad R.Kalanta sirgo chronine psichine liga-šizofrenija ir nusižudė negalėdamas suprasti tikrą savo veiksmų reikšmės bei vadovauti jiems.

Baudžiamoji byla dėl R.Kalantos mirties nutraukta nesant nusi-kaltimo įvykio.

I Respublikinę prokuratūrą pareiškimu kreipėsi žuvusiojo bro-lis Kalanta Antanas,prašydamas perpatikrinti gydytojų ekspertų ko-misijos išvados teisingumą.

Ryšium su tuo prašome sudaryti kompetetingų specialistų komisi-ją šiems klausimams išspręsti:

1.Ar buvo pas R.Kalantą kokie nors nukrypimai nuo normalios psichinės būklės,o jeigu buvo,tai kokie?

2.Ar gydytojų ekspertų komisijos 1972 05 19 išvada,kad R.Kalan-ta nusižudė negalėdamas suprasti tikrą savo veiksmų reikšmės bei vadovauti jiems,yra teisinga,o jeigu neteisinga,tai kodėl?

Komisijai bus pateikta baudžiamoji byla Nr.20-2-036-72 susi-pažinti prokuratūroje.

Lietuvos TSR prokuroras
3 klasės valstybinis
justicijos patarėjas

V.Barauskas

T.Viršicas
611937

[Signature] gauta 890503
1-1141
[Signature]

LTSR prokuroro Vidučio Barausko raštas „Dėl R. Kalantos išvados“. 1989 m. gegužės 3 d.

R. Kalantos, gimusio 1953 m., mirusio 1972 m., psichinės būklės konsultacinis pomirtinis kompleksinis psichiatrinis-psichologinis įvertinimas¹

1989 m. gegužės 10 – birželio 2 d. pagal Lietuvos TSR prokuratūros prokuroro V. Barausko 1989 05 03 raštą Nr.15 / 296. 89 buvo atliktas R. Kalantos psichinės būklės pomirtinis konsultacinis psichiatrinis-psichologinis įvertinimas. 1989 m. gegužės 6 d. Lietuvos TSR SAM ministro pirmojo pavaduotojo A. Blažio įsakymu Nr. 109 R. Kalantos psichinės būklės pomirtiniam konsultaciniam įvertinimui buvo sudaryta psichiatrų-psichologų kompleksinė komisija, susidedanti iš gydytojų psichiatrų: P. Navašinsko (pirmininkas), J. Barzdžiukaitės, D. Pūro, L. Radavičiaus ir psichologės R. Bieliauskaitės.

Tuo tikslu susipažinome su R. Kalantos baudžiamąja byla, kuri buvo užvesta, tiriant R. Kalantos susideginimo aplinkybes. Susipažįstant su bylos medžiaga, joje buvo Kauno I ligoninės medicininė dokumentacija; 1972 m. gegužės 16 d. teismo medicininės ekspertizės aktas; charakteristikos iš mokyklų, kuriose mokėsi R. Kalanta, ir iš darbovietės; daugelio liudininkų parodymai; 5 R. Kalantos laišakai pilietei G. K.; 1972 m. gegužės 19 d. teismo psichiatrinės ekspertizės aktas; R. Kalantos laišku, konfiskuotą iš daugelio privačių asmenų, aprašymas. Iš byloje esančios bylos medžiagos aprašymo matyti, kad anksčiau dar joje buvo 413 įvairių vokų ir laišku, 49 atvirukai, 5 užrašų knygtės, 15 sąsiuvinų su įvairiais konspektais, 69 paskiri lapai su užrašais, 11 lapų su piešiniais ir dar 31 paskiras lapas. Išvardinti rašiniai ir piešiniai mūsų komisijai pateikti nebuvo, paaiškinus, kad jie neišliko.

Siekiant gauti papildomos informacijos, buvo pasikalbėta su A. Kalanta – R. Kalantos vyriausiuoju broliu. Pokalbis vyko 1989 m. gegužės 30 d. nuo 14 iki 17 val. Šio pokalbio metu A. Kalanta pateikė R. Kalantos užrašų knygtės fragmentus ir 4 mokyklinius bei juodraštinus sąsiuvinus.

Su išvardinta medžiaga susipažino komisijos narė psichologijos mokslų daktarė R. Bieliauskaitė, kurios įvertinimo išvada pridedama.

Prokuratūros nutarimu komisijai buvo iškelti šie klausimai:

1. Ar buvo pas R. Kalantą kokie nors nukrypimai nuo normalios psichinės būsenos ir jei buvo, tai kokie?

2. Ar gydytojų-ekspertų komisijos 1972 m. gegužės 19 d. išvada, kad R. Kalanta nusižudė, negalėdamas suprasti tikros savo veiksmų reikšmės bei vadovauti jiems, yra teisinga, o jei neteisinga, tai kodėl?

Atsakant į šiuos klausimus, paaiškėjo, kad komisijos narių nuomonė skiriasi, todėl mes, žemiau pasirašę, pateikiame savo nuomonę.

1972 m. gegužės 14 d. susideginus R. Kalantai, Prokuratūros buvo paskirta teismo psichiatrinė pomirtinė ekspertizė. Teismo psichiatrų-ekspertų komisija (pirmininkas prof. J. Šiurkus) savo 1972 m. gegužės 19 d. teismo psichiatrinės ekspertizės akte, atsakydama į pateiktus klausimus: 1) ar buvo pas R. Kalantą kokie nors nukrypimai nuo normalios psichinės būklės ir jei buvo, tai kokie?; 2) ar galėjo R. Kalanta savižudybės metu suprasti savo veiksmus ir vadovauti jiems?, tvirtina, kad R. Kalanta nesidomėjo politika, kad R. Kalanta „linkęs mąstyti, analizuoti, bet nėra nuoseklumo“, kad jo piešiniai stereotipiški ir simboliški, kad laiškuose išsako mintis apie savižudybę ir jos būdus, o taip pat savęs perversinimo ir didybės mintis. Išvadoje ekspertų komisija diagnozuoja schizofreniją, kurią, komisijos nuomone, patvirtina mąstymo, jausmų ir valios sferos sutrikimai, uždaras būdas, kontakto stoka, palinkimas nevaisingiems išvedžiojimams, nuotaikos svyravimams, pesimizmui, minčių prieštaravimai, neadekvatiškas reagavimas į išorinius dirgiklius. 1972 m. komisijos nuomone, R. Kalanta savižudybės metu negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ir jiems vadovauti.

¹ Teksto kalba netaisyta. – Red.

1972 m. komisija rėmėsi bylos medžiaga ir minėtais žuvusiojo rašiniais bei piešiniais, kurie mums nebuvo pateikti. Su R. Kalantos šeimos nariais komisija 1972 m. nesikalbėjo.

Iš pokalbio su A. Kalanta – vyriausiuoju R. Kalantos broliu sužinota, kad R. Kalanta rimtai domėjosi Lietuvos istorija, filosofija, politika, religija, skaitė šiomis temomis brolio bibliotekoje buvusias knygas. A. Kalantos įsitikinimu, jo brolis buvo apsiskaitęs, gerai susipažinęs su įvairiomis filosofijos teorijomis, Lietuvos istorija, buvo aukštos moralės, religingas. R. Kalanta dažnai dalyvaudavo A. Kalantos ir jo draugų pokalbiuose filosofijos ir politikos temomis. Pokalbiuose su savo draugais R. Kalanta, kaip tvirtina brolis, lietė karo Vietname, susideginimo temas, taip pat J. Palacho susideginimą 1969 m. Čekoslovakijoje. R. Kalanta domėjosi to meto populiaria muzika, pats grojo gitara. Be to, R. Kalanta rašė eilėraščius, kuriuos vyravo tėvynės ir meilės motyvai. A. Kalantos pateiktuose sąsiuvinuose esantys užrašai liudija, jog R. Kalanta pasižymėjo turtingu žodynu, mokėjo aiškiai ir logiškai formuluoti mintis; šioje medžiagoje nėra jokių mąstymo nenuoseklumo ar nelogiškumo požymių ar kitokių mąstymo sutrikimų, būdingų psichinėms ligoms. R. Kalantos užrašai ir rašiniai rodo, jog tai buvo normalaus intelekto ir normaliai besiformuojanti asmenybė.

A. Kalantos pateiktų R. Kalantos sąsiuvinų bei užrašų turinio analizė rodo, kad R. Kalanta turėjo socialinius, filosofinius ir politinius interesus, buvo neabejingas lietuvių tautos egzistavimo problemai, buvo priešiška nusistatęs prieš tuo metu buvusią bendrą visuomeninę-politinę situaciją Lietuvoje ir prieš tas deformacijas visose gyvenimo sferose, kurios šiandien plačiai nagrinėjamos. Visus šiuos negatyvinius reiškinius R. Kalanta identifikavo su socialistinės santvarkos samprata („...aš neapkenčiu socialistinės santvarkos“ ir kiti panašaus pobūdžio įrašai užrašų knygutėje).

Iš pokalbio su A. Kalanta, R. Kalantos sąsiuvinų ir užrašų aiškėja, kad R. Kalanta buvo nekonformistiška asmenybė, ypač jautriai reaguojanti į savo vietą visuomenėje, į bet kokius neteisybės pasireiškimus, į situacijas, kuriose išryškėja rigidiškas ir varžantis visuomenės požiūris į asmenybę. R. Kalanta ypač pergyvendavo dėl konfliktų mokykloje, kuomet mokytojai drausdavo reikšti originalią nuomonę, dėl įvairiausių sankcijų taikymo jaunuoliams, turėjusiems kitokias pažiūras ir kitokią išvaizdą (pats R. Kalanta nešiojo ilgus plaukus ir dėl to ne kartą turėjo nemalonumų). Kaip reakcija į egzistavusius tuo metu gausius asmenybės laisvės suvaržymus ir apribojimus R. Kalantos užrašuose atsiranda protesto pasisakymai ir negatyvus santvarkos vertinimas. Tuo pačiu pas jaunuolį, linkusį spręsti egzistencines problemas (apie gyvenimo prasmę, mirtį, naudingumą visuomenei), vis dažniau atsiranda pesimistinių samprotavimų (žr. psichologo išvadą). R. Kalanta, gerai susipažinęs su filosofija, Lietuvos istorija, religija, kupinas tautinių aspiracijų, o iš kitos pusės, būdamas jautrus, ambicingas, itin nekonformistiškas, nerado jokios galimybės realizuoti save kaip asmenybę. Tokio tipo asmenybės (mokslinėje literatūroje klasifikuojamos kaip akcentuotos, šiuo atveju vyraujant senzityvumui) ypač jautriai reaguoja į panašaus pobūdžio situacijas. Šiuo atveju tai suformavo stiprų vidinį asmenybės konfliktą.

Iš užrašų knygutėje esančių įrašų, laiškų G. K. ir kitos medžiagos tampa aišku, kad mintis apie savižudybę R. Kalanta brandino ilgai, mažiausiai pusę metų. Per tą laiką jis domėjosi savižudybės būdais, jos detalėmis (... „vis nesiryžtu, nors tai reikia padaryti būtinai“ – iš laiško pilietei G. K. 1971 12 29). Tuo pačiu per visą šį laikotarpį R. Kalanta ieškojo išeities, tačiau neradęs realios savęs įprasminimo galimybės, galų gale pasirinko savižudybę, galbūt įvertinęs ją, kaip vienintelį savęs realizavimo būdą.

Vertinant byloje esančią medžiagą, gegužės 16 d. rašytoje vakarinės mokyklos charakteristikoje nurodoma, kad R. Kalanta buvo rimtas, atidus, pakankamai stropus mokinytis, kad dėl nuoširdumo buvo klasės draugų mylimas ir vertinamas, kad domėjosi politiniais įvykiais, turėjo ateities planus.

Apibendrinant liudininkų parodymus išryškėjo, kad draugai jį mėgo, vertino kaip nuoširdų ir draugišką, laikė jį uždaro, lėto, ramaus būdo, mažakalbiu, apsiskaičiusiu, ambicingu, greitai įsižeidžiančiu. Duomenys, gauti iš A. Kalantos, neprieštarauja tai nuomonei, kuri susiformavo, susipažinus su byloje esančia medžiaga. Mūsų nuomone, šie duomenys buvo pakankamai informatyvūs ir objektyvūs.

Prieš atsakydami į klausimus reiškiamoje nuomone, kad pomirtinės psichiatrinės ekspertizės metu kategoriškai formuluoti diagnozę yra moksliskai, o kartais ir etiškai nepateisinama, tuo labiau šiuo atveju, kai asmuo gyvenimo bėgyje nebuvo psichiatrų apžiūrėtas, kai jo artimiesiems ir draugams nekilo įtarimo, kad R. Kalanta galėtų sirgti psichine liga.

Pateikdami savo išvadas ir atsakydami į klausimus, galvojame, kad įvertinimas iš laiko perspektyvos turi netgi tam tikrų pranašumų ir, visų pirma, tą pranašumą, kad tai suteikė galimybę geriau suvokti žuvusiojo asmenybės santykį su visuomenine-politine Lietuvos padėtimi 1972 m.

Visa tai, kas išdėstyta, mūsų nuomone, suteikia pagrindą manyti, kad 1972 m. gegužės 19 d. teismo psichiatrinės ekspertizės išvada yra nepagrįsta. Mūsų išnagrinėtoje medžiagoje nerasta duomenų už tai, kad R. Kalanta sirgo psichine liga. Nors 1972 m. gegužės 19 d. teismo psichiatrų-ekspertų komisija turėjo papildomos medžiagos (R. Kalantos rašiniai, laiškai, piešiniai, kurie mūsų komisijai nebuvo pateikti), tačiau, mūsų nuomone, šis faktas neturi principinės reikšmės. Psichinės ligos požymiai, jei jie būtų buvę, atsispindėtų ir toje medžiagoje, su kuria susipažino mūsų komisija. Be to, būtina pabrėžti, kad skirtingai nuo 1972 m. gegužės 19 d. teismo psichiatrų-ekspertų komisijos, mūsų komisijos nariai kalbėjosi su A. Kalanta – vyriausiu R. Kalantos broliu, su kuriuo jis artimai bendravo.

Prieš psichinės ligos diagnozę kalbėtų ir tai, kad analizuodami visą medžiagą, neradome tų psichinės ligos požymių, kuriuos konstatavo 1972 m. teismo psichiatrų-ekspertų komisija: mąstymo, jausmų ir valios sferos sutrikimų, kontaktų stokos, palinkimo nevaisingiems išvedžiojimams, minčių prieštaravimų, neadekvatiško reagavimo į išorinius dirgiklius, savęs pervertinimo ir didybės minčių. Nuspręsti, kad R. Kalanta buvo depresijos būsenoje, nepakanka duomenų. Žuvusiojo elgesio, jo rašinių ir užrašų analizė neduoda pagrindo tvirtinti R. Kalantą buvus liguistoje depresijos būsenoje. R. Kalanta iki pat mirties aktyviai bendravo su draugais, susitikinėjo su mylima mergina, buvo aktyvus gyvenime, iki paskutinių dienų ruošėsi baigiamiesiems egzaminams. Nerasta duomenų apie depresijai būdingus nuotaikos svyravimus, mąstymo procesų ir judesių užslopinimą, miego ir apetito sutrikimus, savęs apkaltinimo idėjas. Todėl, nepaisant planuotos ir įvykdytos savižudybės, manome, kad R. Kalanta nebuvo tokioje depresijos būsenoje, kuri būtų galėjusi trukdyti jam suprasti savo veiksmus ir jiems vadovauti.

Kad pas R. Kalantą nebuvo psichikos sutrikimų, būdingų psichinei ligai ir depresijai, patvirtina ir pomirtinio R. Kalantos psichologinio įvertinimo išvada, kuri pridedama.

Daugelio liudininkų nurodomas R. Kalantos uždarumas, jautrumas, keistumas, domėjimasis egzistencinėmis problemomis ir kiti jo psichikos savitumai, o taip pat jo rašiniai ir piešiniai – visa tai, mūsų nuomone, aiškintina bręstančios akcentuotos asmenybės struktūra. Tokiai akcentuotai pagal sensitivityvinį tipą asmenybei susidūrus su to meto visuomenės nuostatomis, susiformavo gilus egzistencinis konfliktas. Visa tai netrukdė jam suprasti savo veiksmų prasmės ir jiems vadovauti.

Atsakydami į pateiktus klausimus manome:

1. Duomenų už tai, kad R. Kalanta sirgo psichine liga, nėra.
2. Duomenų už tai, kad R. Kalanta nusižudė, negalėdamas suprasti tikros savo veiksmų reikšmės bei vadovauti jiems, nėra.

Komisijos nariai:

SAM Motinos ir vaiko sveikatos apsaugos

MTI vyr. mokslinė bendradarbė

psichologijos kandidatė

R. Bieliauskaitė [parašas]

Vilniaus universiteto

Nervų ir psichinių ligų katedros

asistentas

medicinos kandidatas

D. Pūras [parašas]

Respublikinės Vilniaus

psichoneurologinės ligoninės

skyriaus vedėjas

medicinos kandidatas

L. Radavičius [parašas]

1989 06 10

Kauno miesto sode pagerbiamas Romo Kalantos atminimas. 1972 m. gegužės 18 d.
Lietuvos ypatingasis archyvas

VIRGILIJUS ČEPAITIS

SKAMBUČIAI Į „ATGIMIMO BANGĄ“

Tą karštą 1988-ųjų vasarą tvora prie sovietų paverstos muziejumi Vilniaus arkikatedros tapo sienlaikraščiu, kuriame kiekvienas galėjo reikšti savo nuomonę. Lietuva buvo mažytė laisvės salelė imperijoje, užimančioje didelį gabalą Azijos ir Europos. Kaip sakė „Sąjūdžio žinių“ korespondentei atklydę į Lietuvą čekoslovakų inžinieriai, „palyginti su Lietuva, laikas pas mus tarsi sustojo; baimė surakinusi žmones“¹. Dar metai buvo likę iki garsiosios aksominės revoliucijos Prahoje. Kremliaus vadovai turbūt manė, kad padėtį Lietuvoje jiems pavyks suvaldyti. Vien tuo galiu paaiškinti SSKP sekretoriaus Anatolijaus Jakovlevo pažadus suteikti Sąjūdžiui necenzūruojamą televizijos laidą. Kitaip sakant, duoti tam sienlaikraščiui tiesioginį eterį. Jis tą pažadėjo dar liepą, tačiau tuometiniai LKP CK vadovai neskubėjo vykdyti jų tiesioginio viršininko nurodymo. Tik spalį, kai pirmuoju sekretoriumi tapo Algirdas Brazauskas, Sąjūdis prieš pat Steigiamąjį suvažiavimą gavo tris laidas, pavadintas TV forumu. Tiesa, jos buvo ne visai necenzūruojamos, nes gautos kartu su valdžios paskirtu vedėju. Sąjūdis sutiko – tada puoselėjo iliuziją, kad įmanoma susivienyti su kompartija dėl bendro visai tautai tikslo.

Pirmoji „Atgimimo banga“! Ji išėjo į eterį 1988 m. lapkričio 9 d. To trečiadienio išvakarėse Rygoje susitikome su latvių ir estų liaudies frontų vadovybe ir priėmėme kelis nutarimus, o rytojaus dieną pareiškėme naujam LKP CK biurui, kad su jais reikia skubiai supažindinti lietuvių visuomenę. Kompartijos sekretoriai įteisino Sąjūdžio laidą. Pirmoji turėjo būti parodyta dar tos pačios dienos vakarą, po „Panoramos“ ir „Vremia“². Televizijos darbuotojai per kelias valandas parengė apipavidalinimą. Laidai, kuri nuo tol turėjo būti rodoma kiekvieną trečiadienį, jie panaudojo trikampę Sąjūdžio emblemą.

Lietuvos televizijos laida „TV forumas. Sąjūdis“. Iš kairės: Algimantas Čekuolis, Česlovas Juršėnas (vedėjas), Alvydas Medalinskas. Vilnius, 1988 m. spalio 15 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. LCVA

¹ Sąjūdžio žinios, nr. 35.

² „Laikas“ (rus.) – pagrindinė Maskvos televizijos informacinė laida.

Pasikeitė santvarka, todėl kai ką reikia paaiškinti žmonėms, gimusiems laisvėje. Jaunajai kartai sunku suprasti, kaip gyventa okupacijos sąlygomis. Lietuvą valdžiusi komunistų partija turėjo tiesos monopolį, todėl galėjo skleisti melą niekieno netrukdoma. Laisvos spaudos tiesiog nebuvo, kaip dabar kokioje nors Šiaurės Korėjoje. Visų laikraščių redaktorais, kurių seifuose gulėjo storos knygos su sovietų paslaptimis, okupacinė valdžia skirdavo tik patikimus žurnalistus. Ypač svarbi buvo televizija, tad ją valdė specialus komitetas, kurio viršininkas būdavo LKP CK narys. Valstybinė televizija galėjo netrukdoma plauti žmonių smegenis, nes privačių stočių taip pat nebuvo. Pirmąją lyg ir tiesioginę, lyg ir necenzūruojamą Sąjūdžio „Atgimimo bangą“ valdžia paskyrė vesti žmogų, kuris ką tik dirbo LKP CK spaudos ir TVR sektoriaus vedėju. Jis sprendė, kurie žiūrovų skambučiai į laidą gali būti paviešinti be didelės žalos santvarkai. Tačiau net ir tokia „Atgimimo banga“ išėjo tik dar kartą po pirmosios. Baigėsi Sąjūdžio iliuzijos, kad jis kartu su kompartija kausis dėl nepriklausomybės. Valdžia jau lapkričio 18-ąją neišdrįso estų pavyzdžiu priimti LSSR konstitucijos pataisų, įtvirtinančių respublikos įstatymų viršenybę. Vėl prasidėjo priešprieša su kompartija, kuri dabar bandė priversti Sąjūdį paklusti tiems, kas turi realią valdžią ir gali uždrausti net ir tokią varganą „Atgimimo bangą“. Dar po kelių dienų laikraščiai išspausdino LKP CK biuro pareiškimą:

„Pastarosiomis dienomis Sąjūdžio vadovų veikloje ima viršų nerealūs politiniai reikalavimai, triukšmingos antivalstybinės akcijos. /.../ Negalima nepastebėti, kad dalis Sąjūdžio vadovų vengia atsiriboti nuo pašalinių prie jo besišliejančių asmenų, kurie neslepia savo užmačių atsiskirti nuo Tarybų Sąjungos ir atkurti Lietuvoje buržuazinę santvarką, kurie neigia ir juodina viską, ką Tarybų valdžios dešimtmečiais sukūrė talentinga ir darbšti mūsų liaudis.“¹

Sąjūdis, kuris nuo susikūrimo tvarkėsi visuomeniniais pagrindais, tomis dienomis suprato, kad kovojant dėl laisvės kompartija pasikliauti negalima, būtina kurti savo organizacinę struktūrą. Sprendimą įsteigti profesionaliai dirbantį Sąjūdžio sekretoriatą valdžia iš karto įvertino kaip grėsmę sau. Kai buvo atgaivinta „Atgimimo banga“, Sąjūdžiui vėl teko sutikti su studijoje sėdinčiu cenzoriumi. Lyg slaptą mygtuką paspaudus, pasipylė „žiūrovų skambučiai“ apie pasakiškas Sąjūdžio vadovų algas. Jau pirmoje po pertraukos laidoje teko atsakinėti į jos vedėjo klausimus ir aiškinti, kad niekas Sąjūdyje atlyginimo negauna, juo labiau, kad LSSR Ministrų Taryba vilkina įregistruoti jo įstatus ir Sąjūdis negali įdarbinti net valytojos. Tomis dienomis „Atgimimo bangos“ žiūrovai, nesitikėdami, kad jų nuomonė bus paviešinta laidoje, siųsdavo laiškus tiesiai į Sąjūdžio sekretoriatą. Pacituosiu vieną tokį laišką:

„Š. m. gruodžio mėn. 7 d. per televiziją buvo transliuota laida „Sąjūdžio Seimo narių susitikimas su žiūrovais“. Buvo pateiktas klausimas, ar gauna Seimo tarybos nariai atlyginimą ir kokio jis dydžio? Taip pat buvo pateikta nuomonė, kad nereikia mokėti, nes atlyginimą gauna už tiesioginį darbą, o čia turi dirbti visuomeniniais pagrindais. Aš ir dauguma žmonių su tokia mintimi nesutinkame. Kad ne Sąjūdis, mes dabar neturėtume daug ko, ką jau turime. Bet ar čia taip paprastai ir lengvai buvo pasiekta. Tai, kad įvyko Sąjūdis, pradžią padarė proto ir gilios dvasios žmonės, kurie ir įeina į Seimo tarybą. Ir dabartiniu metu jiems tenka dirbti viršvalandžius. Todėl daugumos nuomone, reikia mokėti kokią tai atlyginimą ar kokią priedą prie atlyginimo.“²

Tame pačiame laiške kalbama ir apie kitą to mėnesio „Atgimimo bangos“ laidą:

„Š. m. gruodžio 14 d. transliuotoje per televiziją „Atgimimo“ laidoje buvo perskaitytas kreipimasis į visus dorus žmones, kad per Kūčias 21 val. užgesintume šviesą, išjungtume televizorius ir prie žvakučių šviesos susimąstytume apie praeities negandas ir dvasiškai sustiprėję žengtume doru keliu į ateitį. Tačiau laidos vedėjas Č. Juršėnas staigiai pašoko

¹ Lietuvos KP Centro Komiteto biure. Dėl dabartinės politinės padėties Respublikoje // Tiesa, 1988 m. lapkričio 27 d.

² Visi straipsnyje pateikiami laiškai, rašteliai, fiksuojantys žmonių skambučius į „Atgimimo bangos“ laidą, yra autoriaus asmeniniame archyve.

lyg įgeltas. Kodėl užgesinti šviesą, kodėl išjungti televizorius? Juk tuo laiku iš Maskvos transliuojama informacinė laida ir gali pasakyti svarbių žinių. „Aš tai ne!“ – pareiškė jis. Man atrodo, toks žaibiškas sureagavimas prieš šitą gražų kreipimąsi labai nepritiko prieš žiūrovus. Čia juk kiekvienas žmogus ar šeima kaip nori, taip darys, niekas čia prievarta neverčia. Čia ne kokia demonstracija ar koks nors protestas. Kadangi Kūčios šeštadienį, suvažiuos į savas šeimas vaikai, anūkai, tai pradžia atbudimo dvasiškai, o ypač tai reikalinga jauniems žmonėms. Reikalinga sudominti ne tik skaniais valgiais, bet ir gražiais žodžiais, veiksmais. O kas dėl žinių, kurios bus transliuojamos tuo laiku, jūs, drg. Č. Juršėnai, galėsit televizorių išjungti be protesto „ne“ prieš žiūrovus. Taip pat ir kiti prieštaraujantieji. Čia tikrai ne prievarta. O dėl žinių – dar girdėsime transliuojant daug kartų per radiją, per televiziją, per visas spaudas. Būna ir taip, kad kai kurios žinios savaitėmis ar net mėnesiais kartojamos. Tenka išjungti televizorių ar radijo imtuvus, nes veikia nerviškai. Kodėl taip trumpos atgimimo laidos ir kodėl jos taip skubotai pravedamos? Kodėl taip suglaustai leidžiama atsakinėti į klausimus? Laidos vedėjas Č. Juršėnas kiekvieną perspėja, kad labai trumpas laikas, ir tiesiog nutraukia, užbaigdamas pats. Daug klausimų ir neatsakoma.“

Porą mėnesių Sąjūdis stengėsi paversti „Atgimimo bangą“ iš tikrųjų necenzūruojama laida. Jau 1989 m. sausį pavyko pakeisti jos vedėją – iš pradžių Linu Balsiu, o po to – Romu Judicku, kurie mažiau į ją kišosi. Tik vasario pradžioje ji tapo tikra „Atgimimo banga“. Tarp savo popierių randu aibę raštelių, kuriuose užfiksuoti žmonių skambučiai į laidą. Kaupiau juos, nes kaip atsakingas Sąjūdžio sekretorius pradėjau jas vesti. Savo įžanginiame žodyje pavadinau „Atgimimo bangos“ žiūrovus jos dalyviais, nes laiškai ir skambučiai – svarbi laidos dalis. Pabandysiu sugrupuoti to vakaro – vasario 8 d. – skambučius, kuriuos nuo šiol užrašinėjo Sąjūdžio talkininkai.

Pirmoji laidos tema – Sąjūdžio žingsnis į užsienio politiką: Europos parlamento vizitas Lietuvoje. Jis buvo nutylėtas kompartijos kontroliuojamų informacinių priemonių, tad pasidžiaugiau, kad galime apie tai pranešti ir perskaityti mūsų susitikimo su europarlamentarais komunikatą. Žmonės sureagavo iš karto.

„Prašau plačiau pakalbėti apie Sąjūdžio užsienio politiką.“ „Europos parlamento baltų intergrupės nuomone, šiandien ne tiek svarbus valstybių suverenitetas, kiek aktuali valstybių sąjunga, bendrija ar konfederacija. Ar čia nesumenkinamas Pabaltijo tautų siekimas atkurti savo valstybingumą bei savarankiškumą?“ „Ko Sąjūdis tikisi iš Klimaičio?“

Antroji tema – rinkimai į kelias laisvas vietas LSSR Aukščiausiojoje Taryboje (AT).

„Jeigu prof. Landsbergis bus išrinktas Vievio apygardoje deputatu, ar neužsidės „juodų akinių“? Ar nepadės gerb. Genzeliui surasti tvirtesnių argumentų, kad Trakų sekretoriumi tikrai negali dirbti Fiodorovičius? Negali dirbti ir teismo pirmininkas, milicijos viršininkas, prokuroras, kurie yra stagnatoriai, diktatoriai, susiję ryšiais su prekybine baze, visuomeniniu maitinimu. Kol nebus pakeisti vadovai, tvarkos Trakuose tikrai nebus.“ „Kokios reakcijos galima tikėtis iš tų, kurie nebegrįš į savo postus? Ar nebus imtasi priemonių, kad LTSR AT nepasidarytų per daug sąjūdiška?“ „Ar bus renkami deputatais į AT, nemokantys lietuvių kalbos?“

Trečioji, kur kas svarbesnė, – apie prasidėjusį kandidatų į SSRS liaudies deputatus kėlimą.

„Kokie Sąjūdžio delegatai bus iškelti į deputatus Buivydiškių apylinkėje?“ „Jau vėl mus pasiekė nelemtos žinios, kad kai kurie kolektyvai kandidatais į TSRS liaudies deputatus iškėlė Šepetį, Astrauską ir dar kai kuriuos susikompromitavusius funkcionierius. Ar nevertėtų Sąjūdžio spaudoje ar per kitas komunikacijos priemones aiškiai įvertinti kandidatų moralines savybes ir požiūrį į konkretų kandidatą? Jei galėsite perskaityti šį laišką, tai kaip rinkėjas sakau: Lietuvos žmonės, ar jau apakot ir apkurtot? Nepraėjo nė keli mėnesiai, kaip mes stebėjom LTSR AT sesijoje košmarišką spektaklį, kurio vienas iš organizatorių buvo Šepetys. Ar po to galima pasitikėti tokiu deputatu?“ „Skaitau, kad drg. Prunskienė susikompromitavo. Taip pat ir drg. Genzelis, kuris nepagrįstai apkaltino žmogų. Ar jie gali būti deputatais?“ „Ką turi veikti artėjant rinkimams agitpunktai, agitatoriai? Kodėl jie neateina pas rinkėjus, neagituoja balsuoti už tos apygardos kandidatus, neaiškina dabartinių rinkimų sistemos? Žmonės tikrai mažai apie tai žino!“ „Keliami kandidatai į deputatus Panevėžyje – Lansbergis ir Tomkus! Lansbergio kampanija eina ramiai. Tačiau prieš Tomkų jaučiamas organizuotas juodinimas ir šmeižimas, prasilenkiant su bet koku padorumu ir net patys žurnalistai tai daro. Ar čia tik ne pavydas, arba jo labai bijo?“ „Kodėl tarp kandidatų nėra drg. Juozaičio?“ „Pasiūlymas. Keliant kandidatus, reikėtų kelti eilinį žmogų. Partijos sekretorius ir taip gali daug padaryti, užimdamas savo postą.“ „Ar tiesa, kad delegatus į deputatus Sąjūdžio dalyvius blokuoja vyriausybė?“ „Kapsuko teritorinėje apygardoje keliami du kandidatai – pirmasis KP sekretorius ir rašytojas R. Gudaitis. Turime duomenų, kad iš rajono KP komiteto skambinama į kolūkius ir raginama balsuoti už sekretorių. Tokie nurodymai duodami ir gamykloms. Mums kyla abejonių, ar gali būti objektyvi ikirinkiminė kampanija, jei jai vadovauja antrasis partijos sekretorius?“

Kitus skambučius į tos dienos laidą sunku sugrupuoti, nes jie buvo visokiausiais klausimais. Matyti tik viena: žmonės pasiilgę tiesos. „Atgimimo banga“ galėjo padėti išeiti iš viešo melo. Jaunajai kartai sunku suprasti, kad vien problemos paviešinimas tada atrodė kaip revoliucija. O mes dar stengdavomės tiesiai atsakyti į žmonių klausimus. Okupacinė valdžia ištverė tik dvi tokias iš tikrųjų necenzūruojamas laidas. Dedu visus žiūrovų skambučius, nedarydamas atrankos.

„Kokiame etape yra Lietuvos Konstitucijos projektas?“ „Vilniaus miesto Kovo 8-osios gatvės namuose renkami parašai prieš Įsaką dėl lietuvių kalbos, bet renka tik iš rusų tautybės žmonių, pas lietuvius neina...“ „Ar yra grįžtančių tremtinių? Jei yra duomenys, prašom pranešti.“ „Kada bus parduodami bilietai į tautinį Vasario 16-osios vakarą? Kaip galima gauti bilietus arba pakvietimus dviem svečiams iš Švedijos?“ „Sukilkime prieš tuos, kurie gamina visuomenei nuodus, nuo kurių tiek kaimuose, tiek miestuose nėra gyvenimo, – tai degtinė ir rūkymas.“ „SKELBIMAS. Kas po LPS steigiamojo suvažiavimo paliko Dailės muziejų vėliavas, herbus, prašome atsiimti iš muziejaus darbo valandomis bet kurią dieną.“ „Kam reikalinga tokia organizacija kaip „Jedinstvo“, jeigu šiandien, atėjęs į parduotuvę, teko išklausti trijų prisigėrusių „vaikinių“ blevyzgų „My vsiech litovcev zarežem“¹. Iškeikė visą parduotuvę.“ „Esu vokiečių. Vilniuje – nuo 1956 m. Visą laiką dirbau Lietuvos labui. Pritariu. Noriu žinoti, ar yra vokiečių draugija.“ „Kaip Pabaltijo respublikos ruošiasi paminėti Molotovo–Ribentropo pakto metines?“ „Kodėl smarkiai puolamas drg. Vaišvila? Ar todėl, kad jis sako teisybę? Mes tai suprantame ir žinome.“ „Norėčiau sužinoti apie Kaliningrado srities organizaciją „Solidarumas“!“ „Prašome organizuoti akciją palaikyti prof. Genzelio poziciją Trakų atžvilgiu.“ „Kodėl taip netaktiškai elgiasi Seimo

¹ „Mes visus lietuvius išpjausim“ (rus.).

nariai? Vaišvila – dėl Utenos, Čepaitis – dėl sąskaitos ir kiti. Sąjūdis mums reikalingas.“ „Kiek šiuo metu Lietuvoje yra įregistruotų arba neįregistruotų politinių organizacijų?“ „Ar galima būti be drg. Juršėno? Šiandien labai ramiai eina laida!“ „Aš žiūriu kiekvieną jūsų laidą, seku įvykius ir džiaugiuosi atgimstančia Lietuva, bet mane jaudina viena – žinau, kad į Sąjūdį ateina susikompromitavę žmonės. Ar nevertėtų įsigilinti į jų biografijas? Ar nėra tokių, kurie po karo degino fermas su gyvuliais, besislapstydami miškuose? Ar nėra iš jų atbuvusių bausmės už nešvarius darbelius, o dabar jie pritapo prie Sąjūdžio ir gali purvais drabstyti dorus partijos vadovaujančius darbuotojus. Siūlyčiau Sąjūdžiui apie tai rimtai pagalvoti, kad tokie žmonės nepapultų į jūsų ratą.“ „Kodėl taip užsitęsė sprendimas dėl juostinio laiko įvedimo?“ „Šiandien su siaubu klausiausi „Vienybės“ atstovo Pankino įspūdžių iš Latvijos interfronto suvažiavimo. Su koku azartu buvo kelis kartus pakartota, kad ten dalyvavo ir trys lietuviai – iš jų neva mokslo vyras, Macijauskas, išsimušė net į lyderius. Gal nusiųskim jam pasmerkimo laišką, paklauskim – lietuvi, su kuo tu?“ „Visi čia susirinkę tituluoti, kodėl Vaišvila nepristatomas su titulu?“ „Dabar daugelis terlevizijos laidų verčiama į rusų kalbą, o lietuviams, ypač senesniems žmonėms, kurie nesupranta rusiškai, neverčiama į lietuvių kalbą nei informacinė laida „Laikas“, nei filmai ir kitos laidos rusų kalba. Kodėl diskriminuojami lietuviai?“ „Ar bus Vilniuje lenkų konsulas? Kam mums jo reikia? Ir kur jis bus?“ „Koks tautinės mokyklos likimas?“ „Ar Sąjūdis užkirs kelią butų suteikimui atsargos karininkams?“ „Jeigu iš mūsų respublikų bus sukurtas Vakarų Europos bendrijos analogas, koks bus piniginis vienetas?“ „Kokia jūsų nuomonė apie naują rinkimų įstatymą? Juk surinkom apie 2 mln. parašų prieš Konstitucijos pataisas. Kokia jų reikšmė?“ „Kuriomis dienomis išleidžiamas „Atgimimas“? Norime sužinoti dieną, kad galėtume jo pareikalauti kioskuose.“ „Ar tiesa, kad sausio 9 d. saugumas darė kratą „Atgimimo“ redakcijoje? Kokie turi būti patvirtinti Sąjūdžio įstatai, kad bankas negalėtų trukdyti finansinės veiklos?“ „Kur panaudojami pinigai, surinkti iš žmonių?“ „Už kokias paslaugas kai kurios įmonės, kolūkiai perveda pinigus į Sąjūdžio sąskaitą?“ „Ar ne laikas pakeisti laikraščio „Tarybinė Klaipėda“ pavadinimą?“ „Šių metų sausio 1 d. „Tiesos“ straipsnyje „Telydi sėkmė“ baltarusiai prašo, kad mes padėtume jiems visai nesurusėti. Prašo tiekti vadovėlius. Ar ne laikas atkelti sienas į savo buvusias vietas? Ką numato daryti valdžia ir jūs?“ „Norėčiau sužinoti, ar turi medikai Sąjūdžiui remti grupę?“ „Kur dingio Nijolė Sadūnaitė?“ „Kodėl kalbėdami apie stalinizmą neprimename, kiek žmonių žuvo fortuose, kiek nukentėjo nuo Lietuvos policijos?“ „Ar ilgai mes tęsime kitataučių brovimąsi į mūsų žemę?“ „Respublikos parduotuvėse pasirodė pigus vynas, jis nuodija mūsų tautos žmones. Kaip į tai žiūri „Atgimimo bangos“ dalyviai?“ „Daug kas nežino dėl 9-to punkto, kur yra „Gimtoji kalba“, ir toje grafoje yra klausimas „Kokia kita TSRS kalba gerai kalbate?“ Ar čia nebus suprasta kaip dvi gimtosios kalbos?“ „Kada visiškai įsigalės lietuvių valstybinė kalba? Kiek dar klausysim kitų patarimų?“ „Siūlau svarbius laiškus Sąjūdžiui siųsti registruotus, kad nedingtų. O jeigu dings, bus lengva surasti!“ „Ko prašė Landsbergio tėvas pas Hitlerį? Reikalauju atsakymo!“ „Unikalus atvejis. Pilietis Pileckij iš Bukiškių km. atvažiavo su arkliuku ir žmona E. Pileckaja į kolektyvinį sodą, atsivežė tautinę vėliavą, demonstratyviai suplėšė ją ir apsiavė batus bulvėms sodinti. Sodininkai kaimynai privertė nusiauti, vėliava, nors ir sudraskyta, atimta. Prašau pasakyti, kaip padėti piliečiui Pileckij įsisąmoninti, kad valstybinės vėliavos niekinti negalima.“ „Gyvenu Šeškinėje, name esame vienintelė lietuvių šeima. Kilo konfliktų. Kreipiausi į Sąjūdį. Tuomet atėjo du žmonės, skautai. Bet jie niekuo nepadėjo. Kodėl tokie žmonės Sąjūdyje?“ „Ką gali reikšti šios dienos prokuratūros pareiškimas per „Panoramą“? Ar tai nėra bandymas paleisti „drakonišką“ Baudžiamojo kodekso 68 str. ir įstatymą dėl mitingų ir demonstracijų? Aš pats dalyvavau Lietuvos laisvės lygos mitinge, jie kalbėjo tik faktais ir neliepė imti pagalių ir mušti. Kad buvo vežimai – faktas, kad ekonominė reforma nieko neduoda – taip

pat faktas. Tad kur tas įžeidimas?“ „Kokių imamasi priemonių pateisinti Laisvės lygos pareiškimą mitinge?“ „Sveikinu visą „Atgimimo bangą“, visus, kurie palaikot Lietuvą. Sveikatos ir stiprybės jums!“ „Kas pasiekta, tiriant Rainių bylą?“ „Ar Sąjūdis ruošiasi kada pradėti rimtai rūpintis darbininkų reikalais, ar tas pozicijas atiduos „Jedinstvo“?“ „Kaip vertinate „Jedinstvo“ suvažiavimą, jos lyderių pozicijas? Ar numatote bendradarbiavimo galimybę?“ „Prašome surasti sąlyčio taškus su „Jedinstvo“ ir suorganizuoti TV forumą „Sąjūdis, „Jedinstvo“ ir Respublikos vyriausybė“. Gal rasime bendrą kalbą?“ „Ką reiškia drg. Ivanovo pareiškimas: „Paskelbti pilietinį karą lietuviams“? Drg. Ivanovas čia išreiškia savo nuomonę, o ne liaudies.“ „Kodėl 9-tos klasės istorijos vadovėlyje rašoma tai, ko nėra? Ar nesiruošiama išleisti naujo?“ „Norėtume, kad „Atgimimo bangos“ laidose nuolat dalyvautų Sąjūdžio vadovai, o žiūrovas žinotų strategines Sąjūdžio veiklos kryptis. Eilinių, nors ir gerbiamų, Sąjūdžio narių dalyvavimas laidoje žiūrovui nieko neduoda.“ „Kada „Atgimimo bangą“ pradės vesti profesionalus žurnalistas?“ „Gal paaiškintumėte, kaip skiriasi Sąjūdžio ir Ivanovo propaguojamas internacionalizmas, šiomis dienomis „paremiamas“ streikais Naujojoje Vilnioje ir kt.“ „Rudenį ruošiuosi stoti į kunigų seminariją. Ar iš kunigų seminarijos taip pat ims į armiją?“ „Kada buvo pakeistas upės pavadinimas iš Vilijos į Nerį?“ „Ar birželio 14-oji bus paprasta darbo diena, ar laisva?“ „Nuo kada įsigalios įstatymas dėl atostogų darbininkams iki 24 darbo dienų? Kada stažas užsiskaitys dirbantiems kolūkyje?“ „Mes susirūpinę dėl Basanavičiaus gatvės ir turime uždrausti tą griovimą. Kuo baigsis? Širdis plyšta matant. Neišgriovė Stalino, Brežnevo laikais, o dabar, Atgimimo laikais, – barbarizmas.“ „Kodėl neleidžia pardavinėti šventų daiktų?“ „Prieš rinkimus mes padarėme Sąjūdžio stendą, suderinę su Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja. Stendas dingo. Pranešėme Lenino rajono prokuratūrai, bet ten irgi niekas neužsiima.“ „Ar negalima Trijų Kryžių kalne statant naujus ar restauruotus kryžius palikti randus, kad liktų ateities kartoms žinoma, kaip jie buvo nugriauti ir išniekinti?“

Sociologinių apklausų organizatoriai suformuluoja klausimus. Iš atsakymų paaiškėja žmonių nuomonė apie problemą, kuri jau tokia opi, kad ją pastebėjo tie, kas užsakė tyrimus. „Atgimimo bangoje“ buvo kitaip. Sąjūdžiui nereikėjo klausti, žmonės patys norėjo sužinoti apie daug ką. Vos užgimusi visuomenėje problema jau tapdavo žinoma Sąjūdžiui. Klausimai buvo labai įvairūs, tad Sąjūdis galėjo sužinoti, kas būtent tą savaitę žmonėms svarbu. Ypač daug jų buvo 1989 m. vasario 15 laidoje, skirtoje Vasario 16-ajai. Kai kuriuos pacituosiu.

„Ar tikrai turime iškelti abi vėliavas – TSRS ir Lietuvos? Juk tai tautinė šventė.“ „Ar galima daugiau įžeisti Tautą, nurodant iškelti Sąjungos vėliavą Nepriklausomybės dienos proga?“ „Mes per Sąjūdžio suvažiavimą prie Šilutės kultūros namų iškėlėm trispalvę. Ji kabo ten ir dabar. Kultūros namų darbuotojus partijos miesto komitetas verčia iškelti ir TSRS valstybinę vėliavą.“ „Rytoj ne Spalio revoliucijos metinės, o lietuvių tautinė šventė. Ar šalia mūsų trispalvės kabinti vėliavą tų, kurie atėmė iš mūsų nepriklausomybę, nėra šventvagystė?“

Sekmadienį Vilniuje, prie Sporto rūmų, vyko „Jedinstvo“ mitingas prieš lietuvių kalbos paskelbimą valstybine, buvo grasinama streikais. Todėl daug skambučių į laidą buvo apie jį.

„Respublikinė spauda trimituoja, kad prie Sporto rūmų į „Jedinstvo“ mitingą susirinko 80 tūkst. žmonių. Maskvos „Pravdoje“ – jau 100 tūkstančių. Atsikvošėkite, kad tiek tilptų žmonių, aikštė turi būti 25–30 tūkst. metrų. O aikštė prie Sporto rūmų ir šalimais yra mažesnė negu 10 tūkstančių. Aš esu statybininkas ir žinau, kad 80 tūkst. negali jokiu būdu sutilpti, nebent ant galvų vienas kitam!“ „Ar mitingas netarnauja naujoms represijoms

prieš lietuvius? Ir ar nėra pretekstas įvesti atitinkamai kariuomenę?“ „Ryšium su „Vienybės“ mitingu iškilo klausimas, ar lietuviai neskriaudžia rusų. Norėtume žinoti, ar Rusijoje teikiamos tokios pat laisvės nerusams, lyginant su tuo, ką rusai turi Lietuvoje?“ „Pasiūlymas. Kelios Sąjūdžio rėmimo grupės siūlome Seimo tarybos atstovams, kurie dalyvaus Žemdirbių sąjūdžio suvažiavime, pasiūlyti įtraukti tokį punktą: „Į kiekvieną „Jedinstvo“ išpuolį atsakyti – 5 arba 10 proc. sumažinti mėsos tiekimą valstybei.“ „Kaip vertinat „Vienybės“ mitingus? Man atrodo, kad tai žmonių, kuriems blogai sekasi mokytis lietuvių kalbos, suvažiavimas. Linkiu jiems sėkmės moksle.“ „Pykčio iškreipti veidai, iškelti kumščiai, raudonos vėliavos, šauksmai „doloj fašistov“. Kas tai? Siaubo filmas? Ir visa tai nukreipta prieš lietuvių tautą, kalbą, kultūrą! Kas atsiprašys „Jedinstvo“ vardu lietuvių tautos už išpuolius, šmeižtą, nepagarbą?“ „Šiandien daugumoje sąjunginio pavaldumo įmonių buvo surengtas provokacinis valandos streikas. Jų tikslas – sukelti atsakomąsias akcijas ir privesti Lietuvą prie Karabacho situacijos, kad būtų galima įvesti armiją ir sunaikinti demokratijos ir pertvarkos daigus. Siūlau visiems nesiimti jokių atsakomųjų priemonių ir nesuteikti provokatoriams pasitenkinimo.“ „Buvau Vilniuje, pasipiktinau „Jedinstvo“. Ar ilgai bus toleruojami tokie negražūs išpuoliai prieš mus? Tegu važiuoja į savo tėvynę, ten tiek daug neišspręstų problemų, galėtų būti ten labai naudingi.“ „Mes, Kauno politechnikos instituto Vilniaus fakulteto darbuotojai, susirūpinę, kad persitvarkymo priešininkai nepagrįstai protestuoja prieš įsaką dėl lietuvių kalbos. Organizuojamės siūlydami pavaduoti streikuojančius darbo vietose (neribotą laiką).“ „Ar bus imamasi sankcijų prieš „Jedinstvo“ streiką kai kuriose įmonėse? Jei ne, tai kaip jūs galvojate, ar būtų imamasi sankcijų, jei tokį streiką organizuotų Lietuvos laisvės lyga arba Sąjūdis?“

Laidoje perskaičiau ir Lietuvos tautinių bendrijų laišką, smerkiantį „Jedinstvo“ organizuotą mitingą prieš lietuvių kalbos paskelbimą valstybine, grasinant streikais, pateikiau Sąjūdžio Seimo tarybos nuomonę, kad susiklosčius tokiai politinei situacijai nereikia rengti jokių piketų, demonstracijų ar kitaip aštrinti padėtį Lietuvoje. Pasiūliau pasinaudoti neragėtais šiltais žiemos orais ir kiekviename kaime, kiekviename miestelyje vasario 16-ąją pasodinti po ąžuoliuką, kuris primintų pirmą kartą po daugelio metų švęstą Nepriklausomybės dieną.

Piketas prieš nutarimą uždrausti televizijos laidą „Atgimimo banga“ prie paminklo I. Černiachovskiui (dab. V. Kudirkos a.). Vilnius, 1989 m. kovas. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA

Po tos laidos LKP CK biuras vėl uždraudė „Atgimimo bangą“. Valdžia ištvėrė tik dvi laidas be cenzoriaus. Pirmasis kompartijos sekretorius taip paaiškino per radiją jos uždraudimą:

„A. Brazauskas. O dėl „Atgimimo bangos“ – na, žinoma, tai labai jautrus klausimas. Tačiau jei visais kitais klausimais būtų galima susitarti ir mes propaguotume ir stengtumės tų tikslų siekti kartu, tai nebūtų ir šitų klausimų. Tačiau kada per laidą sakomi tokie žodžiai, kurie jaudina žmones, kurie piktinasi ir susitikimuose kelia labai daug klausimų... Kiek kartų buvo užduotas klausimas, kada bus uždaryta „Atgimimo banga“, kada bus uždaryta... Ir mes norėdavome kaip nors vis laviruoti. O laviruoti mums tenka. Mes gi turime paklausti ir kitų žmonių, ir visos visuomenės balso. Netgi sunku pasverti, kuris tas balsas vis dėlto yra didesnis. Ir aš manyčiau, kad dabar, šiame rinkimų etape, mes ir „Vyriausybės studijos“ jau nebepratęsimė, ir „Atgimimo bangos“. Praeis tas laikotarpis, o toliau gyvenimas parodys, kaip mums reikia gyventi.

B. Rupeika. Tuo labiau prisiminkime, matyt, tą irgi reikia suprasti, jog televizija ir radijas turi savo vadovus, savo šeimininkus, ir jų savarankiškumas, jų pozicija taip pat turi būti.

A. Brazauskas. Turi būti, tai suprantama. Aš manau, kad nauji vadovai savo poziciją parodys, ir visas kolektyvas supras juos. Na, ir vis dėlto reikia visada atsiminti, kad tai yra Valstybinis televizijos ir radijo komitetas. Tai yra valstybinė įstaiga. Tai mes laikykime valstybinės sistemos reikalavimų ir viskas bus gerai. Mes – už nuomonių pliuralizmą, mes – už nuomonių kaitą. Už dialogą, gražų, gerą dialogą. Argumentuotą, kvalifikuotą. Malonu sėdėti prie televizoriaus ir žiūrėti, kada taip vyksta...“¹

„Atgimimo banga“ buvo atgaivinta tik 1989 m. gegužę, po SSRS liaudies deputatų rinkimų, per kuriuos paaiškėjo, kad žmonės palaiko Sąjūdį, o ne Maskvos paskirtą valdžią, tad komunistai išsigando. O gal tiesiog gavo naujas instrukcijas iš Kremliaus. Dabar kompartijai buvo uždrausta kumščiu primesti savo nuomonę. O jei banda nuklystų nuo teisingo kelio, kaip sakė Maskvos laikraščiui A. Brazauskas, ji turėjo bėgti bandos priekyje ir nukreipti nuo bedugnės. Kitą dieną po atgaivintos laidos LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai patvirtino tas keturias Konstitucijos pataisas, kurios buvo atmestos lapkričio mėnesį. Kompartija desperatiškai bandė įrodyti, kad yra su tauta. Taip vertinčiau ir Gotlando memorandumą ar LKP atsiskyrimą nuo SSKP. „Atgimimo bangos“ atgaivinimas buvo naujo kompartijos kurso įrodymas. Be to, valdžia jautėsi rami. Viena Sąjūdžio laida per savaitę visus tuos metus, likusius iki rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą, niekaip neatsvers visos LTV programos ir daigiatirazės spaudos.

Taigi visuomenė vėl gavo „Atgimimo bangą“. Apie ką bus kalbama, paprastai antradienio vakarą nusprendavo Seimo taryba. Laidos dažnai būdavo skiriamos kokiai nors gyvenimo sričiai, reikalaujančiai skubaus pertvarkymo. Štai, pavyzdžiui, skambučiai į gegužės 30 d. laidą apie tautinę mokyklą.

„Kaip dabar, kuriant tautinę mokyklą, žiūrima į mišrias mokyklas (kur yra mišrios lietuvių, lenkų, rusų klasės)? Jeigu vaikui reikia eiti į tokią mokyklą, ar tėvai gali pasirinkti vienos kalbos (pvz., lietuvių mokomąją kalbą) mokyklą?“ „Didesniuose miestuose visi vaikai ateina į mokyklą jau mokėdami rusiškai. Ar nevertėtų mokyti daugiau užsienio kalbų, nes rusų kalbą savaime išmoks, o užsienio kalbų neišmoks!“ „Ar tinka dirbti apsigovusiai mokytojai mokykloje?“ „Nemenčinėje kuriama lietuviška tautinė mokykla. Bandome, tačiau iš apylinkės vykdomojo komiteto ir liaudies švietimo skyriaus pagalbos mažai sulaukiame. Prašytume draugo Čepaičio pagalbos!“ „Ar numatoma tautinėje mokykloje Lietuvos istorijos dėstymą padaryti viso mokyklos istorijos kurso dėstymo

¹ Sąjūdžio informacinės agentūros įrašas.

pagrindu? Teko girdėti drg. A. Eidinto paskaitoje Kaune, kad istorikai tai buvo pasiūlę Švietimo ministerijai. Kodėl šios idėjos ministerija nediršta realizuoti jau dabar?“ „Pedagogas, o ne pedágogas.“ „Pagal instrukciją klasėje turi būti 24 mokiniai. Kaip bus sprendžiama ši problema, kad nebūtų traumuojami vaikai?“ „Ar įmanoma tautinė mokykla ir prievartinis karinis mokymas vienuoliktokams ir būtent nuo birželio 1 dienos?“ „Reikia kirčiuoti tautinė!“ „Ar gali dalyvauti Sąjūdyje mokytojai, susikompromitavę savo darbe?“ „Siūlyčiau sugrąžinti į mokyklą tikėjimą. Išvarė iš mokyklos tikėjimą, išvarė dvasingumą, moralę.“ „Pokario metais daug mokytojų neteisėtai buvo išvyta iš mokyklų už jų pažangius įsitikinimus. Ar jie bus reabilituoti – t. y. viešai paskelbta, kad buvo neteislingai atleisti?“ „Kokia gali būti tautinė mokykla, jei žiūrint suvažiavimą Maskvoje darosi liūdna. Neturėdami savarankiškumo nieko nepasieksime, bet tikėkime geresne vaikų ateitimi!“ „Ar bus leidžiamos privačios mokyklos?“ „Ar bus tautinėje mokykloje tikybės pamokos, ar bent kokios temos apie tikybą?“ „Ar tautinėje mokykloje galės dirbti mokytojai, kurie visiškai nekalba lietuviškai?“ „Ar bus dėstoma rusų kalba tautinėje mokykloje, nuo kurios klasės ir kiek bus skiriama šiai disciplinai valandų?“ „1953–1956 metais Rūdiškių vidurinėje mokykloje mokytojai Jonyčiai dėstė literatūrą ir istoriją iš savo konspektų. Rūdiškėse praktiškai buvo sukurti tautinės mokyklos pagrindai, nors mokyklos direktorius labai priešinosi tautiškumui, stengėsi, kad tokie mokytojai būtų išmesti iš darbo. Galbūt šie mokytojai dar gyvi, norėčiau jiems padėkoti už tą šviesą, kurią jie nešė savo mokiniams.“ „Kodėl neminimi tie mokytojai, kurie žuvo nuo banditų rankos po karo?“ „Ar tautinėje lietuvių mokykloje klasės vadovė gali būti rusė, kuri nenusimano apie lietuvių kultūrą?“ „Dukra gimė rugpjūčio 29 d. Visa grupė eis į pirmą klasę, o mano dukros nepriima. Ar teisinga?“ „Gal jau laikas Lietuvos istorijos mokyti vaikus ne iš senų vadovėlių, o iš laikraščių? Reiktų atsisakyti ir konservatyvių mokytojų.“

Nuo tos laidos praslinko keli dešimtmečiai. Daug kas padaryta. Bent jau retai dirba mokytojai, nekalbantys lietuviškai. Bet ar švietimo reforma baigėsi? Negi vėl reikia „Atgimimo bangos“?

Kita 1989 m. vasaros, birželio 21 d., laida buvo skirta Baltarusijos liaudies fronto suvažiavimui, kuris vyko Vilniuje, nes tėvynėje buvo uždraustas. Joje dalyvavo baltarusių judėjimo atstovas. Štai žiūrovų skambučiai į tą laidą.

„Pavasariį buvo priimtas TSRS įsakas dėl neišformintų nacionalinių simbolių vartojimo. Už Vyčio demonstravimą – bauda iki 50 rub. Ar mes padėtume Baltarusijos atgimimui, jeigu liepos mėn. AT sesijoje priimtume įstatymą dėl mūsų herbo – Vyčio? Tada Minske turėtų kabėti mūsų herbas. Ar tai padėtų baltarusiams?“ „Kaip jūs vertinate Baltarusijos ir Lietuvos susivienijimą?“ „Koks baltarusio svečio požiūris į tai, kad Lietuvai būtų sugrąžintos Lietuvos žemės, dabar priklausančios Baltarusijai?“ „Kiek TSRS yra baltarusiškų mokyklų ir kiek užsienyje?“ „Prašau pakartoti informaciją dėl baltarusių apgyvendinimo. Norėčiau padėti ir neišgirdau!“ „Pritariu Baltarusijos liaudies fronto pastangoms, bet manau, kad savo problemas reiktų spręsti savo žemėje.“ „Kai „Žalgiris“ žaidė Minske, ten buvo Lietuvos sirgaliai su tautine vėliava. Vietiniai žiūrovai juos įžeidinėjo, vadino nacionalistais. Kokia Baltarusijos atstovo nuomonė? Kokį darbą, aiškinant mūsų tautinį atgimimą, dirba Baltarusijos liaudies frontas?“ „Ar bus transliuojamas baltarusių suvažiavimas per mūsų televiziją?“ „Ar nebūtų tikslinga pakviesti miliciją Baltarusijos liaudies fronto suvažiavimo metu, kad būtų galima sutramdyti politinius provokatorius?“ „Jeigu yra žinoma, kad atvažiuos 600 baltarusių, tai gal yra žinoma, ir kiek jie atsiveš maisto dviem dienoms ir pinigų, kad iš Lietuvos išvežtų paskutines karvės kanopas ir kepeninę dešrą... Kodėl Sąjūdis nepateisina savo tautos lūkesčių?“ „Su kuo buvo suderintas

baltarusių persitvarkymo suvažiavimas? Ar su Respublikos vyriausybe, ar tik su Sąjūdžiu?“ „Prošu poblagodoritj beloruskoje praviteljstvo, što ne razžigajet vraždu meždu narodami, kak eto dielajetsa v Litvie!“¹

„Atgimimo banga“ buvo verčiama į rusų kalbą. Tai pasiteisino, nes gavome ir tokių klausimų:

„Chodiat sluchi, što 24-ovo i 27-ovo budut uničtožatj nelitovcev. Kak eto panimatj, prosim razjasnenija.“ „Kakije miery budet prinimatj Sąjūdis 25–27 ijunia, što by nie bylo konfliktnych situacij?“²

Paskutinį klausimą uždavė vyriškis, prisistatęs rusų karininku. Kai į laidą apie tuos pačius būsimus neramumus paskambino sąjūdiečiai, mums pavyko užčiuopti gandą, kuris buvo skleidžiamas, siekiant sukelti neramumus.

„Atgimimo banga“ palaipsniui tapo įprastu būdu Sąjūdžiui susisiekti su visuomene. Laidoje dažniausiai vykdavo diskusijos politiniais klausimais. Didelę jos dalį užimdavo skelbimai apie renginius, nes jie negalėdavo patekti į oficialią žiniasklaidą. Perskaitydavome paskutinius Sąjūdžio Seimo ir jo Tarybos nutarimus. Rudenį vienoje laidoje jau galėjau pasakyti, kad nuo pirmosios „Atgimimo bangos“ išėjimo į eterį gyvenimas taip pasikeitė, kad laida kaip ir prarado tiesos sakymo monopolį. Kitos televizijos laidos pradėjo konkuruoti su „Atgimimo banga“ – kas pasakys daugiau tiesos. Ypač apie praeitį, nes dabarčiai vis dar galiojo cenzūra.

Tarp savo popierių radau vienos laidos planą.

„1989 11 15 „ATGIMIMO BANGOS“ SCENARIJUS

1. Nuolatinė vinjetė.
 2. Užrašas „KAS SVARBIAUSIA“. Juozaitis apžvelgia savaitės politinius įvykius (6 min.).
 3. Užrašas „ATSAKOME ŽIŪROVAMS“. Apskritasis stolas. M. Laurinkus, A. Sakalas, V. Šadreika, V. Čepaitis, R. Ozolas atsako žiūrovams (30 min.).
 4. Laidos vedėjas kviečia pasižiūrėti filmuotą medžiagą (autorai Andrius Petrulevičius ir Rimantas Kanapienis) apie profesoriaus V. Landsbergio susitikimą su Švedijos užsienio reikalų ministru (6 min.).
 5. Užrašas „PRANEŠIMAI“. S. Pečeliūno pranešimas³. Sąjūdžio pranešimai. Moterų sąjungos pranešimai (4 min.).
 6. Užrašas „TIESIAI ŠVIESIAI“. L. Pangonytės filmuota medžiaga (9 min.).
 7. Užrašas „APIE MUS“. D. Vabalaitės spaudos apžvalga (3 min.).
 8. Užrašas „ATSAKOME ŽIŪROVAMS“. Laidos dalyviai atsakinėja į klausimus (25 min.).
- PASTABA: Jeigu iš Maskvos atskris A. Čekuolis, įeis į studiją be perspėjimo ir 5 min. referuos apie TSRS AT sesiją.“

Dabar gyvename visuomenėje, kuri negali skūstis informacijos stygiumi, greičiau – jos pertekliumi. Žmogus turi pats atsirinkti, kuo tikėti. Tada žmonės dešimtmečiais maitino melu. Reikėjo tik jį išsklaidyti. Sąjūdis nugalėjo, pateikęs visuomenei teisingą informaciją. Tą pajutome 1989 metų pabaigoje. Mintimis apie tai su žiūrovais pasidalijau 1989 m. gruodžio 22 d. laidoje.

¹ „Prašau padėkoti Baltarusijos vyriausybei, kad neskatina kivirčų tarp tautų, kaip tai daroma Lietuvoje!“ (rus.)

² „Sklanda gandai, kad 24 ir 27 d. naikins nelietuvius. Kaip tai suprasti, prašome paaiškinti.“ „Kokių priemonių imsis Sąjūdis, kad birželio 25–27 d. nebūtų konfliktinių situacijų?“ (rus.)

³ Saulius Pečeliūnas pranešė, kad Demokratų partija rengia referendumą dėl SSRS kareivių dalyvavimo artėjančiuose rinkimuose į LSSR AT.

„Mielieji, Sąjūdžio Seimo tarybos vardu leiskite pasveikinti Jus su artėjančiom Šventom Kalėdom ir palinkėti kuo geriausios kloties ir visų mūsų norų išsipildymo – net tų, kurie dar pernai mums atrodė nerealiūs.

Kai per praėjusias Kūčias Sąjūdis prašė Jūsų visų užžiebtį languose žvakes – ir jūs visi uždegėte – kreipimesi buvo sakoma, kad šitos liepsnelės įkūnija viltį mus supančioje tamsoje. Dabar mūsų padangė jau šviesėja, per tuos metus įvyko daug gerų permainų, o Kūčių vakarą, kaip visad, degs žvakutės, tas vilties, tas ateities, tas atminties ženklas.

Ateitis jau neskendi ūkanose, kaip prieš metus, ateitis jau ateina mūsų įstatymais, panaikinančiais Komunistų partijos monopolį, įtvirtinančiais ekonominį savarankiškumą, ateitis, mūsų nepriklausomybė, atrodytų, jau ranka pasiekiamą. Tačiau į tą ateitį mes turime ateiti kiti, pasikeitę, išsivadavę nuo praeities.

Sausis ir vasaris bus nelengvi visiems, rinkiminė kova vėl žada užpilti mus aštrių žodžių lavina, konfliktais, bandymais mus sukiršinti, nukreipti vienas prieš kitą. Pabandykime garbingai ir oriai pereiti tuos du mėnesius – nesusipykę ir suprasdami, kad tik kartu nugalėsime. Mums reikia padaryti neapsakomai daug, ir tiems darbams reikia vieningo ir stipraus Sąjūdžio, kuris ne tik padėtų išrinkti į valdžią tos valdžios vertus žmones, bet po to palaikytų, paremtų juos neįtikėtinais sunkioje kovoje, kai reikės įvykdyti visa, kas parašyta Sąjūdžio programoje su tomis pataisomis, kurias joje padarė laikas, praėjęs po atmintino Steigiamojo suvažiavimo. Tada, tomis dienomis, visi mes, buvę Vilniuje, ir visi, kas neatsitraukė nuo televizoriaus, pergyvenome didžiulę brolybės ir vilties šventę, kurios atšvaitai turėtų lydėti mus ateinančiais metais.

Ir apie praeitį, ir apie ateitį pamąstysime, kai sėsime prie Kūčių stalo, o svarbiausia – apie žmonių broliją, apie žemę ir dangų, apie stebuklą, kuris, vienasyk gimęs, nuostabia vilties vaivorykšte nušviečia klaidžius mūsų kelius šioje žemėje.“

Praslinko beveik metai nuo „Atgimimo bangos“ 1989-ųjų vasario pradžioje, kurios skambučius į laidą citavau. Dedu ir 1990 m. sausio 24 d. laidos skambučius, taipogi nedarydamas atrankos. Dabar galime juos palyginti ir pasakyti, ar pasikeitė per tuos metus Lietuvos visuomenė.

„Karinis komisariatas šaukia mane į dviejų mėnesių karinę stovyklą Kostromoje. Nori suteikti atsargos kapitono laipsnį. Kadangi turiu mėgstamą darbą, norėčiau išvengti šios stovyklos. Prašau patarimo, kaip išvengti stovyklos.“ „Kokiu tikslu dabar imami atitarnavę vyrai į armiją?“ „Kodėl Zarasų rajono Salako apylinkėje nestatomas paminklas stalinizmo aukoms? Dvidešimt nužudytų žmonių, tarp jų vienas pakartas! Jus sveikina penki broliai Pumpučiai. Daug laimės, stiprybės, ištvermės!“ „Dėl „Respublikos“ – tegul būna tokia, kokia yra. Tegul Sąjūdžio Seimo tarybos nariai nesipiktina dėl kritikos.“ „Dėl „Jedinstvo“ įregistravimo. Daugeliui neaišku, kokiais motyvais ji įregistruota. Ji eina prieš Konstituciją ir pan. Tai gal ir fašistų partiją registruotų, jei tokia atsirastų Respublikoje?“ „Kiek buvo pasiūsta lietuvių vaikinių į Azerbaidžaną ir kiek jų ten žuvo?“ „Sąjūdžio pozicija armėnų atžvilgiu Baku mieste. Kaip Sąjūdis galėtų padėti išgelbėti armėnų gyvybes?“ „Sąjūdis, protestuodamas prieš kariuomenės įvedimą į Azerbaidžaną, faktiškai pasisakė už armėnų išnaikinimą. Jei nebūtų panaudota jėga, tai visas pasaulis ir toliau pasyviai stebėtų tokias pačias žudynes, kokios buvo 1915 metais, kai buvo išžudyta 1,5 mln. armėnų. Kodėl Sąjūdžio vadai pritaria armėnų tautos genocidui? Demokratinį šalių vyriausybės pripažino, kad nebuvo kitos išeities, kaip įvesti kariuomenę.“ „Kuo skiriasi Gorbačiovas nuo Stalino, Brežnevo? Jie visi savotiškai žudė žmones.“ „Paskutiniame „Atgimimo“ numeryje penki straipsniai už LKP. Tai atsitiktinumas ar tendencija? Ką apie tai mano gerb. Ozolas?“ „Kai kuriems Sąjūdžio lyderiams laikas atsikvošėti nuo tarpusavio rietenų ir neklaidinti eilinių

žmonių. Nesvarbu, kokiai partijai ar ne partijai žmogus priklauso. Svarbu – kiek jis pasitarnaus savo kraštui, savo tautai.“ „Savo įžangoje gerb. Laurinkus pasakė: „Mes nenorime įsivelti į gudriai rezgamą žaidimą.“ Norėčiau paprašyti gerb. Laurinkų atskleisti, apie koki žaidimą jis kalba.“ „Sakykite, Ozolai, kokių pagrindų ar kieno pavedimu Vaišvila reiškia nepasitikėjimą drg. Astrauskui ir drg. Sakalauskui, juk pirmomis Sąjūdžio susikūrimo dienomis Astrauskas ir Sakalauskas energingai palaikė Lietuvos atgimimą. Ir kaip toliau ketinate elgtis su gerb. Sakalausku?“ „Šiandien, maždaug apie pusę pirmos, važiuodamas Montvilos gatve mačiau, kaip ant lafetų iš Baltarusijos per Vilniaus centrą buvo permetami tankai. O kas dedasi naktį? Gal kas nors galėtų pakomentuoti šį faktą visai Lietuvai?“ „Ar rengiamasi keisti įstatymą, priimtą 1988 m. gruodžio 27 d., dėl reabilituotųjų turto grąžinimo, konkrečiai – dėl nacionalizuotų nuosavų namų grąžinimo?“ „Kodėl Prunskienės nematėme balsuojant nei Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, nei Komunistų partijos suvažiavime? Ar mūsų nepastabumas, ar ne visą laiką balsuodavo?“ „Sausio 15 d. Baku žuvo sesers sūnus Jocys Steponas, Kazio, atliekantis karinę tarnybą. Sausio 21 d. jį parvežė kartu su Steponu tarnavęs kareivėlis Antanas, kuris yra dabar namuose netoli Eržvilko. Plungės karinis komisariatas pratęsė jam laikinas atostogas. Gal komisariatas galėtų nebeišsiųsti bent šio vaikiną atgal į Baku? Prašome septynių seserų, penkių brolių šeimų ir močiutės vardu. Antanas vežė laišką nuo savo karinio dalinio Sąjūdžiui. Anksčiau jie taip pat rašė laiškus į Vilnių.“ „Visoje spaudoje yra kalbama apie Šalčininkų rajono problemą. Kodėl apie tai tik konstatuojami faktai, o nieko nedaroma, kad būtų apsaugoti lietuviai ir kitaminčiai?“ „SKELBIMAS. Atkūrus Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenę, pranešame, kad š. m. sausio 28 d. 12 val. Reformatų bažnyčioje, Vilnius, Pylimo g. 18 (buvęs kino teatras „Kronika“), įvyks pamaldos. Kviečiame dalyvauti visus reformatus ir jiems prijauniančius.“ „Dėkojame laidos dalyviams už turiningą pokalbį ir įdomią diskusiją. Tegul visos „Atgimimo bangos“ ateityje bus tik tokios!“ „Prieš pusantrų metų buvo surinkti pinigai už Šapokos knygą. Kas ją blokuoja? Kada bus išleista?“ „Kaip suprantate M. Gorbačiovo pasakytus žodžius dėl Lietuvos sienų peržiūrėjimo?“ „Lietuvos nepriklausomybės kelias yra ir tarptautinės teisės kelias. Kaip galvojate derinti tuos du kelius: t. y. parlamentinį ir tarptautinį?“ „Kodėl žinodamas komunistų skriaudas Lietuvai Motieka stojo į jų gretas?“ „Kodėl verčiate savo kailinius prie kiekvienos valdžios? Kodėl stumiate Lietuvą atgal į buržuazinę? Kiek advokataudamas pats Motieka prisiplėšė pinigų?“ „Ar gąsdindami lenkus *kontra* susidorojimu, mes pasieksim konsolidaciją?“ „Visi kaimynai tiesiog pasipiktinę, kad Sąjūdis pjudo žmones. Jie Nepriklausomybės duobkasiai. Mes pradedam neapkęsti Sąjūdžio. Kaip gali būti tik Sąjūdis teisus, panašiai kaip kadaise Stalinas.“ „Paaiškinkite, kaip kompartija toleruoja kitas partijas.“ „Ar „Respublikos“ laikraštis tebėra Sąjūdžio laikraštis?“ „Kodėl Lietuvos valdžios vyrai nesiima priemonių, sprendžiant kareivių tarnybos ir karininkų klausimą? Esu karininkas ir man šiuo metu labai sunki tarnyba, mane vadina Hansu!“ „Kodėl visi muša LKP? Negražu net žiūrėti.“ „Ar Aukščiausiajai Tarybai paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuva nuo tos dienos ir taps nepriklausoma, ar reikės sudaryti daug sutarčių?“ „Ką planuoja daryti Sąjūdis, kad Lietuva atgautų Kaliningrado sritį?“ „Sąjūdis yra opozicija LKP. Kam opozicija yra Ozolas?“ „Ko nepasidalino per paskutinį posėdį Seimo taryba, kad taip barėsi?“ „Kuo vadovavosi Sąjūdžio Seimo tarybos nariai, įsitraukdami į LKP vadovaujančius organus? Ar tai nesumažino Sąjūdžio vadovų autoriteto?“ „Kaip mes elgtumėmės, jeigu būtų įvesta kariuomenė? Ką tam atvejui numatęs Sąjūdis?“ „Kokia trijų Pabaltijo respublikų nepriklausomybės atgavimo veiksmų koordinacija?“ „Kaip Jūs vertinate advokato Česlovo Okinčico laikraštį „Znad Wili“ (lenkų kalba)?“ „Kada Sąjūdžio Seimo taryba transliuos tiesiogiai eteriu bent vieną Seimo posėdį?“ „Gerbiame, aš primenu, kad šie 1990 metai – lietuvių kalbos metai!“ „Dirbu Burdenkos gamykloje medicinos punkte. Gamykla įvedė

savo etatus. Manęs nenori priimti. Jokių pražangų neturiu. Aš motyvuojau tuo, kad dalyvavau Sąjūdžio veikloje. Manau, kad neteisingai mane atleidžia. Kur kreiptis?“ „Kuo prasikalto Tomkus ir Taraila, kad buvo nagrinėjami Seimo sesijoje? „Amerikos balsas“ šiandien pranešė.“ „Ar Lietuvoje nebus taip kaip Azerbaidžane? Kas bus rusų tautybės žmonėms?“ „Praėjusioje laidoje Landsbergis pasakė: „Niekas negalvoja išstoti iš Tarybų Sąjungos“. Kaip tai suprasti?“ „Kviečiame sąjūdininkus padirbėti prie staklių, o ne tik kalbomis užsiiminėti ir mitinguoti. Darbininkai Brazauską gerbia ir myli.“ „Pakartokit Joniškio Sąjūdžio adresą!“ „Ar Seimo posėdžiuose, Taryboje buvo svarstomas įvairių lygių Sąjūdžio vadovų šešėlinis variantas? Turiu mintyje ekstremalių situacijų atvejus (Užkaukazę), kai staiga suimami visi Sąjūdžio vadovai.“ „Mano nuomone, komunistų partija yra mirštanti politinė jėga. Ar verta ją reanimuoti? Ar savarankiška LKP yra visai naujas kūdikis, ar kas kita?“ „Atsibodo kalbos, rašymai, laikraščiai. Tegu žurnalistai važiuoja į kaimą kelti žemės ūkio.“ „Kaip bus formuojamas žemės ūkis nepriklausomoje Lietuvoje? Ar bus kolūkiai, ar kitaip?“ „Šiandien nutraukti pasikalbėjimai su visomis užsienio šalimis, išskyrus Lenkiją. Kodėl? Ar tai nesusiję su įvykiais Azerbaidžane, prašom pakomentuoti.“ „Gal ponas Ozolas paaikšintų per TV, kokiuose užsienio bankuose ir kiek valiutos turi pasidėję Sąjūdžio lyderiai. Ar tai tiesa, ar gandai?“ „Siūlau Sąjūdžio komunistams vienyti visas Lietuvos politines jėgas ir partijas vardan Lietuvos nepriklausomybės.“ „Ar etiška gerb. Motiekai kritikuoti gerb. Brazauską?“ „Kokia Sąjūdžio Seimo tarybos nuomonė apie praėjusią „Atgimimo bangą“? Ar ji nežemina didelių Sąjūdžio siekių? LKP kol kas santūresnė.“ „Atidžiai seku A. Brazausko kalbas, ir jis nuosekliai pasisako už Lietuvos buvimą TSRS sudėtyje. 1989 m. kovo mėn. Maskvos korespondentui pareiškė: „K ideje samostojatelnosti Litvy, kak gosudarstva, ja otnošus otricatelno“ („Argumenty i fakty“, nr. 12).“ „Kada baigsite taip negražiai, negarbingai kalbėti apie visų gerbiamą Brazauską? Žmonės pasipiktinę!“ „Ar nebūtų tikslinga Respublikoje paskelbti referendumą dėl išėjimo iš TSRS?“ „Kaip baigėsi akcija prie saugumo komiteto? Ar vyko šiandien AT prezidiumo posėdis dėl archyvų išvežimo, ką nusprendė?“ „Ar pagrįstos kalbos, kad Motieka ir Ozolas pretenduoja į prezidento postą?“ „Ar tiesa, kad Burokevičiaus CK Raslanas yra atsakingas už jaunimo karinį-patriotinį auklėjimą?“ „Daug dabar reabilituota. Tegu reabilituoja ir Jampulevičių, kuris pasitarnavo vokiečiams, išžudė komunistus ir žydus.“ „Baikite balaganą per televiziją! Ar neturite ką veikti, kad jau ėmėte svarstyti Brazauską?!“ „Perėjūnams ne vieta Sąjūdyje. Vilniaus miesto taryba iškėlė kandidatą V. G. Žmonės, kurie jį pažįsta, žino, kad jis yra nesąžiningas, nedoras.“ „Kodėl Jūs, gerb. Juzeliūnai, būdamas TSRS deputatu, atsisakėte padėti žmonėms, gyvenantiems Elektrėnų laikinoje gyvenvietėje nuo 1961 metų? Atsakėte, kad turite svarbesnių reikalų. Ar po to Jūsų negrauzė sąžinė? Juk ten gyvena žmonės, kuriems net po 80 metų.“ „Kodėl neleidžia pasisakyti jaunalietuviams?“ „Kokie kolektyvai iškėlė į Lietuvos parlamentą Kučerovą, Jonienę, Ivanovą, Burokevičių, kurie įžeidinėja mūsų tautą?“ „Ar Sąjūdis sprendžia ekonomikos klausimus, ar tik drumsčia vandenį, mitinguoja?“ „Šios dienos „Šiaulių naujienose“ išspausdintas straipsnis „Kaip mums neleido iškelti kandidato“ ir kitas straipsnis „Ižūliai ir nepagarbiai“. Šiauliečiai piktinasi Sąjūdžio atstovais, kurie įsiveržė į 13-tos vidurinės mokyklos salę, į Lieporių mikrorajono keturių mokyklų pedagogų ir tėvų susitikimą su Šiaulių miesto komiteto sekretoriumi Stakvilevičiumi. Jie norėjo iškelti kandidatą į LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatus. Sąjūdžio dalyviai privertė juos išsiskirstyti į namus. Jie norėjo priversti iškelti kitą kandidatą. Ar tokiu keliu siekiama vietų parlamente? Mes pasipiktinę Sąjūdžio atstovais!“ „Sėdžiu kalėjime. 1987 metais buvo amnestija ryšium su TSRS 70-mečiu. Dabar artėja laikas, kai sukaks 50 metų Lietuvai. Ar bus amnestija ryšium su LTSR 50-mečiu?“ „Rusų tautybės žmonės kelia šovinistinius reikalavimus visose respublikose. Kodėl jie gyvena visur, tik ne savo tėvynėje?“ „Gyvenu

Montvilos gatvėje. Praėjusią naktį ištisai (nuo 2.00 val.) važiavo karinės mašinos, karinė technika. Ką tai galėtų reikšti?“ „Ar bus referendumas dėl išstojimo iš TSRS?“ „Linkime stiprybės ir ištvermės atlaikyti visus išbandymus!“ „Kur kreiptis norint įstoti į „Jaunąją Lietuvą?“ Kaip mūsų tautos garbingieji vyrai žiūri į turguose gvazdikais prekiaujančius armėnus? Ar tai galima tuo metu, kai jų šalyse liejasi kraujas?“ „Kas yra daugiavaikė motina? Aš turiu šešis vaikus: trys iš jų pilnamečiai, vienas invalidas nuo gimimo (I gr.), du lanko mokyklą. Ar turiu teisę gauti bent taloną apsipirkti? Dabar dešimt žmonių gyvenam trijų kambarių bute (duktė su vyru ir dukrele gyvena pas mus). Į ką kreiptis, kad padėtų dukters šeimai gauti butą?“ „Ar priklausymas kuriai nors partijai gali trukdyti būti sąjūdininku?“ „Mes rinksim tarybų valdžios organą, jis buvo mums primestas. Ar nebūtų tikslinga, kad Sąjūdis liktų atskirai, neišsijungdamas į okupacinę valdžią, ir kreiptųsi į SNO, kuri mūsų okupacijos nepripažįsta?“ „Siūlau suagituoti lietuvius dirbti užsienyje, užsidirbti valiutos ir paaukoti 60 proc. Lietuvos labui. Padėti Lietuvai pakilti valiutos klausimu.“ „Ar teisingai daro Sąjūdis, priimdamas visus iš eilės? Buvęs mokyklos direktorius, persekiojęs mokinius, kurie lankė bažnyčią, dabar yra vienas aktyviausių sąjūdiečių Tauragėje.“ „1945 metais buvau išvežtas į Vorkutą, 1946-aisiais nuteistas dešimčiai metų. Negaunu reabilitacijos, nors prieš metus parašiau pareiškimą. Kur kreiptis?“ „Imonė neturi vadovo. Kolektyvas iškėlė du kandidatus. Valdyba nė vieno netvirtina, žada vadovą skirti patys. Kreiptis į ministeriją yra beviltiška. Patarkite, ką daryti. Rinkimai – sausio 30 d.“ „Kas turi būti paskelbta anksčiau: ar Lietuvos nepriklausomybė, ar SSSR įstatymas dėl išstojimo iš SSSR? O gal šis klausimas neaktualus?“ „Ką Sąjūdis mano apie referendumo dėl Lietuvos apsisprendimo teisės surengimą dar šiais metais? Mano manymu, delsti ir laukti „geresnių“ laikų neverta.“ „Kalbat apie nepriklausomybę, kritikuoja Brazauską, bet negalvojate apie ekonomiką. Vien dėl kritikos galime ne ten nueiti.“ „Nejaugi Brazauskui reikia iš krūtinės išsiimti širdį ir parodyti? Ko iš jo nori sąjūdininkai?“ „Sąjūdis dabar labiau galvoja apie portfelius, o Brazauskas nuosekliai galvoja apie Lietuvą.“ „Kodėl jau trečioje „Atgimimo bangoje“ užsiimate vien LKP kritika? Ar nėra kitų problemų?“

Pirmosiose 1990 metų laidose Sąjūdžiui tapo aišku: jo palaikymas nebe toks visuotinis. Daugelis rinkėjų, ypač po komunistų atsiskyrimo nuo Maskvos, iš pradžių nesuprato, kad yra skirtumas tarp Sąjūdžio ir LKP. Bent iš pradžių suveikė komunistų mimikrija, ypač kai jie paskelbė, kad taip pat kovoja už nepriklausomybę, tik kitais metodais. Tačiau kai jie neišdrįso tiesiai pasisakyti už Lietuvos valstybingumą, žmonės balsavo už Sąjūdį.

Prieš mane lapeliai su užrašytais žiūrovų skambučiais į 1990 m. kovo 7 d. „Atgimimo bangą“. Matyti, kaip pralaimėjusi rinkimus pusė bando užginčyti jų rezultatus ir išlaikyti valdžią, panaudodama visuomenėje populiarų savo lyderį.

„Nuo ryto lig vakaro girdime, kad Lietuvai reikia prezidento, kuriuo turi būti Algirdas Brazauskas, o jį rinkti turinti visa tauta. Rupeika ir Preidytė, turėdami rankose mikrofonus, siekia vienpusiškai formuoti visuomenės nuomonę. Ar tai derinasi su žurnalisto etika? Jie teigia, kad nesą lygių gerb. Brazauskui. Nejaugi nėra kitų nuomonių, ar tam išrinkome naują parlamentą, kad vėl įsigalėtų asmenybės kultas? Ar tai, kad rinkimuose laimi Sąjūdžio remiami deputatai, jau savaime nerodo tautos valios?“ „Vidurinėje mokykloje buvo renkami parašai Algirdui Brazauskui remti, renkant jį prezidentu. Organizavo LKP sekretoriai. Ar visa Lietuva, ar tik LKP renka Respublikos prezidentą?“ „Susidaro vaizdas, kad Radijo ir televizijos komitete kompartija uzurpavusi visą valdžią ir bruka tautai savo kandidatą ir savo nuomonę, kas jį turėtų rinkti. Ar naujai išrinkta Aukščiausioji Taryba gali ką nors padaryti, kad kompartija nesijaustų radijo ir televizijos šeimininke?“ „Dauguma Lietuvos liaudies – už gerb. Brazauską. Mes jį matome kaip asmenybę, kuri gali ginti tautos

interesus tiek Maskvoje, tiek ir kitose šalyse.“ „Partinis aparatas naudoja ekonomiką kaip politinio šantažo priemonę tam, kad išgąsdinta tauta išrinktų LKP pirmąjį sekretorių į prezidento postą. O kaip atrodo jums, gal pakomentuotumėt?“ „Sveikinu Sąjūdį, laimėjusį rinkimus! Tačiau nerimauju dėl to, kad Sąjūdis (Antanavičiaus siūlymu) vykdomąją valdžią ir AT pirmininko postą rengiasi atiduoti į pralaimėjusios partijos rankas.“ „Kas šiuo metu Respublikai svarbiau – Brazauskas kaip žmogus, su kuriuo Gorbačiovas kalbasi kaip lygus su lygiu, ar Landsbergis, apie kurį Gorbačiovas net nenori klausyti? Ką jūs matote būsimu prezidentu?“ „Siūlau paskirti gerb. A. Brazauską Ministrų Tarybos pirmininku, kad jis, kaip patyręs ekonomistas, konkrečiais darbais ištrauktų Lietuvą iš to ekonominio kracho, į kurį ją įstūmė jo vadovaujama partija.“ „Kodėl mėtomi akmenys į A. Brazausko daržą? Negražu Sąjūdžiui, gėda!“ „Tiek Sąjūdis, tiek LKP siekia nepriklausomybės, o ką darysim, kai sustos fabrikai, nevalgys žmonės?“ „Vyksta totalinis komunistų spaudimas rinkti Brazauską prezidentu. Tai būtų baisinga klaida, be to, nežinomi jo įgaliojimai. Nepriklausomoje Lietuvoje prezidentu gali būti tik Sąjūdžio atstovas. Jie pakėlė tautą šventam žygiui į laisvę. P. S. Sigitas Geda senai perspėjo, kad komunistai gali parduoti Lietuvą.“ „Prekybininkai remia gerb. Brazauską. Kodėl? Mes to klausėme drg. Juršėno, Rupeikos, jie nekomentuoja. Gal pakomentuotumėte?“ „Kaip Sąjūdis žiūri į tai, kaip Brazauskas save reklamuoja per televiziją ir kokie žmonės siūlo jį rinkti į prezidento postą?“ „Mes nenorime, kad prezidentu būtų Brazauskas. Į krūmus lenda ir žmonės gąsdina.“ „Kodėl komunistai atsako šūkio „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities“? Ar ne todėl, kad pralaimėjo rinkimus? Tą galima buvo suprasti iš Brazausko interviu „Panoramoje“. „Sveikiname su pergale. Tikime jumis ir norime, kad prezidentu būtų Sąjūdis.“

Iš tų klausimų (išliko 107 rašteliai, užfiksavę skambučius į tą paskutinę prieš Kovo 11-ąją „Atgimimo bangą“) matyti, kad visuomenė skilusi. Ją suskaldė tie, kurie nenorėjo atiduoti valdžios. Po dvejų metų jie laimėjo rinkimus. Tačiau balsuodami už Nepriklausomybės Aktą to nežinojome. Straipsnį baigsiu dviem telegramomis iš tų, kurias gavome tą vakarą laidos metu.

„SKUBI=VILNIUS KONARSKIO 49 TELEVIZIJAI ATGIMIMO BANGA = GERBIAMI SAJUDZIO DEPUTATAI TVIRTAI ZENKITE I NEPRIKLAUSOMYBE VINCO KUDIRKOS O NE BRAZAUSKO SIULOMU KELIU LKP ORGANIZUOJAMAS BRAZAUSKO KULTAS LIETUVIU TAUTAI NEPRIIMTINAS = RAGAUSKO SEIMA KAUNAS“

„VILNIUS KONARSKIO 49 TELEVIZIJOS ATGIMIMO BANGAI = BRANGUS SAJUDIECIAI DEKOJAME JUMS UZ GERAI ORGANIZUOTA RINKIMU EIGA BEI JOS PUIKIUS REZULTATUS SAVO DZIAUGSMUS IR VILTIS SKIRIAME JUMS = VITKAUSKIENES SEIMA KAUNAS“

Lietuvos televizijos laida „TV forumas. Sąjūdis“. Iš kairės: Algimantas Nasvytis, Algimantas Čekuolis, Česlovas Juršėnas (vedėjas), Alvydas Medalinskas, Petras Vaitiekūnas, Bronislavas Juozas Kuzmickas, Vitas Tomkus, Kazimieras Motieka. Vilnius, 1988 m. spalio 15 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. LCVA

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

KARAS AR REVOLIUCIJA?

Nors tai viename, tai kitame pasaulio kampe smilksta karo židiniai, mes gyvename taikos nuotaikomis. Tos nuotaikos – tai ne tik žmogui įgimtos ramybės troškimas, ne tik nenoras galvoti, kas būtų, jei kultų trečiasis pasaulinis karas (tai faktiškai reikštų neabejotiną žmonijos žuvimą), taigi ne tik dėl mūsų lepumo ir baimių mes gyvename taikos viltimis: įvairūs pasitarimai, konvencijos, sutartys, ypač Rusijos ir Jungtinių Valstijų sutartis dėl branduolinio ginklo ribojimo, kuri turėtų tuoj išaugti į sutartį dėl visiško branduolinio ginklo uždraudimo ir nusiginklavimo (tai reikštų ištis naują pasaulio gyvenimo erą), įvairios taikos ir nepuolimo sutartys Europoje sakyte sako, kad galbūt ateis taikos metas, kad galbūt bus suvokta, jog nugalėtojų naujame kare nebus!

Labai žmogiškos, labai viliojančios, labai gražios tos mūsų viltys! Istorija rodo, kad jos visada ypač sustiprėdavo prieš didžiuosius tragiškus įvykius. Pakanka prisiminti Antrojo pasaulinio karo išvakarės ir garsiąsias Vokietijos ir Rusijos nepuolimo sutartis, už kurių kaip už skydų abi šalys įtemptai rengėsi susirėmimui, skubėdamos kiek įstengia, kad pirmoji ji, o ne priešininkė, galėtų pulti (dangstoma Raudonosios armijos galingumo mitu – atseit mes tokie stiprūs, kad užpuoliką tuoj išmesime už sienos ir sumušime jį jo paties urve – Stalino strategija ir taktika buvo puolimo strategija ir taktika; iš dalies ir dėl to armija buvo visai paralyžiuota, kol išmoko gintis, o ne pulti, kaip buvo rengiamasi, atėjus laikui, kai Hitlerio armijos pasklis po užkariautą dalį ir Vokietija nebegalės koncentruotai gintis, neprarasdama užkariautųjų plotų).

Istorija mus mokė ir žiauriai baudė už jos pamokų nepaisymą, tačiau žmonių viltys yra toks balzamas, kad šiandien mes ir vėl norime geriau nusigręžti ir negalvoti, kas slypi už visų tų sutarčių, negu pro visą tą propagandinę triukšmą pažvelgti į akis tiesai, savo likimą atimti iš saujelės avantiūristų ir perimti jį į savo rankas.

Kas dedasi šiuo metu pasaulyje? Kokie biudžetai skiriami karo reikalams ir kokią dalelę jų sumų sudaro žmonių gerbūviui skiriamos sumos? To mums niekas nepasakys nei Maskvoje, nei Vašingtone, nei Pekine, nei dar kur kitur – tai karinė paslaptis, su kurios visagalybe sutinkame nė nesusimąstydami, kad tas sutikimas reiškia sutikimą būti žudomam! Sutiksime ar nesutiksime su tuo, kad liaudis neturi žinoti, kokią jos uždirbtų turtų dalį vyriausybė skiria karui, – vis tiek nieko nesužinosime. Galų gale to mums ir nereikia – mes matome tai iš mūsų kasdienio gyvenimo faktų: juo toliau, juo labiau trūksta būtiniausių pragyvenimo reikmenų, butų, maisto ir t. t. Kurgi dingsta tas daugiau kaip dviejų šimtų milijonų žmonių triūsas? Kuo jis virsta?

Jis virsta naujomis raketomis ir raketodromais, kurių Tarybų Sąjunga dabar turi daugiau negu bet kuri kita pasaulio valstybė, virsta naujais naikintuvais, bombonešiais ir aerodromais, virsta nauju laivynu ir ypač povandeniniais su branduoliniu ginklu laivais, sukoncentruotais visose pasaulio jūrose ir vandenynuose, virsta pagalba „išvaduojančioms“ arba kariaujančioms mažosioms šalims, kurių draugystę reikia užsitikrinti būsimojo karo atveju. Toks pat vaizdas ne tik „šioje pusėje“, bet ir ten, Amerikoje. Kone kasmet rengiami grandioziški manevrai, kurie atbaido priešininkus, o iš mūsų atima paskutines žmogiško gyvenimo galimybes.

Kam visa tai reikalinga?

Oficialioji propaganda tvirtina: pasaulyje tokia situacija ir reikia būti stipriam (Pasakėlių apie JAV imperializmo agresyvumą nebesinori nė prisiminti, kai pasirodė, kad

„imperialistai“ mieliau prekiauja, o ne kariauja, kad vardan sėkmingos prekybos jie atsisako savo ankstesnių politinių idealų taip greitai ir taip noriai, kaip nė tikėtis nebuvo galima. Pavyzdžiui, JAV Kongrese vienam kongresmeniui pasiūlius boikotuoti prekybos sutartis su TSRS, jei pastaroji neatšauks savo nutarimo dėl emigruojančių žydų išpirkos, pasiūlymas buvo atmestas tuo pretekstu, neva prekybos negalima painioti su politika, nors nepolitiškos prekybos nėra ir negali būti; arba, pavyzdžiui, Taivano išdavimas, kad tik būtų galima susitaikyti su Kinija). Stipriam būti reikia, bet ką reiškia ta formulė, kai ir taip jau stipriausios pasaulyje karinės pajėgos ugdomos tempais, kurie pralenkia visų kitų valstybių karinės galios vystymo tempus? Kam ta stipriausia pasaulyje armija? Apsiginti?

Ir Hitlerio, ir Stalino armijos buvo kuriamos apsiginti. Iki tam tikro laiko.

Kam Tarybų Sąjungai reikalinga šita gigantiška armija, aiškėja iš tų ideologinių principų, pagal kuriuos ji buvo sukurta ir vadovavosi visą savo gyvavimo penkiasdešimtmetį.

Revoliucija Rusijoje galėjo laimėti tik todėl, kad carų imperIALIZMAS su visais nepabaišiamais imperijos karais taip nuskurdino žmones, jog jų gyvenimas buvo tolygus lėtam merdėjimui ir tikrai nebeliko ko prarasti, tik gyvybę, tad jie buvo linkę jos netekti revoliucijoje, o ne alkanėje buityje. Karas, išvarginęs visas kariaujančias šalis ir atnešęs baisią suirutę, buvo patogi proga nuversti carą. Revoliucija įvyko, kaip prinokęs obuolys nukrito: sosto caras atsisakė, kai paaiškėjo, kad jo neberemia net ištikimieji generolai.

Spalio revoliucija (iš esmės – valstybinis perversmas) galėjo įvykti todėl, kad karo suirutėje pradėti naują, demokratinį gyvenimą buvo ne taip jau paprasta. Tačiau Rusijos veikėjai sėkmingai tvarkėsi, ir ne veltui Leninas rašė: „Šiąnakt arba niekada, rytoj bus vėlu“.

Spalio perversmas galėjo įvykti todėl, kad Rusija turėjo stiprią centralizuotą partiją, apsiginklavusią ne tik ginklais, bet ir idėjomis apie brolybę, lygybę, amžiną taiką, draugystę – idėjos kartais stipresnės už visus kitus ginklus.

Revoliucija įvyko, susikūrė nauja valstybė, kuri greitai ne tik atstatė carų užkariautas sienas, bet ir išplėtė jas. Visų žmonių lygybė baigėsi naujos išnaudotojų klasės – partijai priklausančių žmonių klasės – atsiradimu. Užtenka prisiminti įvairias lengvatas ir privilegijas, kuriomis naudojasi beveik visi partijos nariai, būtinumą stoti į partiją, jei savo gabumais ko nors pasieki ar nori pasiekti, t. y. jei partija mato, kad esi „neeilinis“ bent jau savo kieme ir t. t. Visų žmonių ir tautų brolybė baigėsi kalėjimais ir koncentracijos lageriais, ne vienos tautos sunaikinimu ir didesniųjų tautų laipsniška asimiliacija „tautų draugystės“ vardan. Kalbos apie taiką baigėsi karu, kuriame pirmąkart buvo akivaizdžiai pajusta „rusų liaudies jėga“ ir padaryta daug svarbių išvadų. Kalbos apie visų pasaulio tautų brolybę ir pasaulinę revoliuciją išvirto į protarybinių režimų kūrimą ir apgaule, per prievartą teikiant „brolišką pagalbą“ („liaudies demokratijos šalys“), finansuojant užsienio (netgi tokią kaip Prancūzijos) komunistų partijas.

Kilniais šviesiais idealais apsiginklavusi 1917 metų Rusija po penkiasdešimt metų tapo imperialistiškesnė už bet kokio caro Rusiją.

Kaip tai galėjo įvykti?

Istorinių aplinkybių labai daug ir visos jos svarbios. Svarbiausia, deja, yra ne istorinė, o ideologinė: pasaulinės revoliucijos idėja tikrovėje virto pasaulio užkariavimo idėja dėl tos paprastos aplinkybės, kad kiekviena pasaulio tauta nori gyventi gerai, bet visų pirma – savarankiškai.

Savarankiškumas yra didžiausias pasaulinės revoliucijos stabdys, visi, kas trukdo jai ateiti, yra jos priešai, taigi ir visos pasaulio tautos yra Rusijos, kaip tos revoliucijos vadovės, priešai. Mažas tūkstančius kartų pasikartojęs istorijos paradoksas: ir kryžiuočiai, kurie nešė lietuviams krikščionišką šviesą, o buvo tik grobikai, ir ispanai, kurie indėnams įskiepijo tikėjimą ir naikino juos milijonais, ir anglai, kurie mokė kultūros indus, o buvo jų išnaudotojai. Rusams atsitiko tas pat, kai tik jie iškėlė koją iš savo kiemo: jie vadavo

Pabaltijį, Suomiją, o tapo užkariautojais, jie atnešė laisvę Vidurio Europos tautoms, o tas laisvės dovanas reikia įteikinti su tautų pagalba.

Beje, Rusija jau nė nesidrovi: yra stipri, jos paiso visas pasaulis, tad ko gi varžytis: nesutinkančiuosius su ta tvarka galima sugrūsti į beprotnamius (kaip, pavyzdžiui, kadaise Jekateriną Radisčiovą – patikrinta priemonė sukompromituoti žmogų prieš reikalo neišmanančią liaudį), o užsieniui telieka ta pati ideologija, tik jau kaip tankų ir branduolinės bombos saugomas muilo burbulas.

Ko rusams verta tautų draugystė, puikiai parodo Kinijos pavyzdys: mažiau nei per dešimtmetį iš didžiosios broliškos tautos ji virto didžiausiu priešu ir agresoriumi, su kuriuo susitarti sunkiau negu su garsiuoju Amerikos imperializmu.

Atmesdami visus „pasaulinės revoliucijos“ dirvoje išaugusius didžiarusiškosios pasaulio sutvarkymo arba, paprasčiau, pasaulio užkariavimo ideologijos prietarus, į Kinijos klausimą pamėginkime pažvelgti iš bendražmogiškųjų pozicijų (kurias, beje, taip įnirtingai „atmeta“ tarybinė ideologija). Jeigu rusams niekas daugiau nesvarbu, kaip tik nesavanaudiškai padėti kiekvienam vargstančiam ir nuskriaustam, tai kodėl ta pagalba kinų tautai negalėtų pasireikšti jiems taip reikalingos gyvenamosios erdvės suteikimu? Juk kinai yra gamtos didžiai nuskriausti: gyvena teritorijose, kurių tik maža dalelė tinka žemdirbystei, ir net kiniškas stropumas jei ne šiandien, tai rytoj jų nebegalės išgelbėti nuo bado. Kodėl žmogiškumo sumetimais vadovaujantis iki galo nuosekliai, neatrėžti jiems tuščių Tolimųjų Rytų plotų – tedirba sau, teaugina ryžius ir mėsą, tevalgo iki soties, tebūna draugais, bičiuliais ir broliais. Juo labiau, kad „kinų pretenzijos“ nėra be pagrindo – jie kalba apie teritorijas, kurios iki 1862 metų Rusijai nepriklausė, kurias apgaulingomis sutartimis prie Rusijos tik 1862 metais prijungė Muravjovas, tas pats, kuris po metų išgarsėjo kaip Lietuvos ir Lenkijos sukilimo malšintojas, „tvarkos“ šitime imperijos kampe organizatorius. Mes jį pažįstame ir pažinsime kaip Muravjovą-koriką, o būtent šito generalgubernatoriaus autoritetu ir sąžiningumu „remiasi tikroji visų darbo žmonių visame pasaulyje interesų gynėja“ Tarybų Sąjunga! (Beje, šiuo atveju geriau tikėtų sakyti – tarybinė Rusija arba Maskva.) Kodėl vienos pasaulio tautų darbo žmonių interesai tampa „Mao Czedongo klikos“ interesais (Mao ir jo klika tikrai nei badauja, nei badaus!), kodėl „nesavanaudiška ir broliška parama pasaulio tautoms“ staiga virsta klyksmais apie agresiją, kai paprašoma grąžinti užgrobtas žemes, nors tai būtų paprasčiausias gamtinės ir istorinės neteisybės atitaisymas ir tikrai nuoširdi parama draugui ir broliui. Jeigu už ginklų siuntas neleidžiama įsirengti dar vienos ar kelių karinių bazių (kaip, pavyzdžiui, Egipte ar Kuboje) – draugas virsta priešu, brolis – agresoriumi. Mūsų liaudis gerai apie tokias metamorfozes sako: kuo pats kvepia, tuo kitą tepa. Jeigu pasaulinės revoliucijos vardan nepavyksta bent slapčia į brolio daržą kojos įkelti – brolis ne brolis, jeigu brolybės vardan reikia atiduoti kadaise iš brolio paveržtas žemes – jos be jokių sentimentų tampa šventomis (!), *iskonno russkimi* ir t. t., kurių neliečiamybė patvirtinama grėsmingos visa naikinančios armijos ginklų žvangesiu.

Nebūkime naivūs pesimistai: Amerika nepuls niekada – to jai neleis padaryti jos žmonės. Nebūkime naivūs optimistai: dabartinės Rusijos ir Kinijos derybos sienų klausimu gal ir baigsis koku nors kompromisiniu susitarimu, tačiau tas susitarimas (tegul ir perduodant tam tikrus plotus Kinijai), tik laikinai atleisčių įtampas atmosferą: šiaip ar taip, tas susitarimas, jeigu jis bus su bent kokiomis nuolaidomis Kinijai, reikš Rusijos kaip „pasaulio proletariato vadovės“ autoriteto žlugimą ir Kinijos autoriteto bei galios augimą, jos faktišką tapimą trečiojo pasaulio vadu. Rusijos autoriteto žlugimas reikštų ir jos ideologijos krachą, o šis – realų jos didybės saulėlydį, nes viena po kitos atkristų Rusijos pavergtos tautos (visų pirma, pavyzdžiui, Rumunija, Čekoslovakija, Lenkija, Vengrija, po to – Pabaltijys, Ukraina ir t. t.) – Rusija liktų vienu viena ir būtų priversta užsiimti rimta kūrybine, o ne karine veikla.

Ar ji panorės to, turėdama šitokią karinę galią? Ar perkaršę jos vadai, kuriems vis tiek tuoj reikės mirti, nepanorės pasinaudoti savo galia – *budj što budet*, kad tik išsaugotų savo ideologines schemas arba bent „žūtų garbingai“.

Spėliojimai – bergždžias reikalas. Reikia padaryti, kad nereikėtų šitaip spėlioti. Kad ramia galva ir širdimi galėtume žvelgti į rytdieną ir gyventi su visais kaip broliai su broliais pagal pačius aukščiausius bendražmogiškus principus, o ne demagogišką „klasinį požiūrį“.

Šiandien, kai pasaulio taika primena greičiau giedrą prieš audrą, kai aiškiai suvokiame karo beprasmiškumą ir matome karo linkme nukreiptas milžiniškos valstybės pastangas, mes, dėl kurių tos pastangos ir yra galimos, turime sau atsakyti į klausimą, ko norime patys: KARO ar REVOLIUCIJOS?

Revoliucija naujojoje Rusijos imperijoje bręsta! Kai po Nikitos Chruščiovo „taikaus sugyvenimo“ eksperimentų paaiškėjo, kad bet koks ideologinis atlydis veda prie diktatūros žlugimo (geriausias pavyzdys – Čekoslovakijos bandymas socializmą padaryti bent kiek žmoniškesnį, gyvybingesnį), prie lankstesnės ūkinės sistemos, kurioje dogmatikai tuojau pat išvydo „kapitalizmo restauraciją“ ir „autoriteto žlugimą“, Leonido Brežnevo suorganizuotas vyriausybines perversmas ir po to ėjęs „varžtelių priveržimas“ pirma viduje, paskui – išorėje, dabar – jau iki tratėjimo – vėl viduje daugybei žmonių atvėrė akis: su karinių ir ideologinių haliucinacijų apsėstais bepročiais žmonių kalba susikalbėti nebus įmanoma.

Ką reiškia visi vadinamieji intelektualų procesai, Aleksandro Solženycino byla, pabėgimai į užsienį, susideginimai, sukilimai (vien tik šiais metais du: gegužės mėnesį Kaune ir liepos mėnesį Petrozavodske) ir visas kitas bruzdesys? Jis reiškia, kad žmonės ima ne tik kitaip mąstyti, žmonės ima nesitaikstyti, žmonės ima kovoti. Kiek daug pagiežos, pykčio ir ryžto susikaupę žmonėse, rodo 1972 m. vasaros įvykiai Petrozavodske. Sukilimas, kurį malšino armijos daliniai, įsisiūbavo visai atsitiktinai, kai tris girtus suėmė milicijos mašina, vienas jų, degdamasis cigaretę, padegė mašiną ir pats sudegė, milicijai neskubant gelbėti „veltėdžių“. Žmonės užpuolė ciniškus „tvarkos saugotojus“, prasidėjo peštynės, kurios buvo ženklas susirinkusiai miniai. Miestas užsiliepsnojo kaip parako statinė.

Parako statines primena daugelis naujosios Rusijos imperijos miestų, ypač „nacionaliniuose pakraščiuose“. Tačiau daug žmonių dar gyvena iliuzijomis, daugelis sugniuždyti saugumo teroro, bijo dar didesnių represijų.

Atėjo metas, kaip ir carų laikais, pasakyti: mes neturime ko prarasti, mes tik metais kitais anksčiau, o ne vėliau, galime prarasti gyvybes.

Valdžios avantiūristai žino tas nuotaikas, supranta, kad „vidus“ yra kur kas pavojingesnis už bet kurį „išorės“ agresorių: su anais galima susitarti, atidavus kad ir Sibirą iki Uralo, o su šiais „vidiniais“ – ne, jeigu nebus atsisakyta iki šiol vykdytos politikos ir žmonių engimo. Bet kadangi tiek Tolimųjų Rytų praradimas, tiek imperialistinės politikos atsisakymas reiškia tą patį, ar nepabandys valdovai, kaip visada buvo istorijoje, revoliucinį kraują nuleisti, konfliktą išvesdami už imperijos sienų? Galima neabejoti – bandys, nes ir revoliucijos, ir karo atveju pasaulio užkariavimo pagrindu išugdyta biurokratinė imperialistinė sistema turės žlugti: demagogams tai ir vienu, ir antru atveju reikštų mirtį, ir jie, nereikia abejoti, pasirinks karą, o ne revoliuciją, nes karą, kaip mano jie, dar – galbūt – pavyktų paversti ne pasauliniu, o lokaliu karu su drauge Kinija (ne veltui taip stengiamasi sudaryti nepuolimo sutartis su Europos valstybėmis ir JAV, tuo pačiu ugdant armijos galią). Mums tai vis tiek reikštų mirtį – ne vienam, o kelioms dešimtims milijonų žmonių. Revoliucija pareikalaus aukų, tačiau ne tokių milžiniškų, mums ji bus kova už gyvenimą, o ne už mirtį.

Į klausimą – karas ar revoliucija, mes atsakome: REVOLIUCIJA!

Ir tai supranta valdžios avantiūristai! Tada klausimas iškyla taip: kas anksčiau – arba mes susiorganizuosime revoliucijai, arba jie mus sunaikins kare! Karas ir revoliucija yra

dvi alternatyvos, kurios valdo šią taikos dienų atmosferą kaip nematomos ir visa apimančios jėgos.

Valdytojai rengiasi pasiutusiems tempais, revoliucija bręsta lėčiau. Visomis išgalėmis ir kiekvienas turime dirbti, kad ji įvyktų anksčiau! Neleiskime savęs išskersti kaip romių naminių gyvulių dėl kažkokių maniakų užmačių! Kurkime visuotinio nepakantumo atmosferą bet kokiam administravimui ir įsakinėjimui! Kovokime dėl elementariausių buitės, žmoniško gyvenimo teisių! Reikalaujame liaudžiai atsiskaityti, kur eina jos darbo triūsas! Demaskuokime demagogus visuotiniuose susirinkimuose! Profsąjungas ir partines organizacijas paverskime pirminiais kovos už žmogišką sąžiningumą, garbę, atsakomybę postais! Demonstruokime su savo, o ne nežinia kieno interesus išreiškiančiais šūkiais. Kovokime, jeigu mums primes ginkluotą kovą! Armija didelė galybė, bet juk tą galybę valdome mes patys, mūsų sūnūs!

Nublokšti avantiūristų gaują nuo valdžios vairo, sunaikinti biurokratinį policinį valstybės aparatą, sukurti valstybę demokratinių ir tikrai laisvų rinkimų pagrindu, tokią valstybę, kurioje būtų vietos ir socializmo principams, ir individualios iniciatyvos laisvei – toks turi būti mūsų reikalavimas tiems, kurie veda mus į pragaištį, bet dar labiau – sau patiems.

Dabar viskas priklauso nuo mūsų valios.

Nuo mūsų pačių valios priklauso, ar rasime kelią iš susidariusios aklavietės į tikrai žmogišką ir prasmingą pasaulį!

*Spausdinama iš rankraščio, 1972 m. rugsėjo 17 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 398*

1973.1.16-21

BANDYMAS PAŽVELGTI Į MEIT!

Daug būta įvairiausių nelaimių Lietuvos istorijoje: marasai, žemės, užkelta karas ir melis. Laimės žemės, užkelta, prieopandaj' neis. ugdyta brandi: ir kultūros.

Tai, kas, nors ir apšvaistytas, neįsivertęs, neįsivertęs, Lietuvos, tai šio laiko dar išliks.

Kaip ji atrodo po trisdešimt pasaulinio karo, karo ir kijeja, kuriamis, kaip esdė simptomai, Lietuvos gyvybė bus bandoma palaukti galutinai - išlaikyti gyvybę.

Kas tai esdė? Beveik visas žmonijos tautos: daugelis jais įvykusių palatų. Karas bus negalimas. Kas, tai, is, neįsivertęs to kio šiuo, išsivertęs. O tai, šiuo laiko: Lietuvos alieja pavydys, išvyniai, ka. riuomenis. Motyvas bus evaluotas: kitas visis, šia bus atgautas. Lietuvos tautos: patojus, nuomonių, paskatinti, nuomonių, kaip išliks, neįsivertęs. Ugi raso žemės, natūraliai nustandis (jei po to karo kijeja ir vis išliks, kaip ji tiki).

Toliau, dar, apytiksliai bus pabrėžtas Lietuvos vaidas. Ką gi dar?

MĄSTYMAI

NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS IR IMPERIJOS

PROF. VYTAUTĄ RADŽVILĄ KALBINA EDVINAS JUSYS¹

Edvinas Jusys. *Profesoriau, Kremlius vykdo denacifikaciją Ukrainoje, ir visi suprantame, ką tai reiškia. Kaip teoriškai paaiškinti šį reiškinį, kokie Rusijos tikslai?*

Vytautas Radžvilas. Pirmiausia reikėtų pradėti nuo to, kas šiandien svarbiausia: vyksta dvejopa sumaištis – ne tik geopolitinė, bet ir intelektualinė. Šita sumaištis yra nepaprastai pavojinga, nes kai kalbame apie labai rimtus politinius dalykus, didžiausia nuolatos tykanti grėsmė yra nesugebėti atpažinti ir tiksliai įvardyti, kas vyksta.

Savo prigimtimi ideologija yra tam tikros visuomenės vizijos projektas, primenantis architektūrinį, nes juo mėginama parodyti, ant kokių pamatų turi būti statoma visuomenė, kaip ji turi būti sutvarkyta, kokie tos visuomenės tikslai. Tokių projektų tykantis pavojus yra tas, kad nepaprastai sunku atpažinti, kada projektas yra realistiškas, o kada atitrūkęs nuo tikrovės. Ideologiniai projektai savo esme yra hipotetinės proto konstrukcijos, kitaip tariant, jiems galioja tas pats principas kaip ir gamtos moksluose, kur neatsitiktinai sakoma, jog „teorija yra teisinga, nes galioja.“ Ką tai reiškia? Kadaise turėjome Niutono fiziką, bet paaiškėjo, kad esama dalykų, kurių ši fizika nebepaaiškina. Atsirado naujos teorijos. Kaip gamtos, taip ir socialinio žinojimo srityje veikia labai griežti principai, bet kai iškeliama fundamentali politiniai ideologiniai projektai, jų veiksmingumo ir tikrumo negalima patvirtinti gamtos mokslų metodais, eksperimentais. Socialinių mokslų srityje padariniai iš tikrųjų patikrinami praktiškai, bet išryškėja tik po daugybės metų ar net po dešimtmečių. Dažnai būna per vėlu, klasikinis pavyzdys yra komunistinis eksperimentas, kurį vykdė Sovietų Sąjunga ir Kinija XX amžiuje. Kai buvo atsitokėta, buvo per vėlu, nes praradus sąlytį su tikrove ir per toli nuo jos atitrūkus ją atkurti tampa per sunku.

Istorinių pavyzdžių apstu: kad ir Sovietų Sąjunga, kai pradėjo jai lemtingą karą Afganistane. Be abejo, jos vadovybė puikiai žinojo, kas tai per šalis, kad tai iš esmės dar feodalinio tipo visuomenė. Ji buvo užtvindyta sovietų agentais, kurie įspėjo, kad ši avantiūra yra labai pavojinga. Tačiau kas laimėjo? Be abejo, ideologinis angažavimasis, nes užsiimantis ideologine propaganda nejučia peržengia ribą, kai pradeda ja tikėti pats ir nugrimzta į beviltiškas iliuzijas. Sovietai nuoširdžiai patikėjo, kad Afganistane esąs kažkoks proletariatas, kuris nori atsikratyti išnaudotojų valdžios ir tik laukia išlaisvintojų. Kaip tas proletariatas pasitiko išlaisvintojus, žinome.

Lygiai tas pats atsitiko ir Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Žinome, kaip jos baigė savąjį karą Afganistane. Dabar jau visi pripažįsta, kad jie taip ir nesugebėjo apsispręsti, ko siekia toje šalyje.

Galiausiai turime pavyzdį, kuris yra visiškai naujas. Tai, be abejo, Vladimiras Putinas. Visiškai akivaizdu, kad net jeigu jo žvalgyba buvo absoliučiai beviltiška, kad buvo iššvaistytos milžiniškos lėšos, skirtos rengti vidaus sukilimą Ukrainoje žengiant rusų armijai, ir daugybė šitų dalykų buvo paprasčiausias melas ir egzistavo tik popieriuose, o pinigėliai tekėjo į kažkieno kišenes, vis dėlto iškyla klausimas, kaip žmogus, tarnavęs sovietų užsienio žvalgyboje, galėjo būti toks aklas. Principinis atsakymas yra aiškus – ideologinė autohipnozė. Šia prasme galima teigti, kad Putiną paradoksaliai pražudė tai, kad jis buvo superidėjiškas. Superidėjiškais – vyresnioji karta turbūt atsimena – ir sovietmečiu vadindavome

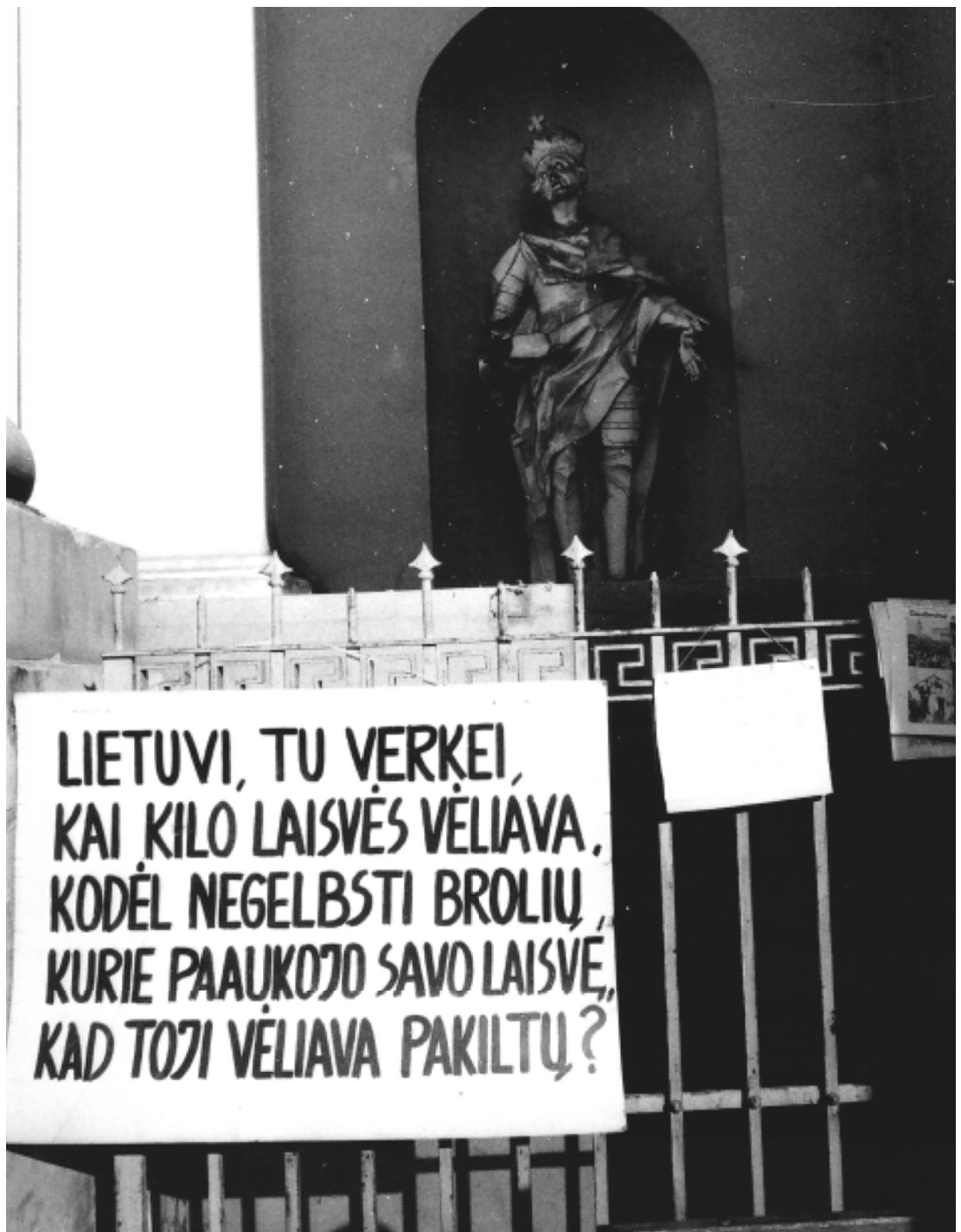
¹ Interviu parengtas pagal prof. V. Radžvilą ir E. Jusio pokalbį tinklalaidėje „Neredaguota“ 2022 m. gegužės 12 d. Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=V188IUoyzTw>.

tuos komjaunuolius ir komunistus propagandininkus, kurių sakomi dalykai kiekvienam sveiko proto žmogui keldavo šypseną.

Iliuzijoms pasidavė ne tik Putinas.

Bet kokios tos iliuzijos? Žinome, ko norėjo sovietai. Ar Putino noras buvo panašus, ar kitoks?

Putino vaizdinys buvo iš esmės sovietiškas, tik kitaip įpakuotas. Mat jeigu kalbame apie denacifikacijos programą, ta programa iš tikrųjų yra nuožmi, nes kaip tik šiomis dienomis vienas Rusijos Dūmos deputatas labai aiškiai pasakė, kad ukrainiečius reikia denacifikuoti. Iš esmės Ukrainos laukė siaubingi dalykai.

Zenono Nekrošiaus nuotrauka. LCVA

Ypač tu, kuriuos paėmė į savo teritoriją.

Taip, bet jeigu jie būtų užgrobę visą Ukrainą, visur būtų vykdomas totalinis valymas, kitaip tariant – denacifikavimas, kuris realiai būtų reiškęs, kad visi bent kokią tautinę valstybinę sąmonę turintys ukrainiečiai būtų buvę represuojami, o patys sąmoningiausi ir atkakliausi – tiesiog fiziškai naikinami. Tad natūraliai kyla klausimas, kokia yra sumaištis galvose? Tai štai – Putinas skelbia denacifikacijos programą, o tuo pat metu mūsų žinia-sklaida, politologai aiškina, kad Putinas elgiasi kaip nacistas, kad jo režimas yra fašistinis arba nacistinis. Įsigilinkime, ką tai reiškia. Nacistas Putinas denacifikuoja ukrainiečių nacistus. Vadinasi, jeigu to prieštaravimo nepastebime, tai rodo, kad gyvename ideologinių vaizdinių pasaulyje. Kodėl tai yra svarbu? Todėl, kad pastebėję tokį prieštaravimą, galėtume suprasti, koks iš tiesų yra priešininkas. Patetiškai teigti, kad tai yra naujas Hitleris, nieko neduoda. Šitas karas objektyviai lems, kad turės būti pertvarkoma tarptautinė geopolitinė ir saugumo architektūra, kad iš esmės turės įvykti – ir jau vyksta – milžiniški pokyčiai didžiulėje erdvėje, kurią vadiname eurazine. Šiuo atveju kalbėdamas apie Euraziją turiu omenyje ne tik putinišką euraziją, kaip jis ją supranta, nes įvardijant tiksliai Eurazija iš esmės yra žemės nuo Vladivostoko, kaip jie sako, iki Lisabonos. Taigi vyks grandioziniai pokyčiai ir tokiomis aplinkybėmis mes praktiškai neturime vieno svarbiausių įrankių – pertvarkymo idėjų. Jei nori sukurti naują pasaulio tvarką, toji konfigūracija turi būti tavo galvoje. Vadinasi, kad kas nors įvyktų, turi aiškiai suprasti, kokiomis idėjomis vadovaujiesi, ką jos iš tiesų reiškia ir kur tai gali nuvesti. Todėl ką reiškia, kad Putinas vadinamas nacistu? Kaip tai vyksta? Tariamasis Putino nacizmas yra kildinamas iš tariamos sąsajos su Putino nacionalizmu. Na, Putinas nacionalistas gali kelti tik šypsena. Tie, kurie lengvai vartoja tokius apibūdinimus, pamiršta, kad politinei valdysenai negalima taikyti bet kokių idėjų ir bet kokių politinių programų. Kodėl Putinas iš principo negali būti nacionalistas? Todėl, kad imperinėje valstybėje nacionalistinė ideologija yra tiesiausias kelias į pilietinį karą ir valstybės sugriovimą. Natūraliai kyla klausimas, o kaip dėl nacionalizmo ir nacionalsocializmo sąsajos? Juk tereikia paskaityti garsiosios Hanos Arendt veikalą „Totalitarizmo ištakos“ ir tampa aišku, kad nacionalsocializmas nėra joks nacionalizmo tęsinys. Priešingai, savo giliausia esme nacionalsocializmas buvo internacionalinis reiškiny, nes nacionalsocializmo tikslas buvo peržengti tai, kas buvo vadinama tautiniu ribotumu. Pats Hitleris labai skeptiškai vertino vokiečius kaip tautą. Šnekos apie jo nacionalizmą yra nuolatos kartojama banalybė. Tačiau ne tik H. Arendt, bet ir kiti autoriai labai aiškiai yra atskleidę, kad XIX a. antrojoje pusėje vadinamąjį nacionalinį mąstymą keičia rasinis mąstymas. Ir jeigu tautas keičia rasės, tai reiškia, kad nacionalsocialistai kalba apie naują arijų rasę. Kokia yra pagrindinė Hitlerio mintis? Kad šiai rasei gali priklausyti įvairių tautų žmonės, ne tik vokiečiai, nes priklausomybė arijų rasei yra sąlygota ne tavo tautinio tapatumo, o tam tikrų antropologinių kriterijų, kurie nustatomi moksliaiškai ar veikiau – pseudomoksliaiškai.

Na, į slavus jis turėjo tokį, sakykime, rezervuotą požiūrį.

Taip, bet viskas yra gerokai sudėtingiau. Esminis dalykas yra toks – kas įkūnijo tą naująjį arijų rasės atstovą praktiškai? Akivaizdu – esesininkas. Visiškai užmirštama, kad Vermachtas buvo vokiečių armija, o SS buvo internacionalinė kariuomenė. SS divizijas turėjo daugybė tautų – ir valonai, Belgijos prancūzakalbiai, ir ukrainiečiai, ir latviai, net totoriai. Ką tai reiškia? Hitleris iš tikrųjų daug kalbėjo apie vokiečių tautą, bet tikrasis projektas buvo visai kitas – suvienyti Europą. Šio projekto ašis buvo vadinamoji *gross-wirtschaftsraum* koncepcija – didžioji ekonominė Europos erdvė iki Uralo, tai šiandien vadintume kelių lygių Europa. Todėl Hitleris naikino valstybes – Lenkiją, Čekoslovakiją ir kitas, tačiau tuo pat metu radosi ir kitos valstybės – Moravija, Kroatija ir t. t. Taigi jis įsivaizdavo, kad turi būti tos Europos branduolys, labiausiai įkūnijantis arijų rasės principą. Šioje valstybėje galėjo ir turėjo dominuoti tai, ką galėtume vadinti buvusia Karolio

Didžiojo imperija. Privilegiuota teritorija, be abejo, būtų buvusi Vokietija, Skandinavijos šalys, dabartinis Beniliuksas. Tų, prasteniųjų, padėtis, žinoma, būtų kitokia. Labai svarbu suprasti tai, kad kalbos apie Vokietiją buvo iš esmės mobilizacinė priemonė. Įgyvendinant šį projektą reikėjo nuo ko nors pradėti, reikėjo branduolio. Todėl tie, kurie įžvalgiai tyrinėja ideologinius ir politinius Reicho ir jo avantiūrų pagrindus, labai aiškiai išskyrė, kas buvo tikroji projekto esmė. Ją iš tikrųjų suvokė ir realizavo Reicho elitas, kuris glaudžiai bendradarbiavo su jiems ideologiškai artimais žmonėmis kitose Europos šalyse. Ir visai kas kita buvo paprasti vokiečiai, kuriuos kitaip mobilizuoti ir nebuvo įmanoma, kaip tik kalbėti apie didžiąją Vokietiją. Ši analogija yra labai svarbi ir norint suprasti Putiną. Visi, kurie tvirtina, kad tai esąs vos ne nacionalsocialistinis režimas, kažkodėl nemato, kaip atrodo gegužės 9-osios paradas, kuriame Putinas pasakė praktiškai desperatišką kalbą. Kokia vėliava buvo nešama? Sovietų Sąjungos vėliava.

Jis galėtų būti vadinamas koku naujuoju Stalinu.

Kieno iniciatyva ir kodėl atsirado pavadinimas naci? Jis nėra atsitiktinis. Tai buvo Stalino iniciatyva. Priežastis buvo labai paprasta. Tikrasis Hitlerio partijos pavadinimas buvo Vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partija. Kokia prasmė trumpinti pavadinimą? Todėl, kad jeigu būtų plačiai vartojamas žodis socialistinė, automatiškai kiltų asociacijų ir klausimų, kokios vis dėlto tos politinės jėgos sąsajos su komunistiniu judėjimu? Ar nesa- ma jų bendrų ištakų? Kai pradedi gilintis, daug kas ima aiškėti. Kaip savo veiklą pradėjo Mussolinis? Jis buvo socialistas. Ir labai radikalus. Vadinasi, virsmas iš komunisto į fašistą ir nacionalsocialistą yra daug lengvesnis, nei atrodo. Jau kas kas, bet Ribentropas buvo labai svarbus žmogus Vokietijoje ir tikrai neturėjo pagrindo veidmainiauti prieš save, kai grįžęs iš Maskvos po mums lemtingo pakto sudarymo savo dienoraštyje parašė: „Kokia buvo nuostabi atmosfera Kremliuje! Jaučiausi kaip tarp senų partijos draugų.“

Iš kur Sovietų Rusijoje gali būti idėjinė dirva fašizmui arba nacionalsocializmui, jei trisdešimt metų po imperijos žlugimo paprastų Rusijos piliečių sąmonė iš esmės yra visiškai nepasikeitusi? Tą galų gale įkūnija ir Lenino mauzoliejus. Tai, be abejo, nėra atsitiktinumas. Kodėl? Todėl, kad Putinas puikiai suprato, jog Lenino nėra kuo pakeisti. Ta istorinė sąmonė arba istorinis pasakojimas, kuris buvo formuojamas septyniasdešimt sovietmečio metų, negalėjo išnykti, nes nebuvo lygiaverčio pakaitalo. Tačiau įvyko kitas dalykas. Tą istorinį pasakojimą reikėjo adaptuoti prie naujų realijų. Kitaip tariant, kai buvo pralaimėtas Šaltasis karas, tiesmukiškai kartoti Lenino teiginius buvo nebeįmanoma. Šį kelią Rusija buvo nuėjusi jau anksčiau – prisiminkime, kaip vyko šalies evoliucija. Leninas pradėjo nuo vizijos, kad bolševikų perversmas, kurį iškilmingai pavadino revoliucija, netrukus baigsis pasauliniu revoliuciniu gaisru. Tuchačevskis puolė Lenkiją siekdamas vienintelio tikslo – įžiebtį pasaulinę revoliuciją visur. Rusijos bolševikai iš pradžių manė esantys tik savotišku detonatoriumi ir kurį laiką net būta tam tikrų iliuzijų, kad šis pasaulinės revoliucijos projektas gali pavykti, nes komunistinis projektas yra globalus. Komunistai trumpam užgrobė valdžią Vengrijoje, Bavarijoje, galų gale Vokietijoje taip pat mėginta įgyvendinti revoliuciją. Galiausiai visa tai žlugo. Ir ką reikėjo daryti? Prisitaikyti prie naujų realijų. Jeigu negalima toliau vykdyti permanentinės revoliucijos, kurios tikslas eksportuoti šitą naują santvarką į kitas pasaulio šalis, iškilo klausimas, kaip gyventi kapitalistinių šalių apsuptyje? Leninas šito klausimo iš esmės jau nebesprendė – per anksti mirė.

Tačiau jį ėmėsi spręsti Stalinas. Kokie esminiai vidaus politikos pokyčiai įvyko jam valdant? Būtent pokyčiai, dėl kurių, beje, Rusijos dabartiniai putinistai iš esmės šlovina Staliną ir koneveikia Leniną? Kada dar buvo iliuzijų dėl pasaulinės proletariato respublikos, Leninas tą modelį taikė ir Sovietų Sąjungai. Vyko ginčas, kokia turi būti Sovietų Sąjungos sandara. Stalinas siūlė vadinamąjį autonomizacijos projektą. Jo esmė: Rusija turi būti būsimosios imperijos – Sovietų Sąjungos – branduolys, o pakraščiai turi gauti autonomiją. Stalinas

suprato, kad vis dėlto nacionalinį klausimą spręsti reikia, nes tai buvo vienas veiksmų, kuris sugriovė Rusijos imperiją. Leninas vadovavosi radikaliai internacionalistine nuostata. Jis sukūrė nominaliai suverenių valstybių sąjungą. Šiandien jo kritikai ir Stalino gerbėjai tvirtina, kad tai buvusi didžiausia bomba, kokią tik įmanoma padėti po Rusijos pamatais, o Leninas esąs išdavikas. Sąjungos kūrimosi istorija yra daug įdomesnė, nei dažnai manoma. Pavyzdžiui, būsimųjų respublikų vadovai komunistai, nacionalinis, sakykim, revoliucinis avangardas, veržėsi į Sąjungą. Lietuvoje turėjome Vinco Mickevičiaus-Kapsuko pavyzdį. Šis komunistas buvo labai keista figūra. Viena vertus, jis tiesiog garbino Vincą Kudirką, bet tuo pat metu galvotrūkčiais skubėjo kurti Litbelą. Ir jei Lietuvos istorija nebūtų susiklosčiusi palankiai, Kapsukas būtų net nemirktelėjęs įstojęs į Sovietų Sąjungą.

Tai štai tokie „internacionalistai“ taip veržėsi į Sovietų Sąjungą, kad Maskva kurį laiką netgi stabdė jų entuziazmą. Vėliau, ketvirtajame dešimtmetyje, daugelį tų entuziastų Stalinas paprasčiausiai sušaudė. Sovietų Sąjungoje buvo forsuotai kuriamos vadinamosios socialistinės nacijos. Daugeliui tų tautų – mums tai nebuvo aktualu – buvo sukurtos net abėcėlės, beje, lotynišku pagrindu. Buvo pradėti leisti laikraščiai tautinėmis kalbomis. Tai buvo vadinama nacionalinės inteligentijos kūrimu. Galiausiai vadinamosioms respublikoms atsirado ir tam tikras kultūrinis pagrindas – kažkuo tapti. Mat konsolidavus kultūrinę tapatybę, tam tikru mastu įtvirtinus vietos kalbas pradėjo busti tai, ką vadintume jau ir tautinės politinės savimonės pradais.

Apie kurias valstybes Jūs kalbate?

Tas procesas – tautų kūrimosi programa – vyko visoje Sovietų Sąjungoje – Rusijos tautos, totoriai, dideliu mastu Kaukazas, Vidurinė Azija, pavyzdžiui, Kazachstanas. Stalinas suprato iš to kylančią grėsmę. Buvo žaibiškai panaikintos lotyniškos abėcėlės ir pereita prie kirilicos, nes buvo suprata, ką reiškia lotyniška abėcėlė. Baltarusių ir ukrainiečių likimas šiuo požiūriu yra tipiškas. Sovietų išugdyta nacionalinė inteligentija buvo likviduota, kad nebūtų jokių valstybinių aspiracijų. Ir, aišku, vieno imperijos skaudulio jau nebebuvo galima kitaip pašalinti – tai Ukraina. Nes Holodomoras, be abejo, buvo drastiška, neapsakomai žiauri, barbariška priemonė iš esmės numalšinti arba tiksliau – užkardyti tai, kas neišvengiamai būtų virte dar vienu Ukrainos nacionalinio išsivadavimo karu.

Kai kurie sako, kad Holodomoras vyko didesnėje teritorijoje negu Ukraina. Ką jie bandė pasiekti savo stepėse?

Holodomoras iš tiesų apėmė didesnę teritoriją negu Ukraina, jis palietė ir Kubanę, dabar priklausančią Rusijai. Kubanė tada buvo ukrainietiška, nes jos kazokai daugiausia buvo ukrainiečiai. Todėl kai mėginama teisinti Holodomorą, atseit tai buvo ne genocidas, nes badu mirė taip pat rusų ir kitų tautų žmonių, iš tikrųjų slepiamas faktas, kad politiškai Holodomoras buvo nutaikytas tik į ukrainiečius. Tiesa, toje teritorijoje gyveno kitų tautybių, niekas nesismulkinio ir į mirtį siuntė visus. Stalino laikais prasidėjo didžiulis Sovietų Sąjungos denacionalizavimas, kaip sakytume šiandien – kova su visokiais nacionalistiniais, tautiniais prietarais ir panašiai. Bet užklupo Antrasis pasaulinis karas. Prasidėjo kampanija: išlaikant internacionalistinę retoriką imta skleisti mintis: broliškos tautos lygios, tačiau vis dėlto yra viena ypatinga tauta – jas suvienijusi rusų tauta.

Šiandien Rusijos politiniuose sluoksniuose ji vadinama valstybę steigianti tauta. Šitas motyvas buvo stiprinamas pamažu, pirmiausia griauinant tautinės savimonės apraiškas kitur – likviduojant arba labai apribojant mokyklas tautinėmis kalbomis ir panašiai. Galiausiai tai pratrūko per Antrąjį pasaulinį karą. Štai tada išryškėjo, kad vis dėlto net labiausiai internacionalinė imperija negali išsilaikyti be to, kas vadinama etniniu pagrindu. To, kas pagarsėjusio Timofejaus Sergeicevo straipsnyje vadinama etniniu tapatybės komponentu, kurį ukrainiečių atveju siūloma „nunulinti“, išvalyti. Stalinas buvo priverstas įvertinti, kad už internacionalinę sovietinę tėvynę niekas neketina mirti ir tada staiga prisiminė,

kad reikia ginti šventąją Rusiją. Staiga buvo prisiminta viskas – netgi žiauriai persekiota stačiatikių bažnyčia. Griebtasi visko, kas įmanoma. Galiausiai tokios grėsmės akivaizdoje atsirado Šešioliktoji lietuviškoji divizija. Ir ne tik ji, bet ir kitų tautų vadinamosios nacionalinės divizijos.

Taigi galima kiek nori kalbėti apie arijų rasę, galima kiek nori kalbėti apie internacionalinį sovietinį žmogų ir kokias nors jų vertybes ar tikslus, bet praktikoje šie vaizdiniai neveikia. Neveikia todėl, kad giliausia priežastis, kuri verčia žmones aukotis ir net mirti, yra labai paprasta. Jie turi savo žemę, gyvena joje, kaip supranta ir išmano, ir pageidauja, kad niekas jų žemės neatimtų, jų nepaverstų vergais ir nenurodinėtų, kaip gyventi.

Prigimtiniai dalykai.

Taip, prigimtiniai dalykai, kuriuos kaip tik ir buvo mėginama eliminuoti. Ką daro Putinas? Putinas, išlaikydamas sovietinės imperijos atkūrimo projektą, puikiai supranta, kad įprastinio rusiško nacionalizmo neįmanoma įdiegti. Lygiai taip pat supranta, kad ir kiek pasitelktų patriarchą Kirilą šventinti šitą karą, po septyniasdešimt sovietų valdžios metų valstybės neįmanoma statyti ant ortodoksijos pamatų. Stačiatikybė nebėra pakankamai mobilizuojantis veiksnys, todėl ir atsiranda rusų pasaulio koncepcija. Tačiau ši koncepcija nenumato kokio nors rusiškumo atkūrimo įprastine prasme. Rusų pasaulio koncepcija vieną kartą jau buvo diegiama. Ką reiškia vadinamoji rusifikacijos politika Sovietų Sąjungoje?

Tai reiškia denacifikaciją.

Faktiškai rusifikacijos politika reiškia denacifikaciją ta prasme, kad ji kovojo, kaip rusai dabar kovoja, su gelminiu tautišku. Siekta paversti visus SSRS gyventojus ištautintais rusakalbiais. Tačiau, antra vertus, net ir patys rusai negalėjo laisvai plėtoti savo autentiškos istorinės atminties, nes buvo įsipareigoję daug platesniam projektui. Stengtasi ištrinti tokią istorinę atmintį, o kalbant apie atskiras tautas – faktiškai eliminuoti kalbas ir visa kita, sukurti tai, kas sovietmečiu tilpo į formulę: „Koks skirtumas – rusas, gruzinas, ukrainietis ar kazachas? Mes visi – tarybiniai žmonės.“ Negelminis tautiškas reiškia, kad visi tie žmonės idealiau atveju turėjo kalbėti rusiškai. Todėl nuo mokyklos pamažu visur buvo vykdoma rusifikavimo programa. Buvo galima pasilikti tam tikrus nepavojingus etninius komponentus, savo kalba dainuoti dainas. Vieni galėjo mėgti cepelinus, kiti – šašlykus. Būtent toks turėjo būti politiškai neutralizuotas tautiškas. Politinis tautiškas reiškia tokį savimonės lygmenį, kai tautinė savivoka tampa pagrindu ir paskata organizuoti politiškai į nepriklausomą valstybę arba koki nors politinį darinį. Šią koncepciją Putino Rusijoje atitinka eurazizmas, kurį skleidžia Aleksandras Duginas. Įdomus dalykas: Lietuvos akademiniuose sluoksniuose jis faktiškai nėra tyrinėtas. Eurazizmo koncepcija iš esmės yra tam tikra intelektualinė schema, kuri pakeičia primityvią sovietinę internacionalinę schemą. Galima teigti, kad savo esme internacionalinio eurazizmo naujas rūbas reiškia tai, kad pagal šią koncepciją Eurazija turi būti milžiniškas regionas, kuriame etninės grupės išsaugo teisę į tam tikrą kultūrinę saviraišką. Tačiau šito regiono centras turi būti rusų pasaulis. Tai reiškia, kad iš principo būtų atkurta sovietinė imperija. Pati rusų pasaulio sąvoka yra dviprasmiška. Viena vertus, ji tarsi suponuoja, kad tai bus rusų dominuojama, absoliučiai valdoma imperija.

O iš tikrųjų tai tik futliaras.

Milžiniško masto futliaras. Bet šita sąvoka atlieka būtent tą pačią mobilizacinę funkciją, kokią nacionalsocializmo doktrinoje ir politikoje atliko pataikavimas vokiečių nacionaliniams sentimentams.

Pakalbėkime šiek tiek apie tai, kodėl, pavyzdžiui, europiečiai Putiną vadina naujuoju naciū, bet nevadina naujuoju Stalinu? Kur tas geras sąveikavimo mechanizmas buvo, tarkim, tarp šių dienų Vokietijos ir Rusijos? Kur tas „švelnusis denacifikavimas“, apie kurį kalbėjote?

Daugybę metų buvo kalbama apie vakarietiškas ir europines vertybes. Maža to, buvo laikoma aksioma, kad jos turi būti skleidžiamos Europos rytuose – Baltarusijoje, Ukrainoje ir t. t. Ir Lietuvoje buvo įgyvendinami projektai. Įvyko neįtikėtinas dalykas. Visa šita sklaida buvo interpretuojama taip: jos tikslas ir prasmė – padėti toms tautoms tapti laisvesnėms arba išsilaivinti. Tarkime – iš Lukašenkos diktatūros. Buvo šventai tikima, kad tas vertybes reikia skleisti ir Ukrainoje. Ir kas dabar paaiškėjo? Paaiškėjo, jog pagrindinis kovos už laisvę bastionas yra Ukraina. Ir kaip, retrospektyviai žvelgiant, atrodo pastangos ukrainiečius europeizuoti ir vesternizuoti?

Išoriškai atrodo, kad jie ir patys nori?

Bet čia yra esminiai dalykai: kiek nori ir ko nori? Ir kokią pagrindinę vertybę norima sustiprinti tame regione? Visą laiką buvo tvirtinama – skleisti demokratiją. Demokratiją kaip priešpriešą Lukašenkos ir Putino autokratijai arba diktatūrai. Bet bėda yra ta, kad demokratija ir laisvė nėra sinonimai. Demokratija pati savaime yra tik tam tikra valdymo forma. Galimas ir toks dalykas kaip totalitarinė demokratija.

Čia kai kuriems mūsų žiūrovams dabar pasiūliau plaukai ir jie pasakyti, kad patekome į visišką vėjų pasaulį.

Taip, bet tai yra seniai žinomas dalykas, nes pirmasis politinis mąstytojas, kurį būtų galima pavadinti totalitarinės demokratijos teoretiku, buvo Žanas Žakas Ruso, o jo idėjomis rėmėsi Prancūzijos revoliucija. Kad šita idėja neturi šokiruoti, lengva suprasti. Juk minia gali lygiai taip pat siautėti, gali būti tokia pat despotiška, kaip ir vienas asmuo. Minios sprendimai dažnai būna dar baisesni. Tai puikiai suprato Aleksis de Tokvilis. Veikale „Apie demokratiją Amerikoje“ jis teigia, kad laisvę gali nužudyti nesveika lygybės dvasia. Jeigu Ukrainai siūloma demokratija, ką tai reiškia? Ukraina turi daugpartinę sistemą. Taip, ten yra oligarchija, korupcija ir visa kita. Bet kyla klausimas, už kokią laisvę ir už kokią demokratiją ukrainiečiai kovojo? Paaiškėjo štai kas – kalbėdami apie laisvę ir demokratiją, mes nejučiom pradedame remtis supaprastinta laisvės samprata. Einame prie labai svarbaus taško. Žinome, kad jau valdant Gorbačioviui, buvo iškelta idėja – Europa nuo Lisabonos iki Vladivostoko.

Kažkur tai jau girdėjom, visai neseniai. Tai pasakojo atvykęs vienas garbus politikas.

Šita idėja nemirtinga. Ir kodėl, pavyzdžiui, Vakarai – Prancūzija, Vokietija ar Jungtinės Valstijos – taip skersai žiūrėjo į mūsų pastangas išsikovoti nepriklausomybę? O tai, ką pasakė Prancūzijos prezidentas Fransua Miteranas po Sausio 13-osios, buvo, švelniai tariant, ciniška: „vargšai lietuviai“, ir jis tą nelaimingą Gorbačiovą suprantas. „Lietuviai gali sugadinti reikalą.“ Ko jie tikėjosi iš Gorbačiovo? Jie tikėjosi, kad Gorbačiovas praktiškai padarys vienintelį dalyką – duos vadinamąsias pilietines laisves, grius geležinė uždanga. Žmonės galės keliauti po visą Europą, bus įvesta privati nuosavybė. Panaikinus sovietinę ekonominę sistemą, bus tam tikros žodžio saviraiškos laisvės, kokios įprastos Vakaruose. Bet ko jie nesuprato, vertindami mus, ir nesupranta, vertindami Ukrainą po trisdešimt metų? Pasirodo, kad tokios laisvės per maža. Paaiškėjo, kad Gorbačiovas teoriškai ir praktiškai mums tai galėjo duoti, nes jis, ko gero, nuoširdžiai manė, jog atnaujinta sovietinė federacija tokia ir bus. Galėtum užsiimti, koku nori versliuku, išvažiuoti mokytis į užsienį, būtų tam tikra, gal net plati, laisvė reikšti savo nuomonę. Bet mes pasakėme „ne“, mums reikia kitokios laisvės – nepriklausomos valstybės laisvės. Tai baigėsi Sausio 13-osios drama. Kas vyksta dabar Ukrainoje? Juk visi žinome, kad karo išvakarėse pas Putiną, taip pat ir pas Volodymyrą Zelenskį buvo nuvykę ir Vokietijos kancleris, ir Prancūzijos prezidentas, ir Austrijos kancleris. Apie ką buvo kalbama? Iš esmės buvo kalbama apie tą patį projektą.

Na, taip tiesiai niekas neformuluoja.

Taip, bet kas paaiškėjo? Tai, kad neformuluojama ir reikia paaiškinimo, o paaiškinimas yra paprastas – įprastinis žodynas nebetinka. Atsivėrė realybė, kuri yra tokia nemaloni, kad dabar visi suka galvas, kaip apie ją pradėti kalbėti?

Kiti, pavyzdžiui, Emanuelis Makronas, suka galvas ir sako: „Mes negalime pažeminti Rusijos“.

Tai yra sudėtingas klausimas. Bet kas iš tikrųjų vyko nuo 2014 metų?

Bandytas palaužti Ukrainą, kad ji sutiktų su sąlygomis.

Taip. Ką realiai šitos sąlygos reiškia, labai nesunku suprasti – Ukrainos kaip nacionalinės valstybės demontavimą. Realiai Ukrainai buvo siūloma sutikti, kad šalis būtų federalizuota, o vadinamoji ORDLO – Luganskas, Doneckas – iš esmės taptų valstybe valstybėje – su savo armija, su veto teise. Kas būtų vykę toliau?

Būtų įvykęs paralyžius, kaip Abiejų Tautų Respublikoje.

Būtų pasikartojusi Abiejų Tautų Respubliką kadaise pražudžiusi situacija. Ukrainai būtų garantuotas vadinamasis neutralumas. Šalis būtų likusi be armijos, nes jai paprasčiausiai nebūtų leidžiama ginkluotis. Kodėl šitas žaidimas vyko iki paskutinės akimirkos? Todėl, kad toks sprendimas Vakarų partnerius visiškai tenkino. Jie įsivaizdavo, kad ne tik bus galima toliau lyg niekur nieko plėtoti verslą su Rusija, bet šitą bendradarbiavimą bus įmanoma perkelti ir į Ukrainos teritoriją. Ko jie nenumatė? Jie vertino Putiną pagal savo kriterijus ir savo įsivaizdavimą. Jie negalėjo patikėti, kad jis nori daugiau – ne tik paversti Ukrainą savo įtakos zona, kurioje būtų derinami Rusijos ir Vakarų interesai, bet turi ir slaptą svajonę – pasinaudoti Ukrainos ištekliais ir dar kartą pamėginti atgaivinti tikrą Rusijos imperiją.

Taigi koks galėjo būti pokalbis? Manau, kad pokalbis greičiausiai buvo toks: kai Putinas išdėstė, kad jam nepriimtini Vakarų reikalavimai, kad jis vis dėlto Ukrainoje turi savo tikslų, greičiausiai jo pašnekovai pareiškė susirūpinimą, kad būtų baisiausia, jeigu tai virstų milžinišku karu. O Putinas, neabejotinai kliaudamasis tuo, ką jam pakuždėjo žvalgyba, taip pat vadovaudamasis savo vaizduotėje susikurtais ideologiniais fantomais, juos subtiliai nuramino.

Pasakė: „Trys dienos.“

Be jokios abejonės, nebuvo taip, kad kas nors ištartų tokius žodžius tiesiai: „Na, gerai, susitvarkom per tris dienas“, bet jis greičiausiai pasakė panašiai: „Mes turime duomenų, kad ukrainiečiai yra pavargę nuo to nacionalistinio fašistinio režimo, kad Ukrainos piliečiai nori esminių permainų. Jie nori liaudies interesus labiau atitinkančios vyriausybės, todėl valdžios pakeitimas bus įgyvendintas be didelių problemų.“ Jau žinome, kad kelias dienas Vakarai tylėjo. Be abejonės, jie laukė, kas bus po 96 valandų. Bet kai Vakarai yra kaltinami ir puolami, kad štai ukrainiečiams ilgai nedavė rimtos ginkluotės, juos vis dėlto reikia suprasti. Juk jie buvo įtikinti ir patikėjo ne tik tuo, kad Rusijos armija neišsivaizduojamai galinga, bet ir tuo, kad Ukrainoje labai stiprios prorusiškos nuotaikos, kad viskas korumpuota ir perpuvę.

Tai šitaip viskas ir pradėjo rutuliotis. Ką matome dabar? Sakykime taip – pasikeitė galios pozicijos. Visiška tiesa, kad Vakarai pradeda ginkluoti Ukrainą, taip ir turi būti, nes kitaip visos aukos būtų beprasmės. Bet dabar jau diktuoja Ukraina. Vakarų politikų kalbos keičiasi priklausomai nuo to, ką Ukraina laimi mūšio lauke.

Nemaloni realybė.

Labai nemaloni realybė, nes ji, be abejo, šurpiai kontrastuoja su patetiškais kalbomis apie vertybes, demokratiją, laisves ir taip toliau. Galiausiai išaiškėja, kad Ukraina, kaip ir jai padedančios Vidurio Europos šalys, yra nepageidaujamos kaip suverenios nacionalinės valstybės. Todėl dera turėti omenyje visame pasaulyje, ypač pastaruosius trisdešimt keturiasdešimt metų, vykstančius procesus. Kas buvo nacionalinės valstybės? Nacionalinės valstybės – politiniai dariniai, kurių branduoliai ir steigėjos yra tautos. Sąjūdžio laikais reikalavome nepriklausomybės, pirmiausia apeliuodami į tai, kad Lietuvos valstybė ir galų gale pati Lietuva yra vienintelė vieta, kur gali saugiai gyvuoti ir išlikti lietuvių tauta.

Bet jeigu valstybės tikslas ir interesas yra tauta, atsiranda labai konkretus ir aiškus rodiklis, ar valstybė atitinka nacionalinius tautos išlikimo interesus, ar ne. Tas rodiklis yra demografinė dinamika. Vakaruose jau nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio prasidėjo tai, ką galime pavadinti nacionalinių valstybių demontavimo procesu. Tokie dalykai neįvyksta be tam tikrų paskatų. Taigi kaip atrodė tai, ką šiandien vadiname Europos Sąjunga? Iki 1992 metų egzistavusi Europos ekonominė bendrija buvo regionas, kuriame sugyveno nacionalinės valstybės, susitarimais panaikinusios muitus. Iš esmės tai buvo tam tikra bendra ekonominė erdvė, ir tai galime suprasti, nes iš to būta daug naudos. Tačiau šitokia organizacija kai kam ir trukdė. Visur ir visada vyrauja įtampa tarp valstybės ir individo. Individas, užsiimdamas ekonomine veikla, neturi kokių nors paskatų galvoti apie kitus, juo labiau apie tautos ūkį. O valstybė? Net ekonomiškai laisviausia valstybė, kurioje veikia rinka, reikalauja to, kas kartais vadinama verslo socialine atsakomybe. Kitaip tariant, neleidžia daryti dalykų, kurie naudingi tik individui, bet gali būti pražūtingi kitiems bendrijos nariams. Kol vyko Šaltasis karas, buvo reali Sovietų Sąjungos grėsmė, nacionalinė valstybė laikėsi. Bet jau nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio stiprėjo verslo sluoksnių pastangos išsilaikinti iš valstybės kontrolės ir reguliavimo. Motyvai yra visiškai suprantami ir aiškūs. Vienas lengviausių būdų maksimizuoti pelną yra verslą perkelti ten, kur nereikia mokėti didelių algų. Tai buvo gana nesunkiai įgyvendinta, nes kurį laiką atrodė, kad iš to laimi ir išsivysčiusių šalių gyventojai. Pavyzdžiui, pigios kiniškos prekės. Jos yra labai svarbus dalykas, nes komunistinės Kinijos dėka Vakarų šalių gyventojai turi daugybę dalykų, kurių šiaip jau neturėtų, jeigu jie būtų gaminami Vakaruose. Tačiau galiausiai išaiškėjo, kad įvyko vadinamoji deindustrializacija, ir lazda smogė antru galu. Iki Maastrichto sutarties EEB šalys išliko valstybėmis. Po Maastrichto sutarties, atrodytų, jos toliau egzistuoja po šiais dienais. Bet ar tikrai, jeigu buvo paskelbta, kad vis dėlto kuriama politinė Europos Sąjunga?

Ir tada atsirado daug naujų reiškinių. Jau tris dešimtmečius trunkanti politinė integracija reiškia, kad tautinės valstybės vis labiau praranda galimybę kontroliuoti savo ekonomiką. Šalia valstybių ir virš jų atsirado ir visą laiką plečiasi tai, kas vadinama tinkline valstybe. Tinklinė valstybė yra milžiniškas įvairių tarptautinių agentūrų, kurios faktiškai pradėjo kontroliuoti anksčiau suverenias valstybes, tinklas – nuo Pasaulio banko iki Tarptautinio valiutos fondo ar žmogaus teisių priežiūros įstaigų. Taip faktiškai atsirado aukštesnė valdymo sistema.

Bet yra ir kontrargumentas – globaliame pasaulyje reikia globalių institucijų.

Taip, bet dabar ir pradėdame suprasti, kas mūsų dienomis žlunga. Kalbant apie tai, kad reikia globalių institucijų, visada kartojamas argumentas – esama problemų, kurių jokia pavienė valstybė neišspręs. O ar kas nors tai ginčija? Juk yra skirtingi būdai toms problemoms spręsti. Vienas būdas – susitarti valstybėms daugiašaliu pagrindu. Kitas būdas – sukurti kokį vieningą, globalų politinį darinį. Bet čia ir prasideda problemos, kurias suprato dar Kantas, svajojęs apie pasaulinę valstybę, bet pripažinęs, kad tai neįmanoma. Priežastis labai banali. Yra dariniai, kurie, pasiekę tam tikrą plėtros ir augimo ribą, tampa nevaldomi. Globalus valdymas yra tam tikra iliuzija, norint efektingai valdyti, reikia žinoti, kur kokia yra situacija, nes vienas valdymo sprendimas, kuris puikiausiai tinka vienoje vietoje, netinka kitoje. Taigi Europoje absoliučiai vieninga rinka. Bet ES šalių gyventojai vis labiau darėsi nuo jų visai nepriklausomų, pirmiausia tam tikrų savo ekonominių tikslų siekiančių kitų žaidėjų sprendimų įkaitais. Buvo gražiai kalbama, esą tai visiems laiduoja gerovę, Europos Sąjunga klestės ir visa kita. Tačiau bendra rinka veikia taip, kad galioja ta pati taisyklė – vieni iš to laimi, kiti pralaimi. Lenkai jau gana seniai suprato, kad niekada negyvensime kaip Vakarų europiečiai dėl labai paprastos priežasties – jei pas juos persikelia, tarkim, koks nors stambus vakarietiškas verslas, jis bet kurią akimirką gali išsikelti dar toliau.

Suprantama, tokiomis sąlygomis laimi tie, kurių formalios politinės galios yra tarsi niekuo ypatingos, bet kurie turi realius įtakos svirtus, pirmiausia ekonominius. Ir laimėtojas šiuo atveju pirmiausia yra du Europos Sąjungos grandai – Vokietija ir Prancūzija. Europos Sąjungoje ekonominiai sprendimai yra priimami remiantis racionalumo logika. Tie Europos šalių gyventojų sluoksniai, kuriems nusišypso laimė patekti tarp, trumpai tariant, naudingų ir reikalingų tiems sprendėjams, gyvena gerai. Jie mėgaujasi europine geroje. Tačiau nepatenkantys paliekami užribiuose. Iš esmės atgaminama sistema, kuri, beje, ypatingu būdu veikė ir Sovietų Sąjungoje. Kas anais laikais geriausiai gyveno Sovietų Sąjungoje? Vadinasis sąjunginio pavaldumo sektorius. Jis gamino imperiniam centrui svarbią produkciją, gaudavo ypatingą finansavimą, turėjo privilegijų. Visi kiti, kurie nebuvo laikomi reikalingais, atsidūrė socialiniuose paribiuose. Nemirė badu, bet merdėjo tiesiogine to žodžio prasme. Dabar tai kartojasi ES šalyse. Jose sparčiai nyksta tai, ką galima pavadinti tautinio solidarumo principu. Kiekvienos šalies viduje formuojasi dvi visai kitokio tipo visuomenės – prie naujų žaidimo taisyklių prisitaikiusioji ir neprisitaikiusioji. Nacionalinė valstybė rūpinasi ir dalykais, kurie nepaklūsta ekonominei logikai, bet kurie yra svarbūs tautai išlikti. Pavyzdžiui, reguliuodama mokyklų tinklą nesivadovauja vien jų veiklos pelningumo kriterijumi, bet atsižvelgia į jų kultūrinę reikšmę kaimelio ar miestelio bendruomenei.

Nuo tokių, atrodytų, smulkmenų galima pereiti prie didžiosios geopolitikos. Kaip Europos Sąjungoje įgyvendinama ta pati Eurazijos idėja? Iki šiol sąmoningai ignoruojami visiškai atviri Europos Sąjungos vadovų pasisakymai, kad tautos, nacionalinės valstybės yra atgyvena ir kad reikia ryžtingai kovoti su nacionalizmu. Pradėta vykdyti masinės imigracijos į ES skatinimo politika reiškia, kad daugiatautė Europa tikslingai transformuojama į multikultūrinę Europą. Pokytis ir skirtumas tarp tų dviejų Europų yra milžiniškas. Kad suprastume, ką tai reiškia, prisiminkime ir Lietuvoje laužomas ietis dėl vadinamųjų mažumų įstatymo. Kuo skiriasi toks mažumų įstatymas nuo tautinių bendrijų įstatymo? Skirtumas yra toks, kad tautinė bendrija yra žmonės, konkrečioje teritorijoje – šiuo atveju Lietuvoje – gyvenantys daugybę šimtmečių. Jie yra nuolatiniai gyventojai, turi savo buvimo Lietuvoje istoriją. Vadinamosios mažumos yra tam tikrais kultūriniais ir kalbiniais bruožais apibrėžiamų individų mechaninės sancaupos. Tai individai, kurių nesieja jokia istorinė atmintis, jokia buvimo čia tradicija, ir šitie individai iš esmės su niekuo nėra susisaistę. Jie yra izoliuoti. Iš tokių žmonių jau neįmanoma sukurti savarankiško politinio darinio. Štai kodėl visos imperijos nuo seniausių laikų darydavo vieną ir tą patį – dirbtinai perkeldavo ir maišydavo gyventojus. Idealas – vietinius gyventojus paversti mažuma. Toks maišymas daro iš principo negalimas politines aspiracijas. Jeigu atsiranda tokios nestabilių gyventojų bendrijos, teritorijos iš tėvynių virsta pereinamaisiais kiemais arba laikino apsistojimo stovyklomis. Nepastovūs ir nuolat besikeičiantys jų gyventojai nebegali sukurti jokio politinio darinio ir valdžios, kuri galėtų rimtai ginti jų interesus. Tokioje nebeturinčios valstybės steigiančios tautos ir piliečius ginančios valdžios klajoklių laikino apsistojimo vietoje nebegali būti net demografinės krizės. Tai yra rojus būtent tiems, kurie į tą teritoriją žvelgia kaip į išteklius. Jiems jokios kitos prasmės ta teritorija neturi.

Dabar paaiškėjo, kad ukrainiečiai parodė dar daugiau: jeigu kuriama tokio tipo multikultūrinė klajoklių europinė visuomenė, toji visuomenė neįstengia net apsiginti. Išnykus motyvui ginti gimtąją žemę, ji neturi už ką kovoti, neturi kovai įkvepiančios tautinės ir valstybinės jausenos.

Bet kas nors gali pasakyti: taip sočiai dar niekada nebuvo.

Galima kalbėti apie sotumą, bet klausimas yra toks – kam sočiai, kiek sočiai ir kas bus sotus, ypač dabar, po šito karo, kai dar prisideda ir didžiulis ekonominis neapibrėžtumas. Tuo noriu pasakyti štai ką: pasimetimas kyla iš to, kad buvo vadovaujama prielaida, jog tai, ką vadiname europietišku arba europinėmis vertybėmis, taps visos žmonijos lemtimi.

Buvo manoma, kad rusai, kinai ir kiti europeizuosis arba – vesternizuosis. Bet ukrainiečiai parodė, kad jie gali būti visavertė tauta ir valstybė, netgi fantastiška valstybė – Ukrainos vaidmuo pasaulyje bus kitas. Jie priims keletą pamatinių dalykų – demokratinę ir liberalų valdymą, rinkos ekonomiką. Tačiau daugelio vadinamųjų vakarietiško vertybių jie nepriims. Pavyzdžiui, nedarys to, ko reikalaujama iš ES narių – įsileisti neribotą skaičių migrantų iš nežinia kokių šalių, kurie yra saviti tuo, kad tvirti jauni vyrai, užuot likę ir kovoję savo šalyse, skundžiasi esą persekiojami ir sprunka čia.

Dabar po Ukrainos jau nepasakysi – bet Sirijoje buvo baisiau.

Taip, nebepasakysi. Šitie žaidimai yra baigti. Vyksta sunkus ir skausmingas atsisveikinimas su iliuzijomis, kai aklai kliaujantis ideologiškai suabsoliutinta vakarietiško vertybių galia ir tariamai nesustabdoma plėtra buvo ignoruojama tikrovė ir istorijos pamokos.

Žodžiu, sotumas tokių dalykų neišsprendžia.

Bet iš kur jis atėjo? O jis atėjo iš giliausių filosofinių šaltinių. Kalbant apie Rusijos ir Europos santykių problemą galima prisiminti, kad jau 1853 metais filosofas ir teologas Brunas Baueris parašė knygą „Rusija ir germanų pasaulis“. Jis buvo vienas pirmųjų autorių, supratęs, kad pagrindinė Europos problema greičiausiai bus ginti laisvę, kuriai didžiausią grėsmę kels būtent Rusija. Dar iškilesnis filosofas Frydrichas Nyčė manė, kad Vakarai išsigelbės tik tuo atveju, jeigu jie turės galingą, įkvepiančią idėją. Jis abejojo, ar jie tą idėją turės, todėl manė, kad didžiausia grėsmė Vakarams yra ta, jog anglai ir prancūzai nepadės Vokietijai. Jis buvo įsitikinęs, kad jeigu Vokietija stos į akistatą su Rusija, neatsilaikys ne tik ji, bet visa Europa kris po Rusijos kojomis. Gerokai daugiau negu prieš šimtą metų jis rašė tai, kas mūsų politologams dar yra neįkandama aukštoji matematika. Europos ateitį įsivaizdavo taip: išsigelbės tik Anglija, bet taps anglosaksiško arba amerikietiškojo pasaulio dalimi, daug ką praras, o kontinentinė Europa žlugs. Kuo jo įžvalgos buvo tokios pranašiškos? Ogi tuo, kad jis suprato didžiąją Europos problemą, kuri tapo lemtinga. Kai šiandien kalbame apie tai, kad europiečiai tepė Putino karo mašiną skatinami godumo, tame yra daug tiesos. Tačiau reikia kalbėti ir apie filosofines priežastis. Anglo Tomo Hobso sukurtoje modernioje politinės bendrijos koncepcijoje teigiama, kad du svarbiausi individo gyvenimo tikslai, kuriuos turi padėti įgyvendinti valstybė, yra saugumas ir gerovė. Šitų dviejų tikslų hierarchija galiausiai įsitvirtino europiečių sąmonėje ir reiškiasi kaip vadinamoji politikos ekonomizavimo tendencija. Kaip veikia saugumo ir gerovės logika neturint jokių kitų tikslų, išskyrus abstrakčias kalbas apie vertybes, puikiai rodo dabartinė Vakarų santykių su Rusija raida ir jos atomazga Ukrainoje. Rusija pirmiausia suvokiama ir vertinama kaip gerovės šaltinis. Esminis momentas yra tas, kad gerovė yra čia ir dabar – pasiekama ranka. Investuok, beatodairiškai pirk dujas ir naftą – gerovė garantuota. Kad tais pinigais tepama Rusijos karo mašina – nesvarbu. Mat tokia nuostata nuslopina ir užgožia saugumo instinktą, nes pavojus yra netiesioginis – jis atrodo vis dar toli. O gerovė – čia pat. Visi perspėjimai, jog šitokia gerovė gali brangiai kainuoti, iš dalies ignoruojami dėl egoizmo nulemta aklumo, bet už to glūdi ir trumparegiška ideologinė iliuzija, neva visą pasaulį mes galėsime padaryti pagal savo pavyzdį. Šitie rusai, kad ir kokie jie saviti ir agresyvūs, anksčiau ar vėliau integruosis...

Reziumuojant, apsistojant ties dabartimi, ką, Jūsų manymu, reikėtų stebėti šiuo metu tiek Europoje, tiek Kremliuje?

Pirmiausia dėmesį reikėtų sutelkti į vieną klausimą – netrukus turėtų prasidėti ir aštrėti ginčai dėl šito karo tikslų. Tai bus ginčai, kiek Ukrainai bus leista laimėti, kaip bus formuluojamos taikos sąlygos, kas bus ketinama siūlyti Rusijai. Manau, kad būtent dėl tos priežasties Ukraina yra pasaulio geopolitinės architektūros persitvarkymo esminis taškas.

Dėkoju už pokalbį.

Mitingas Kijeve. 2014 m.

PAMINĖJIMAI

KRISTINA BURINSKAITĖ

1972 METŲ KAUNO PAVASARIO ĮVYKIŲ VERTINIMAI IR REAKCIJA SOVIETINĖS VALDŽIOS DOKUMENTUOSE

1972 metų Kauno pavasario įvykiai, Romo Kalantos susideginimas ir po jo vykę masiniai protestai – vieni reikšmingiausių pilietinio pasipriešinimo sovietiniam režimui epizodų. Jie turėjo įtakos ne tik tolesnei rezistencijai, bet ir sovietinio režimo politikai aktyviai dalyvavusių protestuose visuomenės grupių atžvilgiu. Todėl valdžios (komunistų partijos, KGB) reakcija, vertinimai ir veiksmai šių įvykių fone leidžia daryti tam tikras išvadas apie okupacinį režimą po 1953 metų.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip ir kokiomis priemonėmis sovietinis režimas (LKP ir KGB) reagavo į R. Kalantos susideginimą ir viešą protesto akciją 1972 m. gegužės 18–19 dienomis.

Represinės politikos tendencijos iki 1972 metų

Sovietinis režimas po Stalino mirties neteko visaapimančio brutalumo, tačiau jis ir toliau iš principo netoleravo bet kokių pasipriešinimo formų. Be to, sovietinė valdžia ir KGB labai plačiai ir lanksčiai traktavo valdžios nesankcionuotą veiklą: siekė ją nuvertinti, depolitizuoti ir aiškinti negatyvia Vakarų įtaka. Palaužus ginkluotą rezistenciją, ji transformavosi į pilietį pasipriešinimą. Jis pasižymėjo ne tik formų įvairove, bet ir skirtinga politine orientacija bei keliama tikslais: nuo socializmo reformavimo, žmogaus teisių ir laisvių gynimo iki nepriklausomybės atkūrimo. Pasipriešinimas sovietiniam režimui reiškėsi ne tik organizacijų kūrimu, savilaida ar viešomis pasipriešinimo akcijomis, bet ir lietuviškų tradicijų, religinės praktikos puoselėjimu, tautinės, istorinės atributikos saugojimu, slaptu religinių, tautinių švenčių šventimu, primestų sovietinių vertybių, švenčių, papročių boikotu, netgi vakarietiškos kultūros (muzikos, dailės, aprangos stiliaus) perėmimu, o tai irgi buvo traktuojama kaip tyli rezistencija. XX a. 7–8 dešimtmečiais sovietų valdžia neformalų jaunimo judėjimą taip pat vertino kaip pasipriešinimą valdžios kontrolei, jos primetamoms organizacijoms, gyvenimo būdai apskritai¹, nors tai ir neatrodė kaip antisovietinė veikla bendrame Vakarų jaunimo judėjimo kontekste. Tokia pasipriešinimo įvairovė turėjo įtakos ir KGB traktavimui, grėsmės lygmeniui bei taikytoms priemonėms.

Tačiau esminis skirtumas nuo Stalino laikų masinių represijų buvo tai, kad dabar buvo taikomos selektyvios represijos už konkrečią veiklą, numatytą LSSR baudžiamajame kodekse, taip pat pasitelkiamos ir psichologinio poveikio priemonės, tokios kaip kompromitavimas ir propaganda, kuriomis siekta diskredituoti, apšmeižti, iškraipyti tikruosius kitaminčių tikslus, suteikti jiems kitokią prasmę. Represijų buvo imamasi tik kraštutiniu atveju, kai kitos priemonės jau buvo išnaudotos. Pastebima nauja tendencija – depolitizuoti prasižengimus, taip siekiant patvirtinti, kad Sovietų Sąjungoje politinių priešininkų nėra, o pasitaikančios antisovietinės apraiškos – tai tik viešosios tvarkos pažeidimai ar psichiškai nesveikų asmenų veiksmai. Ši nuostata vėliau tapo kovos su disidentais ir

¹ Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje // Kauno istorijos metraštis. T. 4. 2003, Nr. 4, p. 127–128.

žmogaus teisių gynėjais pagrindu, taikant prieš juos psichiatrinę prievartą ir profilaktinį darbą. Apie naujos valdžios politikos ir ideologijos pokyčius liudijo dar 1959 m. lapkričio 5 d. SSKP CK išplatintas laiškas partinėms organizacijoms „Dėl visuomenės įnašo kovojant su nusikaltimais ir viešosios tvarkos pažeidimais padidinimo“. Jame teigiama, kad išsivysčiųio socializmo santvarkoje nėra nieko, kas skatintų nusikalsti, tačiau dėl kai kurių praeities liekanų vis dar prasižengiama¹. SSKP CK generalinis sekretorius Nikita Chruščiovas teigė: „Nusikaltimas – tai sutrikusios psichikos nulemtas nukrypimas nuo visuotinai įprasto elgesio, taigi kova prieš sovietinę valstybę tėra sutrikusios psichikos asmenų veiksmai.“² Tam tikrų metodų, tokių kaip profilaktika, kompromitavimas, propaganda, taikymas rodo, kad buvo imamasi ir naujos taktikos kovoje su pasipriešinimo dalyviais. Buvo norima jų veiklą pateikti kaip paklydimą, psichinį susirgimą ar kriminalinę veiklą, taip depolitizuojant kitaminčius, juos diskredituojant ir nuimant nuo jų kankinių aureolę³, kaip teigiama KGB mokomojoje knygelėje. Reakcija ir sovietinio režimo veiksmai 1972 metų Kauno pavasario įvykių kontekste iliustruoja ir pagrindžia naujos taktikos taikymą prieš režimo kitaminčius.

Valdžios elgsenai ir taikytiems metodams turėjo įtakos ne tik pilietinio pasipriešinimo formos, bet ir tarptautinės politikos reakcijos, kurios darė poveikį represinės politikos griežtėjimo arba švelnėjimo tendencijoms. 1972 metais SSRS griežtėjimo tendencijos, pasijutusias po 1968 metų įvykių Čekoslovakijoje, greitai atsirito ir į Lietuvą. Būtent 1968 metais KGB sukūrė keletą planų, kaip pagerinti kontržvalgybinį, agentūrinį-analitinį darbą su išeivija, ypač su buvusiais politiniais kaliniais, tremtiniais ir inteligentais. Iš jų matyti, kad aštuntajame dešimtmetyje KGB bandė griežtinti kontrolę, taikė ne tik tokias tradicines priemones, kaip agentūrinis, operatyvinis darbas, bet ir naujas veiklos formas, nes ir LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, 1969 metais dalyvavęs KGB pasitarime, atkreipė dėmesį, kad „priešininkas pakeitė formas ir metodus, nes dabar neveikia taip atvirai“⁴.

¹ Документ большой важности // КГБ сборник, 1959, № 3, с. 29.

² Служение народу – высокое призвание советских писателей // Речь Н. С. Хрущева на III съезде писателей 22 мая 1959 года // Правда, 2 мая 1959 г.

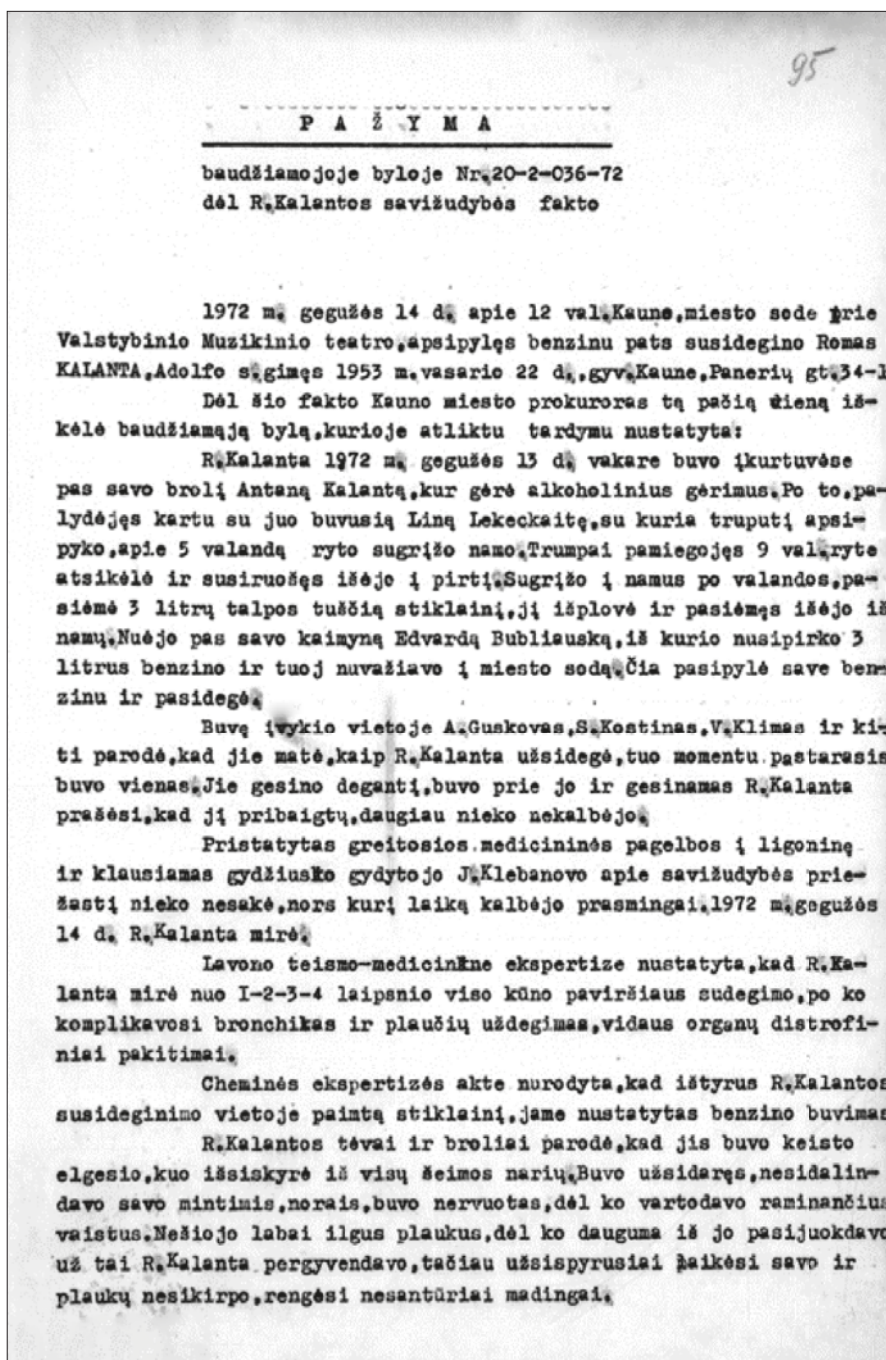
³ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja // Laisvės kovų archyvas, priedas, Kaunas, 1992, p. 85.

⁴ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo 12 d. pranešimas KGB darbuotojų operatyviniame susirinkime // Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 202.

Kauno miesto sode pagerbti Romo Kalantos atminimo susirinkę žmonės. 1972 m. gegužės 18 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

Kad santykiai su Vakaraais turėjo įtakos ir SSRS vidaus politikai, liudija po 1968 metų įvykių Čekoslovakijoje pasirodžiusi Leonido Brežnevo doktrina, kurioje akcentuojama didesnė visuomenės kontrolė ir inteligentų priežiūra¹, aktyvesnis ideologinis darbas. 1972 m. gegužės 18–19 d. neramumai buvo didžiausi nuo 1953 metų, o baudmės dalyviams santykinai nedidelės. Manytina, tam įtakos turėjo tarptautinės politikos realijos, kai buvo dedamos tam tikros pastangos gerinti santykius su Vakaraais, be to, turėjo įvykti JAV prezidento Ričardo Niksono vizitas į Maskvą, todėl griežtos represijos, apie kurias Vakaraai tikrai būtų sužinoję, būtų pritraukusios nereikalingo dėmesio. Ne tik viduje, bet ir tarptautinei bendruomenei norėta tai pavaizduoti kaip antvisuomeninę veiklą ir viešosios tvarkos pažeidimą, o ne politinės rezistencijos aktą².

Pažyma baudžiamojoje byloje dėl R. Kalantos savižudybės.
Lietuvos ypatingasis archyvas

¹Andrle V. *Social History of Twentieth-Century Russia*. London, 1994, p. 248.

²Anušauskas A. *KGB reakcija į 1972 m. įvykius // Genocidas ir rezistencija*, 2003, nr. 1, p. 81.

1972 metų gegužės įvykiai ir LKP bei KGB atsakas: represinės ir propagandinės priemonės

Siekiant neutralizuoti R. Kalantos susideginimo galimą poveikį antisovietinio pasipriešinimo sustiprėjimui, tolesniems neramumams ar užkirsti kelią bandymams pateikti jį kaip kankinį, bandoma jį kompromituoti šmeižiant kaip asmenį ir iškraipant jo poelgio motyvus. Svarbiausias leitmotyvas – pateikti R. Kalantos poelgį ne kaip politinės rezistencijos prieš sistemą aktą, bet kaip psichinio ligonio veiksmą, neva jis susidegino dėl dvasinės ligos¹. Kitas leitmotyvas – užmaskuoti jo paties sąmoningą rezistencinį veiksmą, neva protestuotojai, nacionalistai šiam aktui suteikė antisovietinį pobūdį². Dar vienas leitmotyvas – sieti R. Kalantos veiksmus ir po joėjusius įvykius su hipių judėjimu, į kurį sovietinis režimas žiūrėjo nepalankiai dėl jų gyvenimo būdo: aprangos, vakarietiškos kultūros perėmimo, užsienio radijo stočių klausymo, išsisukinėjimo nuo tarnybos armijoje³, už tai persekiojo įvairios institucijos ne tik KGB, bet ir VRM, pasitelkdamos įvairias priemones. Todėl valdžia bandė R. Kalantos poelgį pateikti kaip protestą prieš visuomenę ir prieš hipių persekiojimą⁴. Pastebėtina, kad pažymoje apie baudžiamąją bylą, kuri buvo užvesta po R. Kalantos susideginimo, ryšių su hipiais nerasta⁵. Tai atspindi bendrą kompromitavimo akcijų tendenciją – iškraipyti ir nukreipti dėmesį nuo tikrųjų rezistentų tikslų.

Visa represinių ir partinių, administracinių struktūrų veikla buvo nukreipta tai „įrodyti“. Po R. Kalantos žūties ir tik prasidėjus neramumams buvo atlikta pomirtinė psichiatrinė ekspertizė ir „nustatyta“, kad jis sirgo sunkia psichikos liga – šizofrenija. Teismo medicinos ekspertų komisija atrinko įrodymus – R. Kalantos užrašus, laiškus, piešinius, liudijimus, kurie neva patvirtino valdžios prielaidas. KGB ieškojo įrodymų, kad jis vartojo narkotikus, alkoholį⁶. Spaudimą ir persekiojimą pajuto ir jo šeimos nariai. Tėvai buvo priversti duoti valdžiai palankius interviu spaudai. Motina pasakojo apie sūnų kaip apie uždara jaunolį, kuris skundėsi nervų ligomis, lankėsi pas gydytojus, vartojo vaistus⁷, buvo verčiama rašyti, kad jis sirgo psichine liga. Tokios žinios buvo platinamos ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, nes informacija apie susideginimą greitai pasiekė Vakarus ir reikėjo į tai reaguoti⁸. Ambasadoms buvo siunčiami paruoštukai, kaip pateikti šiuos įvykius spaudos konferencijose. Buvo parengtas interviu su motina ir pasiūstas į išeivijos leidinius⁹.

¹ LSSR KGB priemonių planas tiriant 1972 m. gegužės 18–19 d. neramumus, kuriuos paskatino R. Kalantos susideginimas, 1972 06 30 // LYA, f. K-40, ap. 1, b. 199, l. 39.

² LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko M. Ščensnovičiaus pranešimas apie agentūrinę operatyvinį darbą 1972 m. // LYA, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 73.

³ Sovietmečio jaunimas – nuo persekiojamų hipių iki bemokslų, į aukštąsias patekusių per blatą. Prieiga internete: <https://www.blt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1330559/sovietmečio-jaunimas-nuo-persekiojamu-hipiu-iki-bemokslu-i-aukstasias-patekusi-per-blata>.

⁴ LSSR KGB priemonių planas tiriant 1972 m. gegužės 18–19 d. neramumus, kuriuos paskatino R. Kalantos susideginimas, 1972 06 30 // LYA, f. K-40, ap. 1, b. 197, l. 39.

⁵ Pažyma apie baudžiamąją bylą, kuri buvo užvesta po R. Kalantos susideginimo // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 1, l. 96.

⁶ Romo Kalantos auka: 1972 metų pavasaris. Vilnius, Baltos lankos, 2002, p. 30.

⁷ Bučelis. Pasikalbėjimas su R. Kalantos motina // Laisvė, 1972 m. birželio 2 d.

⁸ Lieponė J. Romo Kalantos auka: kaip tragiškus 1972-ųjų įvykius nušviēt žiniasklaida. R. Kalantos mamos ir brolienės prisiminimai. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/pokalbiai/romo-kalantos-auka-kaip-tragiskus-1972-uju-ivykius-nusviete-ziniasklaida-r-kalantos-mamos-ir-brolienės-prisiminimai-1040-1318104?copied>.

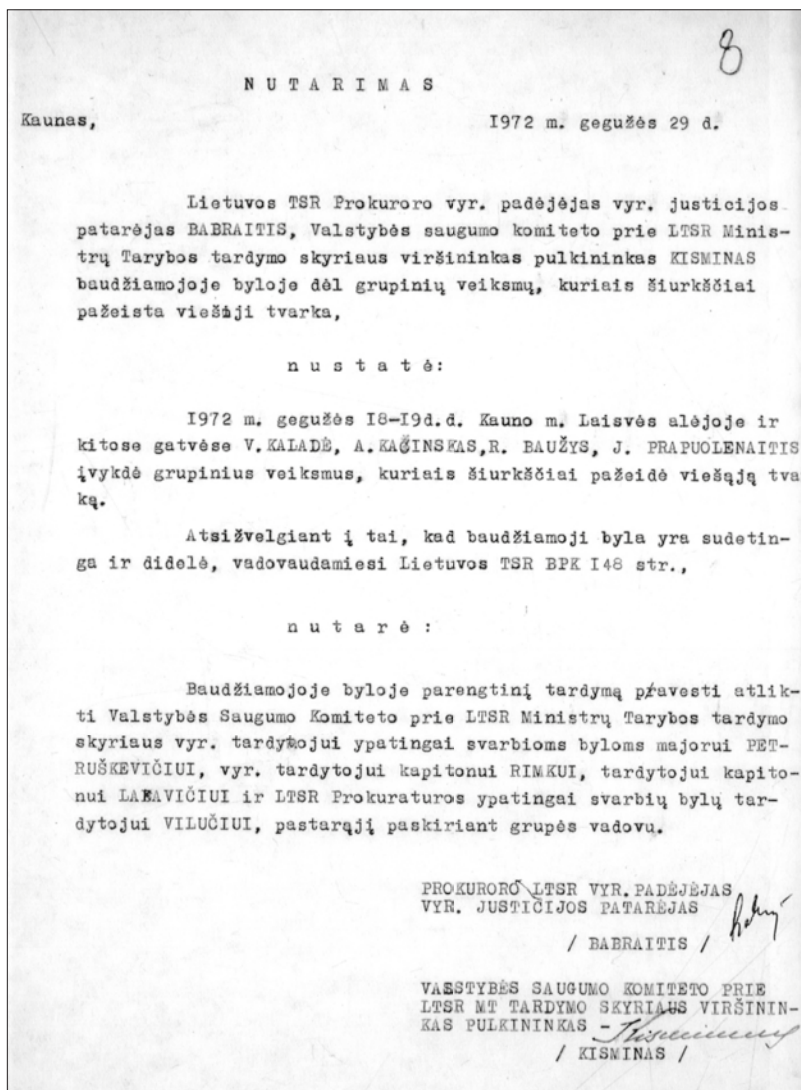
⁹ KGB raštas apie užsienio žiniasklaidos reakciją į Kalantos susideginimą ir sovietinių institucijų reakciją ir veiksmus pateikiant savo įvykių versiją, 1972 06 09 // LYA, f. K-35, ap. 3, b. 27, l. 191.

Eitynės Kauno Laisvės alėja. 1972 m. gegužės 18 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

Represinių ir propagandos priemonių vėjus prieš 1972 m. gegužės 18–19 d. protesto dalyvius

Po R. Kalantos susideginimo vykusių viešų protesto akcijų gegužės 18–19 d. jų dalyviai buvo baudžiami ir šmeižiami spaudoje, kad būtų pateisintos represinės priemonės. Taip buvo bandoma nuslopinti galimą naują pasipriešinimo bangą, kad antvisuomeninis veiksmas nevirstų į antisovietinį¹. LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius konstatavo, kad pagrindiniai įvykių kurstytojai ir dalyviai yra hipiai². Ta linkme ir buvo persekiojama, prieš neformalų ir neva nedirbantį, nesimokantį jaunimą taikomos tam tikros priemonės. Iškeltos baudžiamosios bylos, kuriose buvo bandoma atskleisti dalyvius, organizatorius, kurstytojus, jų motyvus, renkami nusikalstamos veiklos įrodymai. Tyrimas buvo vykdomas tokia kryptimi, kad būtų neva įrodyta, jog tai buvo grupiniai viešosios tvarkos pažeidimai³. Po šių įvykių iš 3 000 dalyvavusių asmenų 402 buvo suimti, 50 patraukta administracinėn, dešimt – baudžiamojon atsakomybėn, iš jų aštuoni nuteisti kalėti nuo vieno iki trejų metų⁴. Už chuliganizmą ir kitus su viešosios tvarkos pažeidimais susijusius nusikaltimus įvairiuose Lietuvos miestuose suimti ir nuteisti 108 asmenys⁵. Kiti buvo profilaktuoti, t. y. ne tik viešai svarstyti kolektyvuose, bet ir pašalinti iš aukštųjų mokyklų, o tai kai kuriems automatiškai lėmė paėmimą į tarybinę armiją⁶. Iš viso buvo profilaktuota 400 asmenų⁷.

Nutarimas sudaryti tardytojų grupę tirti baudžiamąją bylą. Kaunas, 1972 m. gegužės 29 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

¹ Anušauskas A. KGB. Visiškai slaptai. Vilnius, Versus aureus, 2015, p. 52.

² LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pažyma apie 1972 m. gegužės 14–19 d. įvykius ir KGB veiksmus, 1972 05 30 // LYA, f. K-41, ap. 1, b. 793, l. 149.

³ Kaltinamoji išvada baudžiamojame byloje (V. Kaladė ir 8 asmenys) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 5, l. 96.

⁴ Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 527.

⁵ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas apie operatyvinę padėtį ir KGB veiklą 1972 metais, 1973 02 08 // LYA, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 15–16.

⁶ Anušauskas A. KGB reakcija į 1972 m. įvykius // Genocidas ir rezistencija, 2003, nr. 1, p. 81.

⁷ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas apie operatyvinę padėtį ir KGB veiklą 1972 metais, 1973 02 08 // LYA, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 15–16.

Tiriant dalyvavusių protestuose pagrindinių asmenų bylą, kaip ir Kalantos atveju, juos buvo norima parodyti kaip psichinius ligonius. Vytautui Kaladei, kuris buvo traktuojamas kaip vienas svarbiausių organizatorių ir dalyvių, buvo paskirta teismo psichiatrinė ekspertizė. Nors pažymoje teigiama, kad tardymo metu jis atsakinėjo racionaliai, suprato savo veiksmus, tačiau kai kurie jo veiksmai, anot KGB, yra nemotyvuoti, matyti išsakytų šūkių nepagrįstumas, todėl kyla klausimas, ar jis nesirgo kokia chroniška liga, ar suprato savo veiksmus¹. Jis laikomas psichopatine asmenybe, bet suvokiančia savo veiksmus². Be to, anot KGB, V. Kaladė protestavo dėl to, kad 1972 m. balandžio 24 d. buvo suimtas policijos Kauno sporto halėje per popmuzikos atlikėjų iš tuometės Jugoslavijos koncertą ir nubaustas penkiolikos parų administraciniu areštu³. Todėl, KGB manymu, jis kerštavo, t. y. vadovavosi žemomis paskatomis, o tai buvo sunkinanti aplinkybė.

Kitų charakteristikos kaltinamojoje išvadoje irgi iškalbingos: veikė įtakoti alkoholio, Antanas Kačinskas dalyvavo girtas, darbe charakterizuojamas neigiamai⁴. LSSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos sprendimu pagal LTSR baudžiamojo kodekso 199³ straipsnį (grupinių veiksmų, kuriais pažeidžiama viešoji tvarka, organizavimas arba dalyvavimas juose), 225 straipsnio 2 dalį (piktybinis chuliganizmas), 99 straipsnio 1 dalį (tyčinis valstybinio ar visuomeninio turto sunaikinimas arba sužalojimas) jie buvo nuteisti laisvės atėmimu nuo vienerių iki trejų metų, bausmės atliekant pataisos darbų kolonijose (anksčiau teisti A. Kačinskas ir Kazys Grinkevičius – griežtojo režimo, vienas pagrindinių įvykių organizatorių V. Kaladė – sustiprinto režimo, Rimantas Baužys, Jonas Prapuolenaitis, Juozas Macijauskas ir Vytautas Žmuida – bendrojo režimo). Virginija Urbonavičiūtė nuteista vieneriems metams pataisos darbų⁵.

Represijas lydėjo šmeižto ir kompromitavimo akcijos spaudoje, kad nebūtų išprovokuota tolesnių ir didesnių neramumų ir būtų pateisinti represiniai veiksmai. LKP buvo suinteresuota šiuos įvykius pateikti kaip nesimokančių, nederbančių chuliganų viešosios tvarkos pažeidimus, kurių niekas negalėjo sukontroliuoti, nes tai leistų išvengti politinės atsakomybės⁶. Po R. Kalantos susideginimo sulaukyti neramumų dalyviai spaudoje buvo vadinami „maža chuliganų grupe“, bandžiusia pasinaudojant įvykiu pažeisti įstatymus ir viešąją tvarką. Taip pat buvo pateikti tikri ar tariami duomenys, neva ne vienas kaltinamasis girtuokliauja, yra teistas už chuliganizmą ir vagystes⁷. Manytina, neatsitiktinai šie straipsniai pasirodė paskutiniuose laikraščių puslapiuose, nes buvo norima juos nuvertinti ir sumažinti skaitančiųjų skaičių. Tokiais savo metodais KGB siekė įtikinti visuomenę, esą valdžia žmones baudžia ne už tai, kad jie dalyvauja organizacijų, judėjimų veikloje ar gina žmogaus teises, bet už jų įvykdytus kriminalinius nusikaltimus. Tipiškas atvejis: spaudoje pasirodė neva nepatenkintų ir pasipiktinusių šiais įvykiais žmonių laišškai⁸, atkartojantys KGB dokumentuose vartojamą leksiką. Tai, kad čia buvo blefas ir sąmoningas melas, rodo duomenys apie dalyvavusius asmenis. Dauguma jų – 47,7 proc. jauni darbininkai, 29,6 proc. besimokantis jaunimas ir tik 4,9 proc. niekur nederbantis ir nesimokantis jaunimas⁹. Tai tik liudija, kad buvo stengiamasi užmaskuoti tikruosius šių protesto akcijų tikslus.

Jaunimas visada buvo sunkiausiai kontroliuojama visuomenės grupė ir valdžia suprato, kad paprastomis represijomis jo nepalauš. Sovietiniam režimui buvo svarbiau jų auklėjimas arba perauklėjimas. Tai, kad tarp šių įvykių dalyvių buvo nemažai komjaunuolių, partijai turėjo badyti akis, nes vykdomas ideologinis apdorojimas nedarė tokio poveikio, kokį turėtų, tad buvo imtasi neva taisyti savo klaidas. Ne tik KGB, bet ir partinės, švietimo, komjaunimo organizacijos buvo įtraukiamos į tolesnį jaunimo perauklėjimą. Buvo įjungtas visas propagandinis aparatas, parengtos instrukcijos, informacija, kaip darbo kolektyvams kalbėti apie įvykius Kaune. 1972 m. gegužės 19 d. įvyko pirminių partinių organizacijų atstovų susirinkimas (600 asmenų), kur jie buvo informuoti apie R. Kalantos asmenybę ir savižudybės aplinkybes su ta intencija, kad šią informaciją paskleistų savo kolektyvuose.

¹ Nutarimas skirti teismo psichiatrinę ekspertizę Vytautui Kaladei, 1972 06 20 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 2, l. 4.

² Kaltinamoji išvada baudžiamojoje byloje Nr. 09-2-013-72 (V. Kaladė ir 8 asmenys), 1972 08 01 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 5, l. 80.

³ Girdenis P. Vytautas Kaladė: „Ne dėl žemų paskatų buvau aktyvus dalyvis Kauno įvykiuose“. Prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/atmintis/povilas-girdenis-vytautas-kalade-ne-del-zemu-paskatu-buvau-aktyvus-dalyvis-kauno-ivykiuose>.

⁴ Kaltinamoji išvada baudžiamojoje byloje Nr. 09-2-013-72 (V. Kaladė ir 8 asmenys), 1972 08 01 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47644/3, t. 5, l. 83.

⁵ Kaltinamoji išvada baudžiamojoje byloje Nr. 09-2-013-72 (V. Kaladė ir 8 asmenys), 1972-08-01 // Ten pat; LSSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos nuosprendis, 1972 10 03 // Ten pat, p. 347.

⁶ Antanaitis K. Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 m. įvykius // Kauno istorijos metraštis. T. 4. 2003, nr. 4, p. 21.

⁷ Jasiukaitis A. Kas jie, tvarkos pažeidėjai // Kauno tiesa, 1972 m. gegužės 21 d.

⁸ Lieponė J. Romo Kalantos auka: kaip tragiškus 1972-ųjų įvykius nušvietė žiniasklaida. R. Kalantos mamos ir brolienės prisiminimai. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/pokalbiai/romo-kalantos-auka-kaip-tragiskus-1972-ujy-ivykius-nusviete-zinias-klaida-r-kalantos-mamos-ir-brolienes-prisiminimai-1040-1318104?copied>.

⁹ Antanaitis K. Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 m. įvykius, p. 16.

Po šių įvykių partinės ir administracinės struktūros ėmėsi intensyvaus politinio auklėjamojo darbo, mokymo kolektyvuose, akcentuodamos ir diegdamos tokias komunistines vertybes kaip ateizmas, materialistinė pasaulėžiūra ir kt. Ypač didelis dėmesys turėjo būti skiriamas Kauno miesto gyventojų ideologiniam apdorojimui¹. Specialiai parengtos propagandistų grupės vyko į darbo kolektyvus. Kauno miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Vladislovas Mikučiauskas davė interviu per televiziją ir radiją, o tais laikais tai buvo išskirtinis įvykis. Net ir pats LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus dalyvavo tokiuose propagandiniuose renginiuose, kur buvo aiškinama apie SSRS pasiekimus ir t. t. KGB per savo agentus ar kitaip užsimaskavęs perskaitė 600 paskaitų, parengė spaudai 75 straipsnius, skirtus diskredituoti hipių judėjimą ir Kauno įvykius². Taigi valdžios reakcija atitiko bendrus represinės politikos bruožus: derinti represijas su propagandinėmis priemonėmis. Išskirtinis bruožas – aktyvus komunistų partijos vadovybės indėlis nušviečiant įvykius jiems naudinga linkme.

Sovietinis režimas į šiuos įvykius reagavo taip, kaip reaguoja nedemokratiniai režimai – prievarta ir melu, ideologizuotu ir su realybe prasilenkiančiu oficialiu vertinimu. Visa kaltė buvo suversta Kauno inteligentijai, jaunimui, į kuriuos ir buvo nukreiptas visas represinis bei propagandinis aparatas ir kuriuos labiau pradėjo gnaužti ideologinė cenzūra. Būtent po 1972 metų pastebimos LSSR KGB veiklos griežtėjimo tendencijos, jos reiškėsi didesne kultūrinio gyvenimo, jaunimo kontrole, stebėsena ir ideologine indoktrinacija švietimo sistemoje.

KGB užfiksuotos žmonių nuomonės ir įvardijamos sąsajos su R. Kalanta rodo, kad visuomenė nepatikėjo apie jį skleidžiama dezinformacija, ir tai liudija agentų pranešimai bei gausybė įvairių liudijimų, vienokia ar kitokia forma palaikančių šį poelgį. Nedidelį represijų poveikį liudija ir tas faktas, kad jos nesustabdė, bet tik paskatino aktyviau veikti asmenis, įsitraukusius į religinį, disidentinį judėjimą.

Milicijos ir kariuomenės pajėgos malšina eitynes Kaune. 1972 m. gegužės 18 d.
Lietuvos ypatingasis archyvas

¹ LKP CK sekretoriaus informacija SSKP CK apie politinę ir organizacinę veiklą po antivisuomeninių įvykių Kaune 1972 m., 1973 12 20 // LYA, f. 1771, ap. 248, b. 146, l. 178–182.

² Antanaitis K. Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 m. įvykius, p. 22.

VIKTORIJA JENCIŪTĖ

1972 METŲ KAUNO PAVASARIO AIDAS SOVIETINĖJE LIETUVOJE

Susideginimas kaip protesto forma išplito XX amžiuje. Vienas žinomesnių atvejų buvo Pietų Vietname, kai dėl budistų persekiojimo 1963 metais susidegino budistų vienuolis. Tokia protesto forma pasiekė ir Europą, kurios rytinė dalis tuo metu buvo atskirta geležinės uždangos ir geriau žinoma socialistinio bloko vardu. 1968 metais Čekoslovakijoje protestuodamas prieš sovietų į šalį įvestas ginkluotas pajėgas susidegino studentas Janas Palachas. 1972-aisiais Kauno muzikinio teatro sodelyje protestuodamas prieš tuometinę sovietinę santvarką susidegino Romas Kalanta. Jis paliko priešmirtinį liudijimą, kad dėl jo mirties reikia kaltinti tik santvarką.

Minėdami 50-ąsias tragiškų Kauno įvykių metines apmąstome jų reikšmę ir prasmę Lietuvai ir pasauliui, kaip visų kovojančių už laisvę simbolių. Nesmurtinė jaunimo rezistencija socialistiniame bloke buvo tiriama daugiausia per Prahos pavasario įvykius, hipių subkultūrą SSRS. Kristina Burinskaitė tyrė 1968-ųjų Prahos pavasario įvykių atgarsius sovietinėje Lietuvoje¹. Kauno hipių subkultūra yra tyrinėta Egidijos Ramanauskaitės straipsnyje „Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje“², apie hipius rašė ir Skaistė Plaušinytė³. Šio straipsnio autorė žurnale „Genocidas ir rezistencija“ yra paskelbusi straipsnį „Antisovietiniai atsišaukimai, laiškai ir užrašai“⁴, tyrė jaunimo nesmurtinę rezistenciją sovietmečiu Kaune ir Šiauliuose (XX a. 7–8 deš.). Vis dėlto dar stinga platesnių tyrimų apie Kauno pavasario (taip įvardijami protestai, vykę po R. Kalantos susideginimo Kaune 1972 m. gegužę) atgarsius tuometinėje Lietuvoje ir jaunimo reakciją į juos.

¹ Burinskaitė K. Vengrijos sukilimo ir Prahos pavasario atgarsiai Lietuvoje. Prieiga internete: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2009/1-2/38-51.pdf>.

² Ramanauskaitė E. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje // Kauno istorijos metraštis. T. 4. 2003, p. 127–163.

³ Plaušinytė S. Hipių sąjūdis Lietuvoje // Kultūros barai, 2003, nr. 4, p. 69–73.

⁴ Jenciūtė V. Antisovietiniai atsišaukimai, laiškai ir užrašai // Genocidas ir rezistencija, 2021, nr. 2 (50).

Eitynės Kauno Laisvės alėja. 1972 m. gegužės 18 d.
Lietuvos ypatingasis archyvas

Šiame straipsnyje, remiantis Šiaulių, Vilkaviškio ir Kėdainių 1972 m. KGB ataskaitomis, pažymomis bei baudžiamųjų bylų pranešimais, saugomais Lietuvos ypatingajame archyve, aiškinamasi periferijos jaunimo reakcijos ir protesto faktai po R. Kalantos susideginimo. Suskaitmenintas KGB dokumentų kopijas galima rasti interneto puslapyje kgbveikla.lt.

Kauno pavasario atgarsiai Šiauliuose

R. Kalantos susideginimas Kaune sulaukė atgarsių visoje Lietuvoje. Kauno pavasario aidas netruko pasiekti ir šiaurinės Lietuvos dalį. Vienas svarbiausių Lietuvos miestų sovietmečiu Lietuvos šiaurėje buvo Šiauliai. Šiaulių jaunimas rado būdų, kaip aktyviai pareikšti savo nuomonę po Kauno įvykių.

Šiaulių saugumas sekė ir įtarė, kad Evaldas Zatorskis dalyvavo Kaune vykusiuose neramumuose prieš sovietinę valdžią. Tų metų Lietuvos TSR KGB Šiaulių miesto skyriaus pranešime rašoma, kad jaunuolis vardu Evaldas Zatorskis buvo hipis. Bent taip jį įvardijo saugumas. 18 metų jaunuolis buvo „Rūtos“ saldinių fabriko darbininkas. Sovietinis saugumas įvykius Kaune įvardijo kaip „chuliganiškus“. Baimintasi, kad hipiuojantis Šiaulių jaunimas gali surengti panašius kaip ir Kauno jaunimas dalykus, kad jaunimo maištas Kaune gali pasikartoti. Jie net buvo nurodę konkrečią datą – 1972 m. gegužės 28 d.¹

Gegužės 20 d. Šiaulių miesto jaunimą buvo pasiekusios kalbos, neva Kaune susidegino du jaunuoliai. Jie saugumo buvo priskirti hipiams (toks palyginimas su hipiais dažniausiai kildavo dėl ilgų vaikinių plaukų, klišiinių kelnų, gėlėtų marškinų ar grojimo gitara ir pamėgtos vakarietiškos roko muzikos). Jaunimas kalbėjosi apie neramumus Kaune: kaip ten sukilo visi miesto hipiai, daužo langus, vitrinas, kovoja su milicija. Tarp jų buvo ir tokių, kurie ketino vykti į neramumų sukrėtą Kauną. Gegužės 20 d. 23 val. milicininkai sulaukė tris jaunuolius, kurie turėjo ketinimų ten vykti. Visi jie buvo iš Šiaulių miesto – Romualdas Šablinskas, Vytautas Kėkša ir Valentinas Koknaevas. Vyriausiems iš grupės, R. Šablinskui ir V. Kėkšai, buvo po aštuoniolika, o jauniausiam, V. Koknaevui, – septyniolika. Jaunuoliai pateko į išblaivinimo įstaigą ir turėjo sumokėti po 5 rublius baudos. Nepanašų į tiesą, kad jie galėjo būti neblaivūs. Labiau tikėtina, jog toks buvo Šiauliuose dirbusio saugumo metodas: jaunuolius sulaikyti ir pinigine bausme nubausti už tai, kad reagavo į Kaune vykusius įvykius. Saugumas apie tai informavo jų tėvus, bet patys vaikinai neigė, kad ketino vykti į Kauną².

1972-aisiais saugumas gavo pranešimą, kad tarp Šiaulių jaunuolių, kurie buvo priskirti hipiams, platinamas R. Kalantai dedikuotas eilėraštis. KGB turimi duomenys leido manyti, jog tai panašus eilėraštis į tą, kuris plito įvykių epicentre – Kaune. Jis buvo parašytas „ant dvigubo popieriaus lapo iš sąsiuvinio eilutėmis“³.

R. Kalantai skirtą eilėrašį Šiaulių saugumiečiams gauti padėjo KGB informatorė. Ji eilėrašį gavo iš dvidešimtmetės Virginijos Margytės. Saugumiečiai aiškinosi, kaip eilėraštis iš Kauno galėjo pasiekti vieną svarbiausių šiaurinės dalies miestų, t. y. Šiaulius. Jie paėmė padaugintą eilėrašį iš Aloyzo Margio. A. Margys mokėsi 7-ojoje vidurinėje mokykloje ir buvo V. Margytės jaunesnysis brolis. Jo turėta eilėraščio kopija buvo parašyta ranka. Jis teigė jį gavęs iš draugo Evaldo Tikniaus. Septyniolikmetis E. Tiknius mokėsi Šiaulių 29-ojoje profesinės technikos mokykloje ir buvo miesto gyventojas⁴.

1972 metais buvo surengta sporto stovykla Elektrėnuose. Ten šiaulietė Judita Kurkevičiūtė, devintos klasės moksleivė, gavo eilėrašį, kuris taip pat buvo skirtas R. Kalantos atminimui. J. Kurkevičiūtei eilėrašį „Laisvė Lietuvai“ pasiūlusi viena mergaitė. R. Kurkevičiūtė teigė, esą jame rašoma apie R. Kalantos savižudybę, kad reikia kovoti prieš rusus ir kad Lietuva turi būti vėl laisva. Eilėraščio mergina niekam nerodžiusi, nes Šiaulių 10-osios vidurinės mokyklos aštuntokė Violeta Tabokaitytė, kuri ir davė J. Kurkevičiūtei eilėrašį, prašiusi jo niekam nerodyti. V. Tabokaitytė eilėrašį gavusi iš sesers Irenos Tabokaitytės.

¹ Lietuvos TSR KGB Šiaulių m. skyriaus pranešimas apie antisovietines jaunimo nuotaikas // LYA, f. K-18, ap. 1, b. 511, l. 126.

² Lietuvos TSR KGB Šiaulių m. skyriaus raštas LTSR saugumo komiteto pirmininkui dėl Šiaulių m. jaunimo reakcijos į R. Kalantos susideginimą // LYA, f. K-18, ap. 1, b. 511, l. 119–120.

³ Lietuvos TSR KGB Šiaulių m. skyriaus pranešimas Lietuvos TSR saugumo komiteto pirmininkui dėl Kauno m. platinamo eilėraščio apie R. Kalantą // LYA, f. K-18, ap. 1, b. 511, l. 151–152.

⁴ Ten pat.

J. Kurkevičiūtė pasiaiškino rašė, kad jeigu pamatys kur platinimą eilėraščių „Laisvė Lietuvai“, praneš mokytojams. Mergina nemanė, kad santvarka bloga ar ją reikėtų keisti¹. Galima daryti išvadą, jog J. Kurkevičiūtė, bijodama nukentėti ar dėl saugumo spaudimo, atsisakė toliau bendrauti su drauge ir tvirtino, esą eilėraščių jos nepaveikė.

Nors nėra duomenų apie tai, ar Šiaulių jaunimas dalyvavo Kauno įvykiuose, bet faktas tas, kad atgarsiai juos pasiekė per platinamus eilėraščius iš Kauno, buvo aptariami įvykiai ir t. t. Dažnai pagauti saugumo jaunuoliai turėjo išsižadėti savo įsitikinimų, bijodami, kad nukentės patys ar dėl jų elgesio nukentės artimieji.

Žinios apie kalantines Vilkaiviškyje ir Kėdainiuose

Jaunimą, gyvenantį atokiau nuo Kauno, taip pat pasiekė žinios apie 1972-ųjų įvykius. Neliko nuošalyje ir Vilkaiviškis bei Kėdainiai. Jų jaunimas savaip atsiliepė į Kauno įvykius.

Vilkaiviškio saugumas 1972 metų ataskaitoje pažymi, jog būtent Kauno įvykiai paveikė vietos jaunimą. Gegužės 21 d. ant Virbalio mokyklos stogo neįvardytas žmogus pamatė užrašą „Laisvė Lietuvai“, jį saugumiečiai traktavo kaip antisovietinį. Tikėtina, jog tas pats nežinomas žmogus rado ir aštuonis lapelius, nukreiptus prieš sovietų valdžią Lietuvoje, ir pranešė Vilkaiviškio saugumui. Saugumiečiai išsiaiškino, jog tai padarė trys jaunuoliai: septyniolikmečiai Kęstutis Šakalis ir Romas Žilinskas bei šešiolikmetis Leonas Gudelis. Jiems buvo iškelta baudžiamoji byla. Du jaunuoliai buvo nubausti, trečiajam pavyko išvengti bausmės, nes mokymo įstaigos buvo apibūdintas teigiamai, o pats vaikinys teigė, neva atsisakęs platinti lapelius².

Kauno miesto sode pagerbti Romo Kalantos atminimo susirinkę žmonės. 1972 m. gegužės 18 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

¹ Baudžiamoji byla dėl antisovietinio turinio eilėraščių, skirtų R. Kalantos atminimui, platinimo 1972 m. gegužės–birželio mėn. Kauno ir Šiaulių miestuose. T. 1 // LYA, f. K-52, ap. 1, b. 184, l. 124–125.

² LTSR KGB Vilkaiviškio r. poskyrio 1972 m. ataskaita // LYA, f. K-11, ap. 1, b. 4345, l. 44–59.

1972 m. gegužės 21 d. Kėdainių partijos komitete ant budinčiojo stalelio buvo rastas lapelis „Tegyvuoja laisva Lietuva!“¹. Panašus atsišaukimas buvo aptiktas ir ant sienos, prie kurios buvo supirkama stiklinė tara. 1972 m. gegužės 26 d. Kėdainių partijos komiteto instruktorė rado lapelį su užrašu „Lauk rusus iš Lietuvos, mums nepatinka jų valdžia“². Buvo nustatyta, kad lapelius platino moksleiviai – du keturiolikmečiai Saulius Stasaitis ir Andrius Pjahn ir trylikametis Vytautas Radzevičius. Jaunuoliai lapelius parašė įkvėpti Kauno įvykių. Saugumas apie tai pranešė mokyklai ir berniukų tėvams. Su jais įvykęs vadinamasis profilaktinis pokalbis³.

Tai tik keli dokumentuoti liudijimai apie Kauno pavasario atgarsius sovietinėje Lietuvoje. Tikėtina, kad panašių jaunimo pilietinės pozicijos pareiškimų vyko ir kitose okupuotos Lietuvos vietose.

Eitynės Kauno Laisvės alėja. 1972 m. gegužės 18 d.
Lietuvos ypatingasis archyvas

¹ LTSR KGB Kėdainių r. skyriaus pažyma apie 1972 m. veiklos rezultatus // LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1371, l. 34–43.

² Ten pat, l. 9.

³ Ten pat.

PRISTATYMAI

KONE ŠIANDIENOS ISTORIJA

VYTAUTAS RUBAVIČIUS. PAKELĖJ Į EUROPA. PIRMASIS ATKURTOS NEPRIKLAUSOMYBĖS DEŠIMTMETIS. VILNIUS, VALSTYBINGUMO STUDIJŲ CENTRAS, 2021

Lietuva negali pasigirti turinti daug autorių, kurių išvalga, kompetencija, platus akiratis ir plunksnos aštrumas išstisus dešimtmečius dovanotų skaitytojams Lietuvos politinio ir ne tik politinio gyvenimo komentarus. Vytautas Rubavičius yra toks autorius, o jo 2021-ųjų pabaigoje išleista straipsnių rinktinė „Pakelėj į Europą“ – geriausias to įrodymas.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje vyko triguba revoliucija: nacionalinė, politinė ir ekonominė. Nacionalinė revoliucija reiškė, kad kuriamas valstybingumas – suvereni Lietuvos valstybė, ištrūkusi iš sovietinės okupacijos. Politinė revoliucija reiškė, kad vietoj sovietinės pototalitarinės diktatūros kuriama demokratinė respublika. Galiausiai ekonominė revoliucija reiškė, kad vietoj planinės ekonomikos kuriama nauja, paremta rinkos santykiais. Ne taip dažnai istorijoje šalys ir tautos išgyvena vienu metu vykstančius tokio masto pokyčius. Tai savaime buvo išsūkis. Lietuvai jis buvo dvigubas, nes sovietinei nomenklatūrai pavyko išlaikyti valdžią ir įtaką nepriklausomoje Lietuvoje.

V. Rubavičiaus knygos puslapiai leidžia naujai pažvelgti į šį laikotarpį ir įvykius – ir į tuos, kurie jau tada atrodė lemtingi, ir į tuos, kurie tik vėliau pasirodė turintys ilgalaikes pasekmes valstybės gyvenimui. Tų įvykių veikėjai – to meto politikai, darantys klaidas ir teisingus pasirinkimus, dažniausiai intriguojantys, bet kartais rodantys idealizmo ir aukštos kultūros pavyzdžius. Aprašomo dešimtmečio politinis gyvenimas neatsiejamas nuo klestinčio kriminalinio pasaulio, veikusio visas šalies gyvenimo sritis, taigi ir politiką.

Akademiniuose tekstuose apžvelgiami amžių sandūroje ryškėję kultūriniai, filosofiniai, technologiniai ir globaliniai pasaulio raidos aspektai. Būtent šiuose tekstuose autorius aplenkia lietuviškuosius amžininkus keldamas globalaus kapitalo ir darbo jėgos judėjimo, tautinio tapatumo globalizacijos amžiuje, vartototojiškos visuomenės, informacinio pasaulio „susitraukimo“ klausimus.

Retas autorius drįsta ištraukti iš uždulkėjusio stalčiaus daugiau nei dvidešimties metų senumo straipsnius ir pasiūlyti juos skaitytojams. V. Rubavičius turi šią prabangą ir ja drąsiai naudojasi. Jo straipsniai apie pirmąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį idomūs ne tik istoriškai, kaip praėjusių įvykių metraštis, bet ir politiškai, ieškant paralelių ir dėsnų, tame laikotarpyje glūdinčių nūdienos problemų priežasčių. Stebina autoriaus išvalga, ypač antrojoje knygos dalyje, kur kalbama apie platesnį, tarptautinį – europinį ir globalų – Lietuvos kelio į Europą kontekstą. Kai kurie teiginiai apie grėsmes ir galimybes, apie poziciją, kurią išlikti siekianti nacionalinė valstybė turėtų užimti neišvengiamos globalizacijos sąlygomis, ir šiandien skamba pamokomai. V. Rubavičius tas pačias diagnozes ir perspėjimus kartoja jau beveik tris dešimtmečius.

Aptariama knyga – pilietinio ir intelektualinio sąžiningumo įrodymas. Ją ypač rekomenduoju savo bendraamžiams, augusiems jau nepriklausomoje Lietuvoje ir pirmąjį jos dešimtmetį patyrusiems jau nebe kaip istoriją, bet dar ir ne kaip savąjį laiką. Knyga padės rasti santykį su šiuo laikotarpiu.